

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

ГДИНА 15, БРОЈ 53,
ЈУНИ, СКОПЈЕ 2017

Издавачи:

Фондација „Конрад Аденауер“, Република Македонија
Институт за демократија „Societas Civilis“, Скопје

Основачи: д-р Ѓорге Иванов, м-р Андреас Клајн

„Политичка мисла“ - Уредувачки одбор:

Јоханес Д. Раи	Фондација „Конрад Аденауер“, Германија
Ненад Марковиќ	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Македонија
Иван Дамјановски	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Македонија
Ханс-Римберт Хемер	пензиониран професор по економија, Универзитет во Гисен, Германија
Клер Гордон	Лондонска школа за економски и политички науки, Велика Британија
Роберт Хислоп	Оддел за политички науки, Унион Колеџ САД
Ана Матан- Тодорчевска	Факултет за политички науки, Универзитет Загреб, Република Хрватска
Предраг Цветичанин	Универзитет во Ниш, Република Србија
Владимир Мисев	ОБСЕ Канцеларија за демократски институции и човекови права Република Полска
Сандра Кољачкова	Фондација „Конрад Аденауер“, Република Македонија

Адреси:

ФОНДАЦИЈА „КОНРАД АДЕНАУЕР“,
„Ристо Равановски“ 8, МК-1000 Скопје,
Тел.: 02 3217 075 ; Факс: 02 3217 076
E-mail: Skopje@kas.de, Интернет: www.kas.de

ИНСТИТУТ ЗА ДЕМОКРАТИЈА “SOCIETAS CIVILIS” СКОПЈЕ,
Митрополит Теодосиј Гологанов 42А/3, МК-1000 Скопје
Тел./факс: 02 30 94 760, E-mail: contact@idscs.org.mk,
Интернет: www.idscs.org.mk
E-mail: map@yahooogroups.com

Печат: Винсент графика - Скопје
Дизајн и техничка подготовка: Пепа Дамјановски
Превод: Огнена Никуљски, Јасминка Васкова-Ташкова
Јазична редакција на македонски: Елена Саздовска
Јазична редакција на англиски: Тина Фарни

**Ставовите изнесени во списанието не се ставови на
Фондацијата „Конрад Аденауер“ и Институтот за
демократија „Societas Civilis“, туку се лични гледања на
авторите. Издавачите не одговараат за грешки направени
при преводот. Списанието се издава 2 пати годишно и
им се доставува на политичките субјекти, државните
институции, универзитетите, странските претставништва
во Република Македонија и Европа.**

I Содржина

- | 5** „ШАРЕНАТА РЕВОЛУЦИЈА“ И ДВИЖЕЊЕТО
„ЗА ЗАЕДНИЧКА МАКЕДОНИЈА“ - СИМБОЛ НА БУДЕЊЕТО НА
ПАРТИЦИПАТИВНАТА ГРАЃАНСКА КУЛТУРА ИЛИ ПОКАЗАТЕЛ
НА ДЛАБОКАТА ПАРТИСКА ПОДЕЛЕНОСТ ВО МАКЕДОНСКОТО
ОПШТЕСТВО? СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ – ПРИЛЕП
Јосипа Ризанкоска
Јасмина Трајкоска
- | 29** МЕЃУЕТНИЧКИ ОДНОСИ ВО ХРВАТСКА
Агон Демјаха
- | 45** ЈАВНИТЕ ФИНАНСИИ И ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА НА КРСТОПАТ
– ШТО ПОНАТАМУ?
Борче Треновски
- | 61** КОМУНИКАЦИСКИ АСПЕКТИ НА БИХЕЈВИОРИСТИЧКИТЕ
ПРИНЦИПИ ВО КРЕИРАЊЕТО ПОЛИТИКИ
Љубинка Андоновска
- | 77** СОЦИЈАЛНИТЕ ПРЕТПРИЈАТИЈА КАКО ИНСТРУМЕНТ ЗА
СОЦИЈАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЈА ВО ПОДЕЛЕНИТЕ ОПШТЕСТВА
Даниел Ѓокески
- | 91** УЛОГАТА НА СОБРАНИЕТО ВО ЗАЈАКНУВАЊЕ НА БУЏЕТСКАТА
ТРАНСПАРЕНТНОСТ
Петар Трајков

Кратки биографии

Доц. д-р Јасмина Трајкоска е вработена на Факултетот за политички науки при Универзитетот ФОН, во областа политички систем, политички партии и интересни групи и политичка партиципација. Докторира во 2016 година, на темата: „Меѓуетничките конфликти во Европската Унија денес и економските последици од нив“, на Правниот факултет „Јустинијан I“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ (2011-2016). Има магистрирано на Факултетот за Европска и меѓународна политика и дипломатија при Универзитетот ФОН – Скопје, Република Македонија (2007-2010) на „Дипломатските методи во разрешување на меѓуетничките конфликти во поранешната Југословенска Федерација“. Од 2016 година е потпретседател на Македонското политиколошко друштво и основач на Здружението ДИЈАЛОГ – Центар за делиберативна демократија – Прилеп.

Е-маил: jasmina.trajkoska@fon.edu.mk

Д-р Јосипа Ризанкоска докторира при Центарот за студија на политичките промени (CIRCaP) на Универзитетот во Сиена, во 2017 година, на темата „Радикализација на етно-регионалните партии во Централноисточна Европа“. Во текот на есенскиот семестар 2013-2014, својата истражувачка работа ја спроведува и на Автономниот Универзитет во Барселона. Магистрира во 2010, на Факултетот за политички науки во Форли, при Универзитетот во Болоња на темата „Трансформација на етничките малцински политички партии во пост-комунистичка Европа. Унгарското малцинство во Словачка и албанското во Македонија“. Од 2007 до 2012 работи како истражувач и проектен менаџер во Институтот за демократија „Социетас Цивилис“ – Скопје. Моментално е претседател на Здружението ДИЈАЛОГ – Центар за делиберативна демократија – Прилеп.

Е-маил: josipa.rizankoska@gmail.com

Изворна научна статија
УДК: 316.354.063.6:329(497.775)

Јасмина Трајкоска
Јосипа Ризанкоска

„ШАРЕНАТА РЕВОЛУЦИЈА“ И ДВИЖЕЊЕТО „ЗА ЗАЕДНИЧКА МАКЕДОНИЈА“ – СИМБОЛ НА БУДЕЊЕТО НА ПАРТИЦИПАТИВНАТА ГРАЃАНСКА КУЛТУРА ИЛИ ПОКАЗАТЕЛ НА ДЛАБОКАТА ПАРТИСКА ПОДЕЛЕНОСТ ВО МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО? СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ – ПРИЛЕП

ВОВЕД

Според теркот на светските демократски трендови, и во Македонија се појавија многубројни граѓански организации и иницијативи, кои стремејќи се да дејствуваат како контратежа на моќта на политичките партии/ нивни коректор, направија пионерски чекори во развивањето на граѓанската партиципативна свест. Сепак, бројните граѓански иницијативи беа главно организирани од страна на политичките партии, а на оние кои не беа, брзо им се прилепуваа (или 'беа присвојувани од') партиите со цел добивање

политички поени. Периодот на владеењето на коалицијата меѓу ВМРО-ДПМНЕ и ДУИ, (2008-2017) се карактеризира со изобилство од граѓански иницијативи, штрајкови, протести и контрапротести, кои кулминираа со движењето на отпор против моменталните власти „Протестирам – граѓанско движење за слобода, правда и демократизација на институциите“, попознато уште и како „Шарена револуција“. Уште повеќе, при промената на власта во 2017, иницијатива „За заедничка Македонија – граѓани за заедничка Македонија, граѓани за правда во Македонија, граѓани кои се борат за нормализација на животот во ова ненормално време“, се постави во опозиција на претходната опозиција којашто се стремеше кон формирање на нова власт.

Овие јавни манифестации се двете најмасовни граѓански движења од осамостојувањето на Република Македонија до денес, кои се прокламираа како граѓански иницијативи на коишто не се фаворизираа никакви партиски симболи (со тоа се декларираат како натпартиски), и за време на кои јавно се истакна граѓанинот како симбол на иницијативност и борбеност за поставените цели, а со тоа самите се дефинираат како инклузивни по етничка, родова, партиска и социјална основа. И двете движења наликуваат едно на друго според начинот на пренесување на своите кампањи, репертоар, и ВЗБР (вредност, заедништво, бројност и решителност)¹, иако второто движење на еден начин е реакција на резултатите од првото.

Граѓанскиот сектор (организаците, а со тоа и иницијативите) веќе две и пол декади се концентрира претежно во главниот град, и покрај напорите за негова децентрализација и подобрување на капацитетите на периферните организации. Оваа општа состојба се рефлектира и врз организираноста на овие две движења, особено на континуираноста и јачината на протестните иницијативи на локално ниво. И двете движења покажаа речиси ист временски континуитет, а она што е посебно за овие две движења е тоа што додека главните кампањи се одвиваа во главниот град, протестите се организираа и во повеќе од триесетина други градови од периферијата (некаде континуирано, некаде кампањски).

Кампањата во Скопје честопати директно зависеше од самите периферни иницијативи. Имено, конкретни кампањи (во одредени денови) повикуваа на поголема масовност и целеа кон поширока географска покриеност на протестите во Скопје, цел за којашто се мобилизираа активисти од периферијата. Локалните иницијативи, од друга страна, имаа свој посебен тек, организација, репертоар и особено бројност. Иако, се претпоставува

1 Тили и Вуд дефинираат три главни елементи на социјалните движења: кампања, репертоар, и ВЗБР (вредност, заедништво, бројност и решителност), на што Тили и Тароу ги додаваат мрежата и организацијата на движењата. Tilly, C. and Wood, L.J., (2013) *Social Movements 1768-2012 3rded.* London and New York: Routledge. 1-16; Tilly, C., and Tarrow S. (2015) *Contentious Politics.* 2nd ed. Oxford University Press, pp. 3-22.

дека главната иницијатива и сила на локалните движења доаѓа од центарот (Скопје), активистите во овие протести се претежно жители на градовите во коишто протестираат и многу често на кампањата креирана во Скопје додаваат прашања од важност за конкретната локална средина.

Иако значително помалубројни, многу локални иницијативи во рамките и на двете движења успеаја да го задржат истиот ритам и континуитет за време на манифестациите во центарот. Тоа ги прави и самите движења особено интересни за истражување. Овој труд се концентрира на студија на случај на протестите во Прилеп, еден од градовите каде што континуирано се одржува манифестации во рамките на двете движења. Анализата ги опфаќа перцепциите на учесниците во двете гореспоменати протестни движења, со цел да ја увиди структурата на самите движења и да ги анализира разликите во ставовите на учесниците по однос на прашања коишто беа предмет на кампања во нив.

Преку ова, се очекува да се дојде до генерална слика за нивото на свест за важноста од политичката партиципација во процесите на барање одговорност и отчетност од своите народни претставници на локално ниво. Оваа студија применува емпириска метода (анкетирање на терен), со цел да ги анализира протестите во Прилеп на микро-ниво. Единица на анализа е граѓанинот, како дел од протестна иницијатива, а опфатени се вкупно 229 демонстранти од двете движења.

Во овој труд, тврдиме дека учесниците во движењата покажуваат подготвеност за учество во протестите, што покажува разбудена граѓанска (политичка) активност, иако тоа не е директен показател за разбудена партиципативна култура надвор од партиската мобилизација. Партизацијата на граѓанскиот активизам е сè уште главниот двигател на политичката активност во Македонија, што на долг рок ја оневозможува демократизацијата на државата. Иако е важно да не се генерализираат овие резултати на национално ниво (поради повисокиот степен на развој на граѓанскиот сектор во Скопје), веруваме дека сликата на локално ниво во периферијата на Македонија, во голема мера се совпаѓа со оваа што ја претставуваме тука.

ИСТРАЖУВАЧКИ ПРАШАЊА И ХИПОТЕЗИ

Независно од конкретните кампањи на социјалните движења, како и кратките протестни иницијативи, се чини дека граѓанската култура во Македонија полаку почна да се разбудува и оти граѓаните се сè повеќе подготвени да користат одредени модели на директна демократија, со цел влијание врз властите. И додека политиката на конфликти е можна

во сите видови режими (од висококапацитетни недемократски, до висококапацитетни демократски), социјалните движења се повеќе веројатни во веќе демократизирани отколку во авторитарни општества.² Сепак, ова не значи дека сите социјални движења нужно промовираат демократија³, затоа што тие вообичаено се конструираат околу конкретни интереси и барања отколку околу демократизацијата како таква. Така, социјалните движења поттикнуваат демократизација само под одредени услови;⁴ само оние социјални движења што јасно бараат зголемена еднаквост и заштита на малцинствата, промовираат демократски развој.⁵

Околу дваесетина „обоени“ револуции се случија од португалската Револуција на каранфилите во 1974 до денес. Иако сите овие движења имаат посебен конкретен објект врз којшто е насочен отпорот, постои одреден континуитет/рутинизација во тактиките што овие движења ги користат и кои нив ги дефинира како социјални движења⁶. Сепак, секое од овие движења на некој начин беше дел од таканаречената глобализација, или транснационализација на движењата на отпор⁷, затоа што секое едно ново движење учи од своите претходници. Таков пример е случајот со Розовата револуција во Грузија, во 2003, кога опозицискиот лидер Саакашвили беше обучуван во Србија, од учесниците на движењето „Отпор“ од времето на отпорот кон Милошевиќ. Иако транснационализацијата на социјалните движења имаше успешни пионерски стапки во интернационализација на прашањата како човековите права, женските права, заштитата на животната средина и слични прашања, се предупредува и на грдото лице на транснационализацијата на овие движења, како со примерот на меѓународниот тероризам.⁸ Оваа глобализација и транснационализација на конфликтот не беше исклучена и во последните движења во Македонија, каде што меѓународната заедница беше будна и активна компонента во медијацијата на политичката криза, и каде што многу од методите што беа користени од страна на демонстрантите беа веќе видени во претходни движења на отпор во светот.

- 2 Tilly, C. (2004 a) *Contention and Democracy in Europe 1650–2000*. Cambridge: Cambridge University Press; Tilly, C. (2004 b) *Social Movements 1768–2004*. Boulder, CO: Paradigm; Tilly, C. and Wood, L.J., (2013) *Social Movements 1768-2012 3rded*. London and New York: Routledge, pp.126; Tilly, C., and Tarrow S. (2015) *Contentious Politics*. 2nd ed. Oxford University Press, pp.49-73.
- 3 Kitschelt, H. (1993) *Social Movements, Political Parties, and Democratic Theory*. *The Annals of the AAPSS*, 528, 13–29.
Sandoval, S. A. M. (1998) *Social Movements and Democratization. The Case of Brasil and the Latin Countries*. In Giugni, M., McAdam, D., and Tilly, C. (eds.) *From Contention to Democracy*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 169–201.
- 4 Tarrow, S. (1995) *The Europeanization of Conflict: Reflections from a Social Movement Perspective*. *West European Politics*, 18, 223–51; della Porta, D. and Diani, M. (2006) *Social Movements: An Introduction*. 2nd edition. USA and UK: Blackwell Publishing, pp. 246.
- 5 Арапската пролет е еден ваков пример за движење на отпор, каде што иако одредени барања за демократија постоеја во самите кампањи, конечниот резултат не е директно позитивен, напротив, движењето заврши онаму каде што почна, без мерлив демократски прогрес, поголем дел од регионот остана под авторитарна контрола и згора на сè, регионот беше предмет на насилство и хаос. Иако ова движење се простираше на неколку земји, и наспроти вклученоста на Западот со војска и со човечки ресурси (образование), сепак завршува со една од најстрашните цивилни војни досега, Војната во Сирија. Tilly, C., and Tarrow S. (2015) *Contentious Politics*. 2nd ed. Oxford University Press.
- 6 Tilly, C. and Wood, L.J., (2013) *Social Movements 1768-2012 3rded*. London and New York: Routledge, pp. 4.
- 7 della Porta, Donatella and Tarrow, Sidney (eds.) (2005) *Transnational Protest and Global Activism*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- 8 Tarrow, S. (2005) *The New Transnational Contention*. New York/Cambridge: Cambridge University Press; Tarrow, S., and McAdam, D. (2005) *Scale Shift in Transnational Contention*. In della Porta, S. and Tarrow, S. (eds.), *Transnational Protest and Global Activism*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 121–49.

Движењето „Протестирам“, или попознато како „Шарената револуција“ (ШР) бараше првенствено одговорност од тогашната влада за наводна корупција и злоупотреба на службената должност, но исто така се залагаше за рушење на авторитарен режим и за активно учество на граѓанскиот сектор во решавањето на политичката криза. Тогашната власт на ВМРО-ДПМНЕ, од друга страна, тврдеше дека ШР е дело на странски служби, првенствено од страна на Џорџ Сорос, кој преку својата фондација Институт отворено општество во Македонија неа ја финансира и логистички ја потпомага. Груевски ја обвинува ШР за таканаречено „украинско сценарио“, како обид на странските служби за уривање на легално избрана влада. Истата реторика беше прифатена и од движењето „За заедничка Македонија“, кое се спротивставуваше на платформата на албанските политички партии, двојазична Македонија и евентуална федерализација на земјата, како директно странско мешање во домашната политика на Македонија.

Имајќи предвид дека едното движење се залага за демократизација на државата, а другото движење го „осудува“ истото за еден вид негативен пример на транснационализација на социјалните движења (странско мешање во домашните политики), тука ги соочуваме двете движења со главните политички прашања актуелни во времето на нивното случување.

Генералното истражувачко прашање во случајот со нашите две движења од Македонија, разгледувани на локално ниво, е колку овие движења се знак за разбудена граѓанска партиципативна свест кај македонскиот граѓанин, а колку сè уште се преобладава партиски алатки за добивање власт? Дали можеме да ги гледаме овие граѓански иницијативи како симбол за разбудена партиципативна политичка култура во Македонија или како показател за длабокиот партиски јаз којшто се отсликува во поделеноста на македонското општество по политичка основа? Се прашуваме колку учесниците во овие движења ги гледаат нив како соодветен начин за влијание врз властите во процесот на одлучување и во барањето транспарентност и отчетност од нив на краток или долг рок? Дополнително, нè интересира идентификацијата на граѓаните со иницијативата на којашто се приклучуваат и методите што ги користат за информирање и активирање во протестите. Конечно, кои се конкретните стравови на учесниците во поглед на политичката криза во Македонија, како две спротивставени иницијативи произлезени од политичко-општествената криза во последните години?

МЕТОДОЛОГИЈА

Оваа студија се темели на анализа на микро-ниво. Користиме иновативен и долго време запоставен метод во областа на истражувањето на социјалните движења – анкетирање на учесниците за време на протест. Со цел да придонесе кон оние студии што го започнаа тој „крај на чудниот процес“,⁹ оваа анализа се темели на емпириски податоци коишто го истражуваат индивидуалното ниво на социјализација, структурна достапност и когнитивни рамки во внатрешноста на социјалното движење. Затоа, наместо интервјуа или животни истории, оваа анализа цели кон генерализација на емпириските пронајдоци (со посебен акцент на локално ниво – во периферијата на Македонија). Првата причина за да се прибегне кон ваква методологија е самото име на првото социјално движење – Шарена револуција, кое укажува шарена или разнолика внатрешна структура на учесниците во неа, во однос на социјалните карактеристики, организацијата, мрежата на дејствување и очекувањата од самата „револуција“. Со цел да се направи споредба на две движења кои речиси подеднакво долг период опстанаа на улиците во главниот град и во повеќе периферни градови, истата методологија се применува и врз анализата на „За заедничка Македонија“. Две одделни теренски анкети беа спроведени на територијата на Прилеп за време на двете движења, првата во периодот од 17 до 23 мај 2016 година, а втората во период од 17 до 27 април 2017 година. Вкупно 141 испитаник од ШР и 89 испитаници од ЗЗМ беа анкетирани за време на протестите.¹⁰

Со првичната анализа на движењата, се запознавме со контекстот на протестите и навиките (репертоарот) на демонстрантите, времето и местото на одржување и протоколот на протестите; за таа цел, користена е секундарна литература. Ова претходно истражување беше направено со намера да се одреди стратегијата за одредување на примерокот и начинот на анкетирање, но првенствено заради поставување на теоретските основи за анализа. Оневозможени да ја користиме стратегијата за одредување на примерокот според квоти, поради специфичноста на анкетирањето (фактот што се анкетира на терен, во сите фази на протестирањето, вклучително и

9 Adretta, M. and della Porta, D. (2014) Surveying Protestors. Why and How. In. della Porta, D. (ed) Methodological Practices in Social Movement Research. Oxford University Press, pp. 309; della Porta, D. (2014) Social Movement Studies and Methodological Pluralism: An Introduction. In della Porta (ed.) Methodological Practices in Social Movement Research. Oxford University Press.

10 Неколку причини за користење на методот на терен, наместо генерална анкета на национално ниво, може да бидат наведени. Првенствено, според Adretta and Della Porta (2014 pp. 309) генералните анкети се ограничени во бројот на испитаниците кои вистински излегуваат на теренот (се вклучуваат во неконвенционални форми на политичка партиципација), иако се декларираат за поддржувачи на одредено движење. Тие најчесто формираат субпримерок, што би оневозможило понатамошна внатрешно-групна анализа на варијациите. Второ, со оваа анализа сакавме да избегнеме генерализација на прашањата што би требало да ги поставиме доколку анкетата би била општа. Имено, избегнуваме поставување прашања за коишто индивидуите имаат слаб интерес или недоволно информации за да одговорат. Наместо тоа, пристапувајќи им директно на теренот, на местото на мобилизација, се осигуруваме дека нашата целна група е добро запознаена со контекстот и причините за него, истовремено се повеќе мотивирани да бидат анкетирани отколку случајните испитаници на национално ниво. Конечно, со овој пристап, авторите имаат поголема можност да се запознаат со контекстот и структурата на протестите и со тоа да ги контекстуализираат крајните резултати, и најважно, да се осигураат дека квалитетот на податоците е висок.

во движење), движењето успешно ги покрива во број, демографски состав и теренска концентрација за време на протестирањето користејќи го методот на можност. Беа анкетирани испитаници по случаен избор, со посебен акцент на теренската покриеност/концентрација на групите за време на протестите, што беше овозможено благодарение на времетраењето на анкетањето од 7 до 10 дена.

Првичниот пристап до испитаниците беше директен, со анкетање и запишување на резултатите од страна на анкетарите. На барање на некои од испитаниците, тие беа овозможени со копија од анкетата, со целосни инструкции за пополнување на прашалникот, а испитаниците ги пополнуваа прашалниците под надзор и со помош на анкетарите. Анкетите беа анонимни.¹¹

Поради неизвесноста во однос на траењето на протестите и превенција од евентуално губење на можноста за прибирање податоци поради евентуален нивен прекин, преттеренскиот тест беше направен во квазилабораториски услови, со експерти и намерни испитаници кои се поддржувачи на протестите. Дополнително, првите триесетина анкети од ШР и првите дваесетина анкети од ЗЗМ од теренот беа спроведувани во полуотворен карактер, со цел евентуалните пропусти во составот на прашањата веднаш да бидат коригирани.

Учесниците и во двете движења во голема мера покажаа заинтересираност за учество во истражувањето, со тоа што само мал дел од дистрибуираните прашалници (2% од ШР и 6% од ЗЗМ) беа вратени непополнети.

КОНТЕКСТ НА ДВИЖЕЊАТА „ПРОТЕСТИРАМ“ И „ЗА ЗАЕДНИЧКА МАКЕДОНИЈА“

Граѓанското движење „Протестирам“ започна со протести на 12 април 2016 година, веднаш по одлуката на претседателот на Република Македонија, Ѓорге Иванов, за донесување општ акт за прекинување на сите кривични постапки против лица од власта и од опозицијата, за сомненија произлезени од материјалите од „прислушувањето“ (со цел зачувување на државните и националните интереси на Република Македонија и како основа за излез од политичката криза)¹². Движењето започна со демолирање на канцеларијата на претседателот во центарот на Скопје, но во следните денови брзо доби организирана форма на ненасилен протест под мотото „Нема правда – нема мир“. Поради препознатливиот инструмент за изразување незадоволство

¹¹ Дополнително, за оние активисти што беа заинтересирани, но кои поради конкретни активности за време на протестите беа временски спречени да ја пополнат анкетата, овозможена беше интернет-верзија на анкетата. Сепак, оваа верзија не може да се смета како метод, туку како средство за пополнување на прашалниците за оние демонстранти кои биле видени на теренот.

¹² „Иванов донесе одлука за прекинување на сите постапки против политичари“ достапно на: <http://vesti.mk/read/news/8694913/3144749/ivanov-donese-odluka-za-prekinuvanje-na-site-postapki-protiv-politichari>, 02.08.2017

од Владата (боење на главните државни институции и споменици од проектот Скопје 2014) и самиот разнолик состав во организација (социјална, мултикултурна и мултиетничка инклузивност), движењето стана попознато како „Шарената револуција“, а учесниците во него беа нарекувани (од критичарите пејоративно, а од симпатизерите афирмативно) „шарени“.

Како главна причина за започнување на овие протести се истакнуваше борбата за промена на владејачката структура, но и стремеж за коренити институционални промени во државата, кои би се темелеле на основите на правдата, мирот, солидарноста, одговорноста и мултикултурализмот. ШР истапи со спектар барања¹³: итно повлекување на одлуката за аболуција на сите оние против кои се води истрага и против кои е подигнато обвинение од страна на Специјалното јавно обвинителство, итна и неотповиклива оставка на Ѓорге Иванов од функцијата претседател на Република Македонија, произнесување на Уставниот суд за уставноста на Специјалното јавно обвинителство (СЈО), формирање на специјално одделение на Кривичниот суд, кое ќе биде надлежно за случаите под јурисдикција на СЈО, итно повлекување на одлуката за одржување парламентарни избори на 5 јуни, задолжително вклучување и присуство на независни претставници на граѓанското општество во процесот на решавање на кризата, процесот на решавање на кризата да се одвива на територијата на Република Македонија, формирање на привремена влада, која докрај ќе ги спроведе итните реформски приоритети од извештајот на Прибе¹⁴ итн.

ШР имаше и меѓународна поддршка, а се организираа протести на дијаспората во Белград, Сараево, Љубљана, Лондон, Амстердам и во Загреб¹⁵. Ова движење се карактеризира со мултикултурни пораки, отсуство на партиски симболи и повик за владеење на правото пред сè.

Движењето „Протестирам“ не стои само зад протестите на ШР. Како почеток на протестите против дотогашниот начин на владеење се смета протестот организиран на 5 мај 2015 година, како резултат од прислушуваниите разговори во коишто се откриваат нови информации околу убиството на Мартин Нешковски на прославата на ВМРО-ДПМНЕ, по победата на парламентарните избори во 2011 година. Дополнително, пред појавата на ШР се појавија и протести на средношколците, студентите, професорите, кои подоцна застаанаа и зад заедничките барања на ШР.

Набрзо по организираниот протест во главниот град, се организираат и протести во Битола и Прилеп, а подоцна и во Струмица, Кавадарци, Куманово, Охрид, Свети Николе, Ресен, Гостивар, Тетово, Штип итн.

13 „Барања на „Протестирам“ достапни на :<http://protestiram.info/wp-content/uploads/2016/05/baranja4.png> , 2.8.2017

14 „Што содржи извештајот на Прибе (целосен текст)“, достапно на:<http://telma.mk/vesti/shto-sodrzhi-izvestajot-na-pribe-celosen-tekst> , 02.08.2017

15 „Протести Македонија 2015/2016, Меѓународна поддршка“ достапно на: http://protestiram.info/?page_id=292 , 2.8.2017

Оружениот конфликт на 9 мај во Куманово ја смени формата на следниот протест што се одржа пред Владата, со едноминутно молчење. Следните денови се појавија и првите барања од „Протестирам“, кои се однесуваа на итна оставка и одговорност на Владата, итно ослободување на приведените активисти и формирање влада за демократизација на институциите.

На 17 мај 2015 година се одржа најмасовниот опозициски протест, на којшто учествуваше и најголемата опозициска партија, СДСМ, поддржана од голем број граѓански организации и други опозициски политички партии. Голем број опозициски политичари беа присутни на улиците, а во нивните изјави за медиумите тие тврдеа дека протестираат во функција на граѓани на Република Македонија, а не во партиско својство. Протестите на ШР завршија на 20 јуни, со потпишувањето на Пржино 2¹⁶. Уште еден протест беше одржан на 26 септември 2016, за поддршка на СЈО. Главните пораки што се среќаваат на транспарентите кај учесниците на ШР се: „Преку сендвич ми е!“, „Ние сме шарената ѕвезда на ЕУ“, „Ја сакам својата земја, се срамам од владата“, „Не ви се плашиме“, „Фашизам никогаш повеќе“, „Нема да ви помине“, „Трошите за чоколади, ние немаме ни за леб“ итн.

ШР во Прилеп, освен со овие пораки, стана позната и по слоганот „Че си лежите“, со кој се алудираше на евентуална кривична одговорност на локалните (и националните) власти за корупција, злоупотреба на службената должност, неетичко и недомаќинско работење. Иако главната кампања против проектот Скопје 2014 се одвиваше во самото Скопје, кампањите во периферијата особено го прозиваа овој проект како аргумент за запоставеност на периферијата од страна на централната власт, концентрација на капиталот во главниот град, а со тоа и се објаснуваше големата иселеност на младите од Македонија (особено од периферијата).

Иако за време на ШР, Граѓанското движење за одбрана на Македонија (ГДОМ), а подоцна и иницијативата Стоп операција Сорос (СОС) се мобилизираа во контрапротести на опозицијата, нивната активност немаше доволна континуираност и географска покриеност со којашто би се овозможило паралелно истражување на мотивите и составот на двете спротивставени страни во општествено-политичката криза во којашто Македонија се наоѓаше веќе неколку години. Затоа, пак, најсериозно организиран и многу сличен според начинот и методите на мобилизација и комуникација со целните групи се протестите на иницијативата „За заедничка Македонија“, која произлезе од Македонското патриотско

16 „Постигнат договор датум за избори да се определи до 31 август“, достапно на: <https://mk.voanews.com/a/macedonia-political-parties-/3428624.html>, 05.08.2017

здружение „Тврдокорни“.¹⁷ На 24 февруари 2017 година беше организиран првиот марш на „Тврдокорни“¹⁸, а како причина за протестите се наведува формирањето на нова влада¹⁹; неколку дена подоцна, на 27 февруари 2017, и официјално се формира граѓанската иницијатива „За заедничка Македонија“.

ЗЗМ се декларира како браник на македонскиот Устав и македонската целовитост во постојните граници, против сепаратистичките политики на соседите и мешањето на меѓународните организации и сили во внатрешната политика на Р. Македонија. Мотото на оваа иницијатива беше „Заедничка Македонија“. Во барањата на ЗЗМ се наведува дека не смее да се направи каков било договор меѓу новите коалициски партнери кој би бил спротивен на Уставот и законите на Република Македонија. ЗЗМ е против какви било сепаратистички политики и во нивното соопштение наведуваат дека учесниците во протестот треба да се во црна боја, со македонски знамиња, но да нема никакви партиски симболи или ознаки. Како одговор на ШР, ЗЗМ започна да се нарекува и како двојојна, алудирајќи на боите на македонското знаме. Она што е карактеристично за овие две организации, „Тврдокорни“ и „За заедничка Македонија“, е тоа што подоцна, иако почеток на иницијативата е Тврдокорни, иницијативата ЗЗМ се издвојува како посебна²⁰. ЗЗМ се дистанцира од силниот националистички набој на кампањата на „Тврдокорни“, иако називот на демонстрантите од иницијативата останува „тврдокорни“.

Главна, барањата на ЗЗМ се: сите политички партии заедно со граѓаните да изготват платформа „За заедничка Македонија“, тука во главниот град на Република Македонија, и да ги отфрлат платформите пишувани во туѓи држави; политичките партии во преговорите да не помислуваат да усвојат владина програма којашто не би била изгласана од граѓаните на избори; партиите, а особено ВМРО-ДПМНЕ и СДСМ, да не допуштат во Собранието да се гласа законот за двојазична Македонија, затоа што тоа ќе биде вовед во редефинирање на Македонија; претседателот на Република Македонија, Ѓорге Иванов, да го почитува Уставот, да не доделува мандат по истекувањето на рокот, кој веќе е истечен, затоа што давањето на мандатот за платформа од туѓа држава ќе го направи соучесник во разнебитувањето на Република Македонија.

17 Ова движење е во основа националистичко. Барањата на Тврдокорните се воглавно насочени против албанските политички елити кои некогаш беа дел од паравоените формации на ОНА, а со тоа и укинување на правилото на двојни победници на изборите, со коешто албанските и македонските етнички партии формираат власт, како и укинување на Бадинтеровото мнозинство и поништување на Рамковниот договор. Понатаму, ова друштво се залага за посебен третман на семејствата на ранетите и загиналите вооружени сили за времето на конфликтот во 2001, доделување државјанство на Македонците по род и на сите бегалци христијани од воените жаришта во светот кои се прогонети и кои сакаат да останат во Македонија итн.

18 „Сезона на протести: Од Тврдокорни до За заедничка Македонија“, достапно на: <http://p.dw.com/p/2Zs5k> - 02.08.2017

19 „Македонското патриотско здружение Тврдокорни утре ќе маршира во врска со создавањето влада“, достапно на: <http://www.biznis-vesti.mk/makedonskoto-patriotsko-zdruzenie-tvrdochorni-utre-ke-marshira-vo-vrska-sozdaneto-na-vlada/>, 3.8.2017

20 „За заедничка Македонија со порака до Тврдокорни“, достапно на: <http://www.press24.mk/za-zaednichka-makedonija-so-poraka-do-tvrdochorni>, 3.8.2017

Активностите на оваа граѓанска иницијатива се одржуваат исто така и во други градови освен во Скопје, во Демир Капија, Битола, Прилеп, Кичево, Охрид, Кавадарци, Струмица, Штип и др. Принципот на организираност е сличен како и на ШР, движењето има своја Фејсбук страница на која секојдневно известува за организирањето на протестот, барањата и прогласите на Фејсбук. За разлика од „Протестирам“, ЗЗМ нема своја веб страна, но движењето „Тврдокорни“ има.

Во овој протест најчесто се забележува учество на актери/уметници и професори кои се обраќаат на учесниците во протестот.²¹ Застапени пораки на транспарентите се: „Македонија е нашата црвена линија!“, „Европска Унија покажи почит!“, „Нема да дозволиме да нè поделите!“, „Еден јазик сакам ја, неќам три, неќам два!“, „Мојата земја е Македонија и мојот јазик е Македонски!“, „Племето наше е пиреј!“, „Никогаш не се откажувај - Македонија засекогаш!“.

На 27 април 2017 година, денот кога на седница на Собранието се гласаше новиот претседател на Собранието, учесниците на протестите на ЗЗМ насилно влегуваат во Собранието на Република Македонија. Физички беа нападнати пратеници од опозициските партии и беше направена материјална штета во законодавниот дом на Република Македонија. На 28 април 2017 година и покрај инцидентот во Собрание, протестите ЗЗМ се одржаа пред канцеларијата на Европската Унија во Скопје, на кој протест ЗЗМ истакна дека движењето е против насилство, но и против кршење на Македонскиот Устав и законите, што не успева да го дистанцира потполно насилството во Собранието од организацијата на ова движење. На 3 мај 2017 година еден од главните предводници на протестите ЗЗМ, Игор Дурловски, истакна дека нема да биде повеќе организатор на протестите поради насилството, а на 6 мај иницијативата ЗЗМ наместо протести одржа панел дискусија на тема: „Случувањата во Собранието на 27 април“ и најави дека своите барања и активности ќе продолжи да ги реализира со други методи (главно легалистички), со што замира.

Во Прилеп движењето на ЗЗМ опстои речиси паралелно со тоа во Скопје. Еден од поголемите митинзи беше оној кога професорите по македонски јазик и литература се појавија во својство на предводници на протестот, со што иако нужно не се покажува националистичка реторика, движењето изобилува со патриотско-национална кампања и барања за зачувување на македонскиот јазик и традиција.

Иако и во случајот на двете движења во Прилеп бројноста беше неспоредливо помала и многу повеќе варијабилна од таа во Скопје,

²¹ Главни организатори, предводници на движењето и протестите „За Заедничка Македонија“ се Борис Димовски (уметник/режисер), Игор Дурловски (оперски пеач-директор на Македонската опера и балет) и Богдан Илиевски (блогер).

континуитетот на движењата овозможи да се приберат примарни информации од теренот за нивна компаративна анализа. Резултатите во прилог покажуваат колку овие два периферни дела од движењата се предвесник на разбудена свест за политичка партиципација и за граѓанскиот активизам на локално ниво.

РЕЗУЛТАТИ

Резултатите претставени во овој дел се обид да се адресираат главните истражувачки прашања преку опис на базата на податоци добиена на теренот, со директно анкетање на учесниците во протестните движења.

Од целокупниот примерок од 229 испитаници во оваа студија, опфаќајќи ги двете протестни движења, 60% се мажи, а 40% се жени, 99% се декларирале како етнички Македонци, 45% се во работен однос, 27% се невработени и 20% се пензионери. Од испитаниците, 48% се со средно образование, а 28% со високо образование. Високи 80% од целокупниот примерок се редовни гласачи за една партија, а 13% се редовни гласачи со променливо гласање, остатокот или не гласаат никогаш или немале право на глас досега.

И покрај првичната намера да се постигне демографски баланс во прибирањето податоци, составот на целната група под анализа не дозволи целосен еквилибриум на групите. Па следствено, од примерокот на „Шарената револуција“ во Прилеп, 65% се мажи а 35% се жени, додека на протестите „За заедничка Македонија“ 51% се мажи, а 49% се жени. (Графикон 1.а.) 100% од учесниците на протестите 33М се декларирале како етнички Македонци, 98% од учесниците на ШР се декларирале како етнички Македонци, а 2% во етничка припадност ставиле друго.

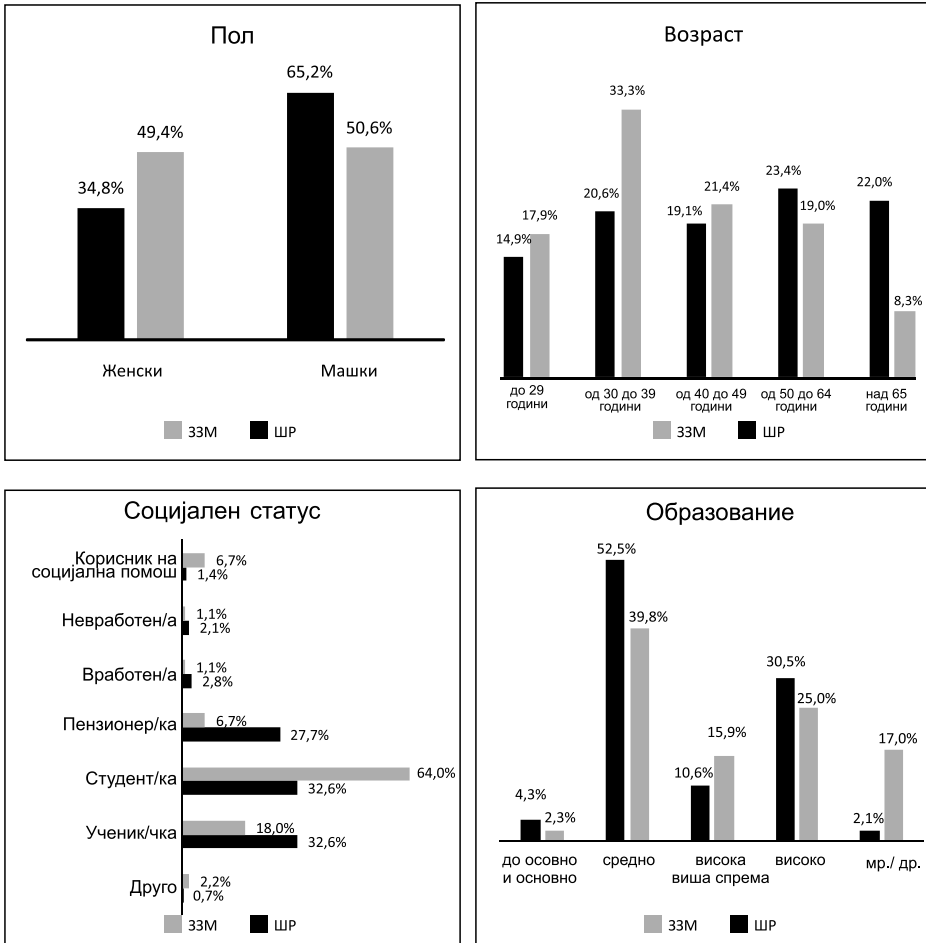
Во просек, учесниците на ШР се за 5 години постари од учесниците во протестите на 33М (47 наспроти 42 години во просек за шарените). Додека најзастапена возрасна група на ШР е од 50 до 64 годни (23,4%), кај 33М најголем процент сочинува групата од 30 до 39 години (33,3%). (Графикон 1.б.)

Од учесниците на „Шарената револуција“ 32,6% се вработени, додека од 33М 64% се во работен однос, со тоа што 48,3% од нив се вработени во државниот сектор. Во ШР, од друга страна, има многу повеќе пензионери (27,7%) отколку во протестите на 33М (6,7%), како и многу повеќе невработени (32,6% во 33М наспроти 18% во ШР). (Графикон 1.в.)

Иако демонстрантите со средно образование се најзастапена образовна група и во двете протестни движења, повеќе среднисти има во „шарените“,

за разлика од „тврдокорните“ (52,5% – 39,8%). Исто така, ШР има повисок степен на високообразовани демонстранти (30,5% наспроти 25%), но повеќе магистри и доктори на науки има меѓу учесниците во протестите на ЗЗМ (17% наспроти 2,1%) во Прилеп. (Графикон 1.г).

Графикон 1. Демографија

Со цел дојдеме поблиску до одговорот на генералното истражувачко прашање: „Колку овие движења се знак за разбудена граѓанска партиципативна свест кај македонскиот граѓанин, а колку се показател за длабок партиски јаз во македонското општество?“ прво ќе одговориме на специфичното прашање: „Со кое движење се идентификуваат учесниците во

овие протестни иницијативи и на кој начин се информираат и се активираат во протестите?”

Со цел да се утврди дали постои чувство на идентификација на индивидуите вклучени во граѓанските движења со самите иницијативи, демонстрантите беа прашани да го идентификуваат организаторот на протестите од коишто се дел и тие самите. Од „шарените”, 95% како организатор на протестите го посочуваат движењето „Протестирам”, како спонтана реакција на сите незадоволни граѓани од десетгодишното владеење на Груевски, додека 86,4% од „тврдокорните” се идентификуваат со иницијативата „За заедничка Македонија”. Во остатокот од понудените одговори, „шарените” ги соочивме со опциите странски фактор (САД, ЕУ, или Сорос), политички партии (СДСМ, левица) или новите левичарски сили во Македонија, кои заедно добија помалку од 5%. На „тврдокорните”, од друга страна, им беа понудени ВМРО-ДПМНЕ и други провладини иницијативи како СОС или ГДОМ и опцијата странски фактор, од кои ГДОМ доби 6%, а ВМРО-ДПМНЕ 3,4%.

Генерално, можеме да забележиме високо ниво на идентификација на учесниците на двете протестни иницијативи со организацијата што официјално застанала зад нив. Тоа не зборува за тоа кој финансиски или логистички ги помага овие движења, што и не е истражувачко прашање во оваа инстанца (т.е. не се стреми да одговори на спротивставените тези присутни во медиумите и во политичките дебати, за тоа кој вистински стои зад овие движења), туку го покажува степенот на постоење групна свест за припадност на иницијативата под опсервација (Diani and McAdams 2003). Друг индикатор за постоење на групно чувство на припадност на посебните иницијативи е и високиот процент на граѓани кои редовно протестираат: 90% од „шарените” и 89% од „тврдокорните”.

Понатаму, и начинот на којшто учесниците во протестите се информираат за активностите на иницијативите зборува за јадрото на иницијативите и за идентификацијата на учесниците со самата протестна активност. Имено, 52% од сите испитаници се информираат преку социјалните мрежи (56% од „шарените” и 44,3% од „тврдокорните”). Тоа им ја дава карактеристиката на овие движења на таканаречените „Твитер” или „Фејсбук” револуции, што зборува индиректно за транснационализацијата на социјалните движења, барем според начинот што тие го користат за пренесување на

својот репертоар до целните групи и до активистите. Преку телевизија се информираат 28,4% од учесниците во ЗЗМ, а од учесниците во ШР, 25,5%. Иако процентот не е за занемарување, со оваа бројка можеме да аргументираме дека се укажува (освен на глобализацијата и на замавот на модерните пред класичните медиуми) и на недовербата што постои во Македонија во поглед на професионализмот и независноста на медиумите. Преку партија се информираат 8,5% од учесниците во ШР, а 3,4% од ЗЗМ. Преку граѓанската организација во којашто членуваат се информираат 8% од учесниците на протестите од ЗЗМ, а 2,1% од ШР. Иако поради природата на „Протестирам“ може да се очекува дека мобилизацијата за протестите би потекнувала од граѓански, наспроти партиските организациски јадра, во случајот со Прилеп, можеме да забележиме дека граѓанскиот сектор е послаб мобилизатор од партиската опозиција, која повеќе успева да ја сконцентрира опозициската енергија во протест (табела 1.).

Овие резултати во главниот град видно би се разликувале поради познатата кривка состојба на граѓанскиот сектор на локално ниво, и уште поголемата зависност од локалните и од централните власти, која за возврат повторно ги става граѓанските организации во покорност, наместо во позиција на критичари на власта.

Конечно, 88,4% од учесниците во ЗЗМ се гласачи за една иста партија, за разлика од 73,7% од ШР. ШР има 15% редовни гласачи со променливо гласање, за разлика од ЗЗМ, кои имаат 10,5%. Оттука, гледаме потврда на претходното согледување за високиот степен на вклученост на опозициските политички партии во мобилизацијата на отпорот за време на „Протестирам“. Како и да е, овој процент на гласачи за една иста политичка партија е за 14% повисок кај движењето ЗЗМ, што сведочи за исклучително високиот степен на партизација и на двете граѓански движења во Прилеп. Иако идентификацијата со одредена политичка партија автоматски не значи учесник или симпатизер на граѓанските движења, можеме да заклучиме дека обратната линија на каузалност е повеќе веројатна. Учесниците и во двете движења се главно гласачи за политичките партии кои со своите јавни настапи изразуваат поддршка за нив (шарените за СДСМ, левица итн., а тврдокорните за ВМРО-ДПМНЕ).

Табела 1. Како најчесто се информирате за активностите на протестите?

Како најчесто се информирате за активностите на протестите?		Протестно движење		Total
		ШР	ЗЗМ	
Преку телевизија	Број	36	25	61
	% во протестно движење	25,5%	28,4%	26,6%
	% од вкупно	15,7%	10,9%	26,6%
Преку социјалните мрежи	Број	80	39	119
	% во протестно движење	56,7%	44,3%	52,0%
	% од вкупно	34,9%	17,0%	52,0%
Преку контакт со пријатели	Број	10	14	24
	% во протестно движење	7,1%	15,9%	10,5%
	% од вкупно	4,4%	6,1%	10,5%
Преку граѓанска организација во која членувам	Број	3	7	10
	% во протестно движење	2,1%	8,0%	4,4%
	% од вкупно	1,3%	3,1%	4,4%
Преку политичката партија во која членувам	Број	12	3	15
	% во протестно движење	8,5%	3,4%	6,6%
	% од вкупно	5,2%	1,3%	6,6%
Вкупно	Број	141	88	229
	% во протестно движење	100,0%	100,0%	100,0%
	% од вкупно	61,6%	38,4%	100,0%

Но, тука доаѓаме и до суштината на истражувачката загатка, колку овие движења, сепак, се основа за развој на граѓанската партиципативната свест во Македонија (во нашиот случај во Прилеп) или само уште еден помошен партиски метод за придобивање гласови? Се прашуваме колку учесниците во овие движења ги гледаат движењата како начин за влијание на властите во процесот на одлучување и барање транспарентност и отчетност од своите власти, на краток или долг рок. Од испитаниците, 93,4% сметаат дека со ваков вид политичка партиципација (протести) може да се влијае на зголемувањето на одговорноста на политичките претставници.

На краток рок, овие две иницијативи имаат сосема различни, ако не и спротивставени барања. Од седумте главни официјални барања на „Протестирам“, трите најважни за демонстрантите од Прилеп се: повлекување на одлуката за аболиција на претседателот Иванов и негова оставка (89,4%), итна оставка и преземање политичка и правна одговорност на целата Влада на Груевски (81,6%) и да се овозможи непречена работа на СЈО (80,9%). Справувањето со корупцијата и злоупотребата на службената должност, како и политичко-правната одговорност за неа, се чини, е лажмотивот на шаренилото од барања на „Протестирам“. Од четирите официјални барања на ЗЗМ, најприоритетното барање, според учесниците на протестите, е „сите политички партии заедно со граѓаните да изготват платформа ‘За заедничка Македонија’, тука во главниот град на Република

Македонија и да ги отфрлат платформите пишувани во туѓи држави (65,2%)“.

„Политичките партии во преговорите да не помислуваат да усвојат владина програма што не би била изгласана од граѓаните на избори; и претседателот Иванов да не почитува Уставот на РМ и да не доделува мандат по истекувањето на рокот, кој веќе е истечен, затоа што давањето на мандатот за платформа од туѓа држава ќе го направи соучесник во разнебитувањето на Република Македонија“, се следните две барања, секое од нив со по 32,6%.

Важно да се напомене дека „формирањето влада за демократизација на институциите и овозможувањето фер и демократски избори“ (19,9%), „задолжителното вклучување на независни претставници на граѓанското општество во процесот на решавање на кризата“ (5,7%) и „итно ослободување на сите активисти притворени од 5 мај наваму“ (3,5%) добиваат драстично помал процент од тие барања коишто директно се насочени кон туркање на Груевски и неговата влада и нивно санкционирање за наводно криминално владеење. Исто така, опцијата „партиите, а особено ВМРО-ДПМНЕ и СДСМ да не допуштат да се гласа во Собранието законот за двојазична Македонија, затоа што тоа ќе биде вовед во редефинирање на Македонија“ (20,2%) беше најмалку изгласана од учесниците на протестите „За заедничка Македонија“, иако нивната националистичко-македонска и во големи наврати (неофицијално) антиалбанска кампања беше главен мотив на протестите, особено поттикнат од опозициските предизборни ветувања за двојазичност во Македонија.

Запрашани за причините за неучеството во „Шарената револуција“ на останатите граѓани, шарените велат дека тоа е најчесто поради страв од власта (66%) или поданичка/сервилна култура и менталитет на граѓаните (23,4%). Од друга страна, пак, барањата за учество на граѓанскиот сектор во решавањето на кризата и ослободувањето на учесниците останува меѓу најмалку приоритетните измени за движењето како такво.

Дополнителен индикатор за ова е фактот што процентот на луѓе кои се за директно учество на граѓанскиот сектор во одлучувањето е поголем кај учесниците во иницијативата ЗЗМ отколку кај ШР. Тоа ќе го видиме од одговорите на прашањето: „Што очекувате на долг рок од овие протести?“. Кај иницијативата „За заедничка Македонија“, 16,9% одговориле дека очекуваат подобрување на граѓанската партиципација во Македонија, а пак од ШР само 1,4% го очекуваат тоа.²² Од учесниците во иницијативата ЗЗМ, 62,9% бараат „да се научат политичарите на отчетност и одговорност пред своите гласачи“, додека 7,1% од „Шарената револуција“ го бараат истото.

²² Дополнително, студентите и учениците се меѓу оние што најмногу очекуваат да се подобри граѓанската партиципација. (20% со 25%). Најголемиот број од оние што го очекуваат тоа се магистри или доктори на наука (16,7%).

Но овој податок, сепак, не е неоспорен показател за наводната незаинтересираност на ШР за подобрување на граѓанската партиципативност во Македонија, туку е повеќе показател за поголемите приоритети на краток и на долг рок. Имено, она што најмногу се очекува на долг рок од страна на учесниците во ШР е „никогаш да не се повтори тип на владеење како тој на Груевски“ (53,9%), што можеби и објаснува зошто мал процент демонстранти ги избираат претходно наведените опции, имајќи предвид дека главната реторика на ШР се концентрира на борбата за слобода од „авторитарен режим“ или „заробена држава“.

Искоренување на досегашната практика на партиски притисок врз гласачите посакуваат 31,9% од ШР, а само 2,2% од ЗЗМ; департизација на институциите на државата (тотален демократски рестарт) очекуваат 3,5% од ШР и 1,1% од учесниците во ЗЗМ. Овој податок е уште еден показател за високото ниво на клиентелизам и партизација во македонската политика. Имено, демонстрантите кои застапуваат провладини политики и мнозинството се во работен однос (најчесто во државниот сектор), не гледаат потреба од департизација и не зборуваат за партиски притисок врз гласачкото тело.

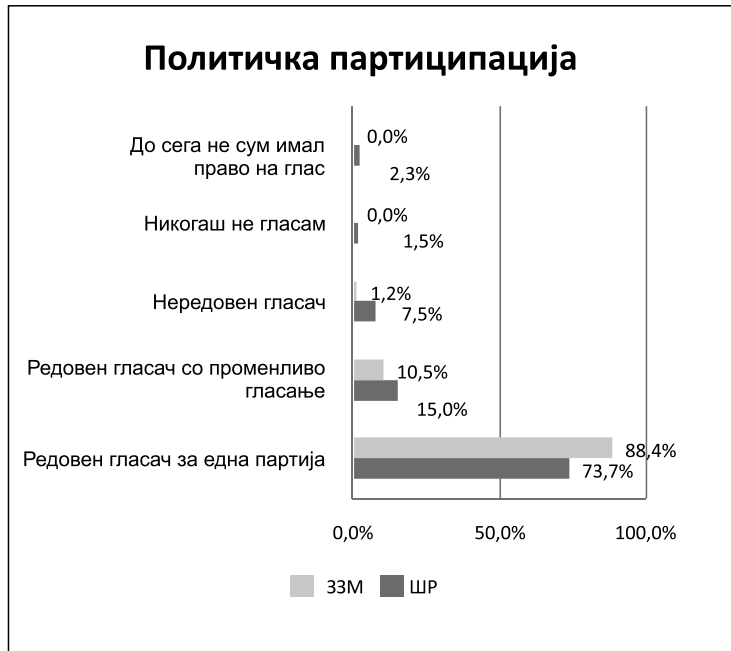
Куриозитет на една силно националистичка (или во најмала рака етноцентристичка) кампања како таа на ЗЗМ е тоа што 15% од испитаниците на ова движење на долг рок очекуваат да се подобрат меѓуетничките односи во Македонија. Со оваа констатација, веќе навлегуваме во одговорите на конкретните прашања за стравовите и ставовите на демонстрантите од двете движења, во поглед на политичката криза во Македонија, како две спротивставени иницијативи произлезени од политичко-општествената криза во последните години. Прашањата се извлечени од медиумскиот дискурс, во поглед на секуритизацијата на ШР во 2016, и тие се употребени за движењето ЗЗМ, поради неговата изразена „антишарена“ реторика. Од табела 2 можеме да видиме дека поголем дел од учесниците во ШР не стравуваат од граѓанска војна, (51,1%), а поголем дел од учесниците во иницијативата ЗЗМ имаат страв од граѓанска војна (61,4%); 13,5% од учесниците во ШР имаат страв од нов меѓуетнички конфликт, а 61,4% од учесниците во иницијативата ЗЗМ; 10,6% од учесниците во ШР стравуваат од федерализација на Македонија, додека 66% од учесниците во иницијативата ЗЗМ се плашат од истото, и конечно, 9,9% од учесниците во ШР стравуваат од дестабилизација на безбедноста на Македонија по мигрантскиот наплив во Европа, наспроти 63% од учесниците во иницијативата ЗЗМ.

Генерално, секуритизацијата на опозициските протести на ШР се рефлектира во изразената загриженост за внатрешната безбедност, како на меѓуетничко, така и на внатрешноетничко ниво. Овој поголем страв кај ЗЗМ може да се објасни, освен со нивната нешто поголема изложеност на телевизиските канали (каде што овој секуритизиран дискурс на ШР беше многу повеќе присутен во провладините отколку во останатите медиуми), така и со фактот што испитаниците на ЗЗМ одговараат на овие прашања една година по учесниците во ШР, кога Македонија сè уште не успева да ја надмине политичката криза, а длабоката поделеност во македонското општество сè повеќе се препознава.

Имајќи предвид дека анкетата врз ЗЗМ е спроведувана во истата недела со упадот на демонстрантите од ЗЗМ во Собранието на Република Македонија, ќе бидат елаборирани неколку дополнителни прашања. Од учесниците на иницијативата ЗЗМ, 70% сметаат дека за иднината на Македонија, важно е да се овозможи формирање на Влада којашто ќе ги демократизира институциите на државата, а 94,3 % сметаат дека за тоа се потребни нови избори. Дека е важно да се повлече меѓународната заедница од процесот на решавање на политичката криза во Македонија сметаат 84%, а 90% сметаат дека е потребна „десороризација“ на Македонија. Нетрпеливоста на ЗЗМ кон меѓународната заедница се огледува и во оние 54,5% кои не сметаат дека е важно да се овозможи интеграција на Македонија во ЕУ и прилично ниските 62,9 % кои сметаат дека е важно да се реши спорот со името.

И, конечно, доаѓаме до директната спротивставеност на овие две движења во идеите и очекувањата за Македонија. Имено, 88,8% од ЗЗМ сметаат дека е важно да се казни корупцијата, а сепак 87,2% од нив не сметаат дека е важно да се овозможи непречена работа на СЈО (речиси онолкув процент колку што демонстрантите на ШР го вбројуваа ова прашање во приоритетните три барања на шарените (80,9%). Копјата се кршат во начинот на којшто ќе се бара одговорност од политичарите и ќе се истражува корупцијата и злоупотребата на власта. „Протестирам“ бараше директна оставка од извршната власт и итни реформи за демократизација на власта чиј столб би бил СЈО. ЗЗМ се повикува на народот, сака директно учество на граѓаните во решавањето на спорот и решението не го гледа во СЈО, туку во постоечките институции. Оваа доверба во постоечките институции на учесниците во протестите на ЗЗМ повторно може да биде поткрепено со ниските 2,2% на ЗЗМ кои се залагаат за искоренување на досегашната практика на партиски притисок врз гласачите и 3,5% кои сакаат департизација на институциите на државата (totalен демократски рестарт).

Графикон 2. Политичка партиципација

Табела 2.

Дали моменталната политичко-општествена криза кај Вас влева страв од: /
ДА

Дали моменталната политичко-општествена криза кај Вас влева страв од:		Протестно движење		
		ШР	33М	Вкупно
Граѓанска војна	ДА	48,90%	61,40%	53,70%
Нов меѓуетнички конфликт		13,50%	61,40%	31,90%
Федерализација на Македонија		10,60%	65,90%	31,90%
Закана за безбедноста на Македонија по мигрантскиот наплив во Европа		9,90%	62,90%	30,40%

ЗАКЛУЧОК

За разлика од досегашните искуства во однос на организирањето протести, штрајкови, бунтови и партиското влијание врз нив, овие две граѓански движења, „Протестирам“ и „За заедничка Македонија“, покажуваат значително повисок степен на граѓанска свест. Сепак, во овој труд

покажуваме дека иако учесниците во движењата се подготвени за учество во протестите, што укажува на разбудена граѓанска (политичка) активност, тоа не е директен показател за разбудена партиципативна култура надвор од партиската мобилизација.

Високата колективна свест или идентификација со движењата во контекст на високиот степен на симпатии (гласачки навики) за една конкретна партија, може да се интерпретира токму и во спротивниот правец – политичките партии сè уште се главниот двигател на политичката активност во градот, што оневозможува крос-партиска граѓанска активност, а со тоа се забавува и демократизацијата на институциите на долг рок. Особено во Прилеп, каде што постои континуирано висок степен на невработеност и каде што граѓанскиот сектор е сè уште слаб двигател на политичките промени, сè уште препознаваме длабок партиски расцеп во граѓанскиот активизам.

Иако со овие резултати не претендираме на дедукција на заклучоци на национално ниво, очекуваме дека генералната слика со граѓанскиот активизам на локално ниво и во други периферни градови, во голема мера одговара на прикажаната слика во овој труд.

Главните разлики се воочуваат во самите барања на организациите и нивното насочување до целните групи преку реториката што се употребува од двете движења. Она што е специфично за овие граѓански иницијативи е тоа што се повикуваат на мултикултурализмот во Македонија, владеење на правото, демократизација и справување со корупцијата, но начинот на којшто треба да се постигне тоа е дијаметрално спротивен во двете движења. ШР демонстрираат изразен отпор кон тогашната власт, за којашто користат изрази како „авторитарна“, „фашистичка“ и слично, а ЗЗМ со исто толку јак отпор на промените пропагирани од опозицијата, зад кои тие препознаваат можност за „разнебитување“ на Македонија од домашни и странски „предавници“.

Целосно спротивставените гледишта на двете движења се изразени и преку стравовите од граѓански конфликт, федерализација, меѓуетнички конфликт или закана за безбедноста поради мигрантската криза, каде што ШР воглавно не стравува од таквата можност, а ЗЗМ во голем процент стравува од веројатноста да се случат.

Прашањето на корупцијата и справувањето со неа е можеби главното прашање по коешто дијаметрално се поставени двете движења, ШР со особени симпатии, а ЗЗМ со особен анимозитет кон СЈО, иако и двете се согласни дека корупцијата треба да се казнува.

Конечно, улогата на меѓународната заедница во политичко-општествената криза во Македонија се оценува на различен начин од

двете движења. Додека главните стремежи на ШР преку барањата за казнување на корупцијата, отчетност, транспарентност, реформи за демократизација, стремеж за мултиетнички соживот и социјална правда се со цел побрза интеграција на Македонија во ЕУ, ЗЗМ гледа опасност од надворешно мешање во домашните работи и покажува висок степен на евроскептицизам.

Иако главната придобивка од двете движења за Македонија може да се смета дека е разбудената верба на актерите во двете движења, во политичката партиципација како метод за влијаење врз зголемувањето на одговорноста кај политичарите, резултатите претставени во овој труд сведочат за големата потреба од зајакнување на граѓанскиот сектор на локално ниво, со цел тој да биде конструктивна страна во креирањето на јавните политики, а не продолжена рака на политичките партии.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Adretta, M. and della Porta, D. (2014) *Surveying Protestors. Why and How*. In: della Porta, D. (ed) *Methodological Practices in Social Movement Research*. Oxford University Press.
- della Porta, D. (2014) *Social Movement Studies and Methodological Pluralism: An Introduction*. In della Porta (ed.) *Methodological Practices in Social Movement Research*. Oxford University Press.
- della Porta, D. and Diani, M. (2006) *Social Movements: An Introduction*. 2nd edition. USA and UK: Blackwell Publishing.
- della Porta, Donatella and Tarrow, Sidney (eds.) (2005) *Transnational Protest and Global Activism*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Diani, M., and McAdams, D., (eds.) (2003) *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*. New York: Oxford University Press.
- Kitschelt, H. (1993) *Social Movements, Political Parties, and Democratic Theory*. *The Annals of the AAPSS*, 528, 13–29.
- Sandoval, S. A. M. (1998) *Social Movements and Democratization. The Case of Brasil and the Latin Countries*. In Giugni, M., McAdam, D., and Tilly, C. (eds.) *From Contention to Democracy*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 169–201.
- Tarrow, S. (1995) *The Europeanization of Conflict: Reflections from a Social Movement Perspective*. *West European Politics*, 18, 223–51.
- Tarrow, S. (2005) *The New Transnational Contention*. New York/Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarrow, S., and McAdam, D. (2005) *Scale Shift in Transnational Contention*. In della Porta, S. and Tarrow, S. (eds.), *Transnational Protest and Global Activism*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 121–49.
- Tilly, C. (2004 a) *Contention and Democracy in Europe 1650–2000*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tilly, C. (2004 b) *Social Movements 1768–2004*. Boulder, CO: Paradigm.

Tilly, C. and Wood, L.J., (2013) *Social Movements 1768-2012 3rded*. London and New York: Routledge.

Tilly, C., and Tarrow S. (2015) *Contentious Politics*. 2nd ed. Oxford University Press.

ЛИНКОВИ

„Иванов донесе одлука за прекинување на сите постапки против политичари“, достапно на: <http://vesti.mk/read/news/8694913/3144749/ivanov-donese-odluka-za-prekinuvanje-na-site-postapki-protiv-politichari> , 2.8.2017

„Македонското патриотско здружение Тврдокорни утре ќе маршира во врска со создавањето на влада“, достапно на: <http://www.biznisvesti.mk/makedonskoto-patriotsko-zdruzenie-tvrdochorni-utre-ke-marshira-vo-vrska-sozdavaneto-na-vlada/>, 3.8.2017

„Постигнат договор датум за избори да се определи до 31 август“, достапно на: <https://mk.voanews.com/a/macedonia-political-parties-/3428624.html>, 5.8.2017

„Сезона на протести: Од Тврдокорни до За заедничка Македонија“, достапно на: <http://p.dw.com/p/2Zs5k>, 02.08.2017

Барања на Протестирам достапни на :<http://protestiram.info/wp-content/uploads/2016/05/baranja4.png> , 2.8.2017

Протести Македонија 2015/2016, Меѓународна поддршка, достапно на: http://protestiram.info/?page_id=292 , 2.8.2017

Што содржи извештајот на Прибе (целосен текст) достапно на: <http://telma.mk/vesti/shto-sodrzhi-izveshtajot-na-pribe-celosen-tekst> , 2.8.2017

„За заедничка Македонија со порака до Тврдокорни“, достапно на: <http://www.press24.mk/za-zaednichka-makedonija-so-poraka-do-tvrdochorni>, 3.8.2017

Кратка биографија

Агон Демјаха е магистер по меѓународни односи и европски студии и доктор по политички науки. Има повеќе од три децении искуство во областа на образованието и истражувањето во различни владини институции и невладини организации. Во периодот 2006-2010 година, тој беше амбасадор на Република Македонија во Кралството Шведска, а истовремено како нерезидентен амбасадор ги покриваше и Кралството Норвешка и Република Финска. Г. Демјаха, исто така, бил ангажиран како советник на министерот за надворешни работи и на министерот за економски развој на Република Косово. Во моментот, г. Демјаха работи како доцент по политички науки и меѓународни односи на Државниот универзитет во Тетово. Тој, исто така, предава и е член на одборот на Универзитетот на Југоисточна Европа. Г. Демјаха има објавено голем број написи од областа на политичките науки во меѓународните списанија, а исто така, е автор на неколку поглавја во книги објавени од реномирани издавачки куќи како United Nations University Press и Imperial College Press. Неговите главни теми на интерес се етничките односи, спречувањето и решавањето на конфликти, дипломатија и регионална соработка.
Е-маил: agond@yahoo.com

Прегледна научна статија
УДК: 316.347(497.5)

Агон Демјаха

МЕЃУЕТНИЧКИ ОДНОСИ ВО ХРВАТСКА

ВОВЕД

И покрај присуството на други малцинства во земјата, меѓуетничките односи во Хрватска беа и продолжуваат да бидат главно дефинирани од односите меѓу етничките Хрвати и етничките Срби. Односите меѓу овие две големи етнички групи имаат корени длабоко назад во историјата. Хрватите и Србите се нации што припаѓаат на јужнословенска етничка група, кои со векови живеат на соседни територии. Сепак, историски, и двата народа одат по различни патеки. Хрватите се претежно римокатолици, додека Србите главно се православни христијани. Долго време мнозинството Хрвати живеат под Австроунгарската империја, додека Србите претежно се под Отоманската империја. По Првата светска војна, со распаѓањето на двете империи, главно управувани од пансловенската идеологија, ја основаат заедничката држава Кралство на Србите, Хрватите и Словенците, која

подоцна се менува во Кралство Југославија.¹ Меѓутоа, односите меѓу Србите и Хрватите беа сериозно влошени во периодот на Втората светска војна. Во ова време, Независната држава Хрватска (НДХ)² застанува на страната на фашистичка Германија и Италија, додека Србите што живееше таму беа жртви на прогон, протерување и масовно погубување.³ Како резултат на тоа, односите меѓу хрватското мнозинство и локалните Срби во Хрватска беа обележани со заемен страв и сомнеж уште од самото создавање на социјалистичка Југославија. Во принцип, односите беа обележани со конфликт околу територијата, бидејќи од создавањето до распадот на поранешна Југославија, етничките Срби во Хрватска континуирано инсистираа на автономија на териториите во коишто доминира српското население во Хрватска или нивно целосно отцепување. Од една страна, Хрватите се плашеа од српската доминација, додека Србите, од друга страна, беа загрижени за евентуалното повторување на 1941 година и ја сметаа социјалистичка Југославија како гарант за нивната лична и национална безбедност. Имено, веднаш по војната, етничките Срби побараа српска автономна покраина во Хрватска. Нивното барање беше одбиено, но во 1971 година ваквите тврдења повторно се појавија за време на т.н. хрватска пролет. Јасно е дека, иако Србите сочинуваа само 12,6 отсто од вкупното население во Хрватска, тие очигледно беа моќен политички фактор којшто живееше во концентрирани области и требаше да бидат сфатени сериозно.⁴ Заемната недоверба и сомнежот повторно се појавија по распадот на поранешна Југославија, кога меѓуетничките тензии меѓу двете најголеми етнички групи доведоа до сеопшт оружен конфликт.

Главната цел на овој труд е да ја анализира состојбата на меѓуетничките односи во Хрватска меѓу етничките Хрвати и етничките Срби, со посебен акцент на воениот период 1991-1995 година до денес. Трудот има структура којашто се состои од четири дела, вклучувајќи и вовед и заклучок. По воведот, вториот дел дава преглед на севкупните меѓуетнички односи меѓу Хрватите и Србите во Хрватска по распадот на поранешна Југославија и последователната војна во Хрватска. Третиот дел нуди анализа на состојбата на меѓуетничките односи меѓу овие две главни етнички групи во Хрватска по завршувањето на војната во 1995 година, до денес, и се обидува да ги идентификува клучните фактори што придонесуваат за меѓуетничките

- 1 За повеќе детали во врска со оваа тема видете кај Хадсон, Кејт. Уривање на словенскиот сон: Подемот и падот на Југославија. Лондон: Плуто Прес, 2002, 8-25.
- 2 Независната држава Хрватска (НДХ) е основана во април 1941 година, како марионетска држава на фашистичка Германија и Италија од Втората светска војна. За повеќе детали видете кај Огњанова, Ирина. „Национализмот и националната политика во независна држава Хрватска (1941-1945)“. Во *Темата за феминизмот, историјата и филозофијата*, во редакција на Дороти Роџерс, Џошуа Вилер, Марина Завачка и Шона Касебиер. IWM Конференции на помлади соработници, том. 6. Виена: IWM 2000.
- 3 Поради овој период, секој повик на Хрватите за зголемување на националните права во Хрватска во рамките на социјалистичка Југославија беше означен како „националистички“ и „екстремистички“, додека честопати Хрватите беа обележувани како усташки; види Бјелелајц, Миле и Жуњец, Озрен. „Војната во Хрватска, 1991-1995 година“. Извештај на Иницијативата за научна тркалезна маса, Загреб, 20 октомври, 2007, 9.
- 4 Хушка, Беата. *Сецесионистички движења и етнички конфликт: дебатирање и реторика во кампањите за независност*. Њујорк: Рутлеџ, 2014, 76.

тензии во земјата. Во овој дел, особено внимание е посветено на севкупните односи меѓу Хрватска и Србија, бидејќи во Западен Балкан, меѓуетничките и меѓудржавните односи во основа се компоненти на истата равенка. Документот завршува со завршно поглавје, кое дава резиме на главните наоди од нашата анализа.

РАСПАЌАЊЕТО НА ПОРАНЕШНА ЈУГОСЛАВИЈА И ВОЈНАТА ВО ХРВАТСКА

Почетокот на распаѓањето на поранешна Југославија и желбата на Хрватска за независност повторно ги обнови барањата на Србите во Хрватска за територијална автономија. Српските предлози за автономија се движеле од многу ограничена културна автономија, до широка територијална и политичка автономија за обемни делови од Хрватска. Од друга страна, најрадикалните српски сили постојано ја сметаат автономијата во независна хрватска држава како целосно неприфатлива.⁵ Треба да се спомене дека Србија го поддржа територијалното самоопределување во Хрватска, а Милошевиќ знаеше дека такво решение ќе треба да ѝ се наметне на Хрватска. Таквата позиција, пак, недвосмислено ги поттикнува српските националисти во Хрватска, што дополнително ги влоши изгледите за преговарачко решение.⁶ Како резултат на тоа, еден ден пред ратификацијата на уставот на Хрватска, Заедницата на општините се одлучи за територијална автономија во рамките на Хрватска, со прогласување на Српски автономен регион (САО) во Краина.⁷ Еден ден подоцна, на 25 јуни 1991 година, Хрватска ја прогласи својата независност и им гарантираше на Србите во Хрватска почитување на сите човекови и граѓански права. Потоа, со цел да ги задоволи условите за меѓународно признавање, хрватскиот Парламент го усвои *Уставниот закон за човекови права и слободи* и даде автономен статус на регионите на Книн и Глина.⁸ Сепак, исплашени од националистичката политика на Туѓман, од една, и поттикнути од политичката и воената поддршка од Србија, од друга страна, Србите во Хрватска уште повеќе ги радикализираа своите барања. Како резултат на тоа, на 18 март 1991 година, Собранието на општина Книн ја усвои одлуката за одвојување на САО Краина од Хрватска, што доведе до меѓуетничка војна меѓу Хрватите, од една страна, и етничките српски бунтовници и

5 Касперсен, Нина. „Трнлив проблем на етничката автономија во Хрватска: српските водачи и предлозите за автономија“. *Весник на етнополитика и малцински прашања во Европа*, 3 (2003): 1.

6 Хејбол, Хари Џек. „Србија и српската буна во Хрватска (1990-1991)“. Докторска дисертација, Универзитет во Лондон, 2015, 348.

7 Територијалната автономија ја доби својата прва форма кога Заедницата на (српски) општини на Северна Далмација и Лика беше основана кон крајот на април 1990 година, иако тогашниот лидер на Србите во Хрватска, Рашковиќ, негираше дека оваа Заедница е израз на територијална автономија и, наместо тоа, тврдеше дека може да претставува основа за културна автономија; види Рашковиќ, Ј. *Луда Земја*. Белград: Аквариус, 1990, 311.

8 Касперсен, „Етничка автономија во Хрватска“ 11.

југословенската народна армија под контрола на Србите (ЈНА), од друга страна.⁹

Охрабрени од првичниот воен напредок, на 19 декември 1991 година, Парламентот на САО Краина ја прогласи Република Српска Краина (РСК), на која подоцна ѝ се придружи САО Славонија, Барања и Западен Срем и САО Западна Славонија.¹⁰ За да се спречат натамошни жртви и злосторства, во јануари 1992 беше договорен прекин на огнот и се распореди УНПРОФОР (сили на ОН за заштита). Оттогаш, линиите на фронтот беа ефективно замрзнати и до 1995 година, судирите во голема мера беа спорадични. Сепак, треба да се спомене дека во текот на овој период, териториите контролирани од Србите претставуваа околу 30 проценти од територијата на Хрватска.¹¹ Во меѓувреме, како обид за ставање крај на војната, на Србите им беше понудена голема автономија под т.н. 34 план, изготвен од таканаречената „Мини-контакт група“.¹² Планот предложи широка автономија за областите со српско мнозинство, во согласност со пописот од 1991 година. Покрај тоа, на Србите им беше ветена посебна валута, свој парламент, полициски сили, фискална политика и врски со Србија. Иако Источна Славонија не беше покриена со уредувањето на оваа далекосежна автономија, беше планирано меѓународните сили да бидат распоредени во регионот во период од пет години.¹³ И покрај подготвеноста на Белград да го прифати овој предлог, радикалните Срби во Хрватска го отфрлија, со надеж за целосно отцепување од Хрватска. Како одговор, во мај 1995 година, хрватските војници успешно ја започнаа воената операција „Блесок“ и ја презедоа контролата над Западна Славонија. Во чин на очај, во јуни 1995 година, Парламентот на РСК едногласно гласаше за формирање на унија со босанските Срби, и покрај противењето на Белград. Меѓутоа, на 14 август, Хрватска реагираше со операцијата „Бура“, со којашто ја презеде Краина за само неколку дена и предизвика масовен егзодус на Србите надвор од Хрватска, во Босна и во Србија.¹⁴ Остатокот од РС Краина, Источна Славонија, како единствена територија под српска контрола, беше ставена под преодна администрација на ООН (УНТАЕС) и беше префрлена назад во администрацијата на Хрватска во јануари 1998 година.

9 За детални информации за војната во Хрватска 1991-1995, види кај Бјелајац и Жунец, 2007 година.

10 Петричушиќ, Антонија. „Градење на нацијата во Хрватска и третманот на малцинствата: добри потези и грешки“. Европа во формирање, Весник на студиите за европска интеграција и федерализам, 3 (2008): 136.

11 Хадсон Кејт, *Уривање на јужнословенскиот сон*, 90.

12 Претставници на САД, Русија, ЕУ и ОН од Мировната конференција за поранешна Југославија.

13 Касперсен, „Етничка автономија во Хрватска“, 13.

14 Десетици илјади Срби побегнаа веднаш по поразот на армијата на РСК, додека се проценува дека за време на војната од Хрватска заминале од 300.000 до 350.000 Срби; за детали околу операциите Блесок и Бура, види кај Жунец, Озрен. „Операции Блесок и Бура“. Во Војната во Хрватска и Босна и Херцеговина 1991-1995 година, во редакцијата на Бранка Магаш и Иво Жаниќ. Њујорк: Франк Кас издавачи, 2001, 71.

Сепак, последиците од четиригодишната војна беа катастрофални; над една третина од економската инфраструктура во Хрватска беше разурната или оштетена, а околу 100.000 куќи и станови беа уништени. Покрај тоа, само до крајот на 1991 година, војната предизвика 18.000 потврдени смртни случаи, околу 14.000 лица исчезнаа, додека бројот на бегалци и внатрешно раселени лица достигна 703.000.¹⁵ Според други извори, вкупниот број на смртни случаи од војната изнесува околу 20.000, од кои Хрватска претрпела 12.000 убиени или исчезнати, вклучително и 6.788 војници и 4.508 цивили.¹⁶ Од друга страна, според српските извори, во 1996 година Србија имала околу 300.000 бегалци од Хрватска. Нивниот број подоцна се намали поради враќање во земјата на потекло, преселување во трета земја и интеграција во Србија; во 2008 година, во Србија имаше уште околу 70.000 бегалци од Хрватска.¹⁷ Што е најважно, војната остави горчливи сеќавања, длабока нетрпеливост и сериозен јаз меѓу Хрватите и Србите, што сигурно ќе треба долго време за да се надминат.

МЕЃУЕТНИЧКИТЕ ОДНОСИ ВО ХРВАТСКА ПО ВОЈНАТА

По завршувањето на војната, меѓуетничките односи меѓу Хрватите и Србите се трансформираа од конфликт за територија, во конфликт за малцинските права. По преземањето на контролата врз територии контролирани од Србите, хрватската Влада почна да ја поткопува автономијата и политичката застапеност на Србите во Уставниот закон од 1991 година. Следствено, одредбите за пропорционална застапеност и специјален статус на одредени области беа суспендирани до следниот попис.¹⁸ Исто така, во текот на овој период се водеше нетолерантна и џингоистичка политика кон националните малцинства (особено кон српското), како и бројни облици на дискриминација.¹⁹ Како што објави Хјуман рајтс воч во 1999 година, како резултат на дискриминаторски политики и дискриминаторски практики, по војната, Србите останаа граѓани од втор ред во Хрватска.²⁰ Од друга страна, свесен за новосоздадената реалност, Српскиот национален совет (СНВ), основан како чадор-здружение на српските здруженија, и политичките претставници, во јули 1997 година прифати дека територијалната автономија не била изводлива ниту можна и појасни дека главната цел

15 Сигар, Норман. „Српско-хрватската војна, 1991 година“ Во геноцид по емоциите: пост-емоционалната балканска војна, во редакција на Стјепан Г. Мештровиќ, 51-90. Лондон; Њујорк: Рутлеџ, 1996.

16 „Сведок на Мартиќ дава детали за хрватските воени жртви“. Институт за воено и мирновремено известување, TU No 448, 13 април 2006. Пристапено на 21 јули 2017 година. <https://iwpr.net/global-voices/martic-witness-details-croatian-war-casualties>.

17 „Српски бегалци: заборавени од Хрватска?“ Европски совет за бегалци и прогонети, Брисел, 2010.

18 Види, на пример, Трифуновска, Снежана. „Малцински права во Хрватска“. Меѓународен весник на малцински и групни права 6/4 (1999): 474-75.

19 Таталовиќ, Сениша. „Национални малцинства и хрватска демократија“. Политичка мисла, 43/5 (2006): 46.

20 Хјуман рајтс воч, Хрватска: граѓани од втора класа – Србите од Хрватска, 1 март 1999 година, 3. Пристапено на 17 јули 2017 година. <http://www.hrw.org/reports/1999/03/01/second-class-citizens>.

на Советот била лична автономија, заедно со механизмот на општинските совети.²¹

Како последица на војната, бројот на Србите што живеат во Хрватска драматично се намали, додека останатите беа во основа расеани низ целата земја. Според последниот попис во 2011 година, процентот на Србите е намален од 12,6 отсто на 4,36 отсто. Меѓутоа, треба да се напомене дека војната, исто така, драстично ја измени севкупната структура на хрватското население: севкупното население се намалило од 4.784.265 во 1991 година на 4.456.096 во 2011 година. Процентот на малцинства во земјата исто така се намали, и според последниот попис, освен Србите, другите 21 малцинство што живеат во Хрватска сочинуваат помалку од 1 процент од вкупното население.²² Како што можеше да се очекува, поради значителното намалување на малцинското население и тековната миграција на Хрватите од други делови на поранешна Југославија во Хрватска, вкупниот број на Хрвати значително се зголеми од 78,1 процент во 1991 година, на 90,42 проценти во 2011 година.²³ Сепак, очигледно е дека бројот на српското малцинство е драстично намален, а неговата позиција е многу послаба отколку во 1990 година. Несомнено, ваквото значително намалување е последица на војната: повеќето Срби беа протерани или избегаа од земјата, само малкумина се вратија по војната, додека други на крајот беа асимилирани. Освен тоа, по воените победи во 1995 година и мирната реинтеграција на Источна Славонија и Барања во 1998 година, хрватската Влада повторно воспостави целосна контрола на вкупната територија на земјата, додека Србите беа под постојан меѓународен притисок и без поддршка од Белград.²⁴

Сепак, по промената на партијата на власт во 2000 година, Хрватска се придвижи кон вистинска политичка транзиција, која исто така создаде импулс за заштита на правата на националните малцинства. Покрај тоа, законската регулатива и практичното исполнување на правата на националните малцинства станаа еден од политичките предуслови за интеграција на Хрватска во ЕУ и во НАТО.²⁵ Сето тоа доведе до создавање и спроведување на малцинските политики со цел интеграција на националните малцинства во хрватското општество, како и зачувување на нивните национални идентитети.²⁶ Како резултат на тоа, Законот за употреба на јазикот и писмото на националните малцинства во Република

21 Касперсен, „Етничка автономија во Хрватска“, 18.

22 Важно е да се напомене дека малцинските етнички заедници сочинуваа речиси 17 проценти од населението во 1991 година, кога Хрватска прогласи независност. Види Петричушиќ, Антонија, „Ветерот на промени: преминот на Владата на Хрватска кон политиката на етничко помирување“. Европски документи за разновидност и автономија, EDAP 6/2004, 5.

23 Види Државен завод за статистика на Хрватска. Пристапено на 17 јули 2017 година. http://www.dzs.hr/default_e.htm.

24 „Извештај за напредокот на Хрватска“, Индекс на трансформација на Фондација Бертелсман (BTI), 2014, 6.

25 Петричушиќ, „Ветришта на промена“, 9.

26 Таталовиќ, „Национални малцинства“, 46.

Хрватска беше усвоен во мај 2001 година, а долго очекуваниот Уставен закон за правата на националните малцинства (УЗНМ) беше донесен во декември 2002 година, со што се создаде сеопфатна нормативна рамка за остварување на правата на националните малцинства во земјата.²⁷ Покрај тоа, на припадниците на националните заедници во Хрватска им беше гарантирано правото на застапување во хрватскиот Парламент, правото на застапување во претставничките тела на единиците на локалната самоуправа и во претставничките тела на единиците на регионалната самоуправа.²⁸

Во моментот, на Србите во Хрватска им се гарантира културна автономија, пропорционална застапеност и многу ограничена форма на територијална автономија. Иако ова е слично на некои од барањата на Србите во почетокот на 1990 година, тоа е далеку помалку од нивните максималистички барања направени во различни фази на конфликтот.²⁹ Главното незадоволство кај српските политички претставници во Хрватска се однесува на фактот што Србите го изгубија уставниот статус што претходно го имаа во Социјалистичка Федеративна Република Југославија до 1990 година. Додека во времето на поранешна Југославија, Уставот на Република Хрватска ја дефинираше како национална држава на хрватскиот народ, држава на српскиот народ и држава на другите народи и националности кои живеат во неа, новиот Устав на Хрватска им го одзеде на Србите нивниот статус на конститутивен народ.³⁰ Покрај тоа, Србите, исто така, се жалат дека поради недостиг на политичка волја, спроведувањето на УЗНМ претежно останало мртво слово на хартија. Очекувањата беа особено исполнети во однос на Советите на националните малцинства на локално и на регионално ниво, бидејќи локалните и регионалните власти не ги сметаа за сериозни партнери.³¹ Покрај тоа, српското малцинство е, исто така, погодено од одложувањата и проблемите поврзани со спроведливоста на сопственичките права. Имено, во согласност со Законот за привремено преземање и управување со имот, „сите подвижни и недвижни ствари на поранешната окупирана територија на Република Хрватска биле ставени под привремена управа на државата, а на граѓаните чиј имот бил земен на таков начин, им беше даден законски рок од 8 дена за да поднесат жалби против таквите одлуки“. Таквиот апсурдно краток рок за жалба направи српските бегалци кои живеат надвор од земјата да не можат да ги бараат своите имоти. Следствено, ова значително влијаеше на севкупниот процес

27 Ибид, 49.

28 Уставниот закон за правата на националните малцинства, Службен весник, 155/2002, Загреб, 13 декември 2002, членови 19 и 20.

29 Касперсен, „Етничка автономија во Хрватска“, 20.

30 Види во *Устав на Република Хрватска, 22 декември, 1990*. Пристапено на 18 јули, 2017. <http://www.refworld.org/docid/3ae6b551c.html>.

31 Меѓународна група за малцински права, *Светски именик на малцинствата и домородните народи* – Хрватска: Преглед, 2008. Пристапено на 19 јули 2017 година. <http://www.refworld.org/docid/4954ce1ec.html>.

на враќање на српските бегалци во нивните домови.³² Иако хрватската Влада тврди дека 96.500 Срби се вратиле до ноември 2002 година, јасно е дека оваа бројка е преценета во однос на вистинскиот број на повратници, бидејќи многумина од нив по краток престој повторно заминале во Босна, Србија или во Црна Гора.³³ Според Меѓународната група за малцински права, во 2006 година, 85.000 етнички Срби останале раселени и официјално регистрирани како такви во соседните земји.³⁴

Уште еден аспект на малцинските права на којшто се жалат Србите е политичката застапеност. Хрватските граѓани кои припаѓаат на етничките малцинства имаат право да изберат дали да гласаат за изборна листа во изборната единица, во согласност со местото на живеење, или да гласаат за кандидатите на етничките малцинства во специјалната 12. изборна единица. Според Уставниот закон, на малцинствата чиј број надминува 8 проценти од вкупното население во Хрватска им е загарантирана пропорционална застапеност во хрватскиот национален Парламент, Владата на Република Хрватска и во органите на судската власт. Од друга страна, „припадниците на етничките и на националните заедници или малцинствата чиј удел во населението на Република Хрватска е под 8%, имаат право да изберат најмалку пет и максимум седум претставници во хрватскиот национален Парламент, според Законот за избор на пратениците во хрватскиот национален Парламент“.³⁵ Значителното намалување на српското население, кое е далеку под прагот од 8 отсто, ја направи првата одредба неприменлива. Од друга страна, и покрај јасноста на втората одредба, за време на мандатот 2000-2004, имаше само едно резервирано место за српското малцинство во хрватскиот Парламент.³⁶ Сепак, состојбата во врска со политичката застапеност на Србите постепено се подобрува, при што од парламентарните избори во декември 2011 година, Србите имаа три гарантирани места во Парламентот. Покрај тоа, постојат и етнички српски политичари кои се кандидираат за место во Парламентот како членови на главните политички партии во Хрватска.

Треба да се спомене дека по смртта на претседателот Туѓман во 1999 година, Хрватска направи сериозен напредок во заштитата на правата на националните малцинства, како дел од нејзиниот пат кон НАТО и Европската Унија (ЕУ). Денес, како единствен член на Европската Унија од Западен Балкан, Хрватска ја вгради заштитата на националните малцинства во

32 „Позицијата на националните малцинства во Република Хрватска – Законодавството и практиката“, Извештај на Народниот правобранител, Република Хрватска, Загреб, април 2008, 6-7.

33 Касперсен, „Етничка автономија во Хрватска“, 15.

34 Меѓународна група за малцински права.

35 Уставен закон за човекови слободи и права и права на етничките и националните малцинства, 2000, член 17.

36 Ѓуриќ, Ивана. „Локална самоуправа, интеграција и учеството на хрватските Срби: Во потрага по просперитетен модел“. Труд презентирани на годишната 10. конференција на NISPAcee „Обезбедување јавни услуги, трендовите и развојот на земјите од Централна и Источна Европа“, Краков, Полска, април 2002 година, 2.

својата законска и законодавна рамка, а истовремено се обидува да посвети максимално внимание на националните малцинства.³⁷ Сепак, одвреме-навреме се разбудуваат духовите од минатото, и етничките тензии меѓу Хрватите и Србите повторно излегуваат на површина. Таков случај неодамна беше сведочен во врска со официјалната употреба на јазикот и писмото на српското национално малцинство во градот Вуковар. Врз основа на минимум една третина од припадниците на националните малцинства во локалното население, градот Вуковар е должен со закон да предвиди еднаква официјална употреба на јазикот и писмото на српското национално малцинство. Сепак, спротивно на законските одредби, властите на градот Вуковар во ноември 2013 година ги усвоија измените на својата повелба, што ги ослободува од обврската да обезбедат еднаква официјална употреба на српскиот јазик и на кирилицата.³⁸ Брзата реакција на Министерството за јавна администрација, која го суспендираше спроведувањето на овие одредби, предизвика масовни протести низ целата земја предводени од воените ветерани. Тензиите дополнително се зголемија кога локалните власти почнаа да поставуваат двојазични знаци во зградите на јавната администрација во Вуковар. И покрај цврстата позиција на централната власт во врска со ова прашање, ветераните започнаа кампањи во кои бараа да се применуваат јазичните права на малцинствата само на места каде што најмалку половина од населението е етничко малцинство, а во исто време продолжија да ги уриваат двојазичните знаци секогаш кога повторно ќе беа инсталирани.³⁹ Иако во август 2014 година Уставниот суд на Хрватска ги отфрли барањата за референдум за заострување на ограничувањата на употребата на знаци на кирилица во областите на Хрватска населени со српско малцинство⁴⁰, ваквите инциденти се потсетник колку се кривки меѓуетничките односи меѓу Хрватите и Србите во земјата.

Очигледно, насилното распаѓање на поранешна Југославија во новосоздадените држави што произлегоа од неа оставило наследство на длабока недоверба и непријателство меѓу мнозинските и малцинските етнички групи. Општо земено, меѓуетничките и меѓудржавните односи на Западен Балкан, во основа се компоненти на истата равенка. Според тоа, меѓуетничките односи меѓу Хрватите и Србите во Хрватска често се заложници од меѓудржавните односи меѓу Хрватска и Србија. Како резултат на тоа, подобрувањата или влошувањето на односите меѓу Хрватска и Србија имаат директно влијание врз меѓуетничките односи

37 За детали види во „Трето мислење за Хрватска“, ACFC / OP / III005, Советодавен комитет за Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, 6 декември 2010 година; исто така, види во „Четврти извештај на Република Хрватска за спроведување на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства“, ACFC / SR / IV (2014) 012, Влада на Република Хрватска, јули 2014 година.

38 „Четврти извештај за напредокот на Република Хрватска“, 65.

39 Павелиќ, Боро, „Хрватска: Спорот околу српскиот јазик создава раздор“, Балкански инсајт, 26 декември 2013. Пристапено на 20 јули 2017 година. <http://www.balkaninsight.com/en/article/croatia-serbian-language-dispute-sparks-discord>.

40 Илиќ, Игор, „Хрватска го отфрла барањето за референдум за ограничување на кириличните знаци“, Ројтерс, 12 август 2014 година. Пристапено на 20 јули 2017 година. <http://news.yahoo.com/croatia-rejects-demand-referendum-restrict-cyrillic-signs-160846457.html>.

меѓу двата најголеми етникума во земјата. За време на војната и неколку години по нејзиниот крај, односите меѓу двете земји се карактеризираат со непријателство, тензии и меѓусебни обвинувања. Сепак, последните години сме сведоци на голем број иницијативи и акти кои имаат за цел подобрување на севкупните односи меѓу двете држави. Во 2010 година се одржаа низа состаноци на високо ниво меѓу претставници на две земји. Меѓу другите, претседателите на Хрватска и на Србија се состанаа првпат по неколку години. Претседателите Иво Јосиповиќ и Борис Тадиќ ја искажаа својата волја за подобрување на односите меѓу двете земји и за билатерално решавање на споровите меѓу двете земји од последната војна.⁴¹

Односите меѓу двете држави добија дополнителен поттик кон нормализација кога хрватскиот премиер Зоран Милановиќ го посети Белград во март 2013 година. Исто така, во средината на 2016 година, кога хрватскиот претседател Колинда Грабар-Китаровиќ се состана со српскиот премиер Александар Вучиќ во Суботица, се потпиша декларација за подобрување на односите и за решавање на нерешените прашања меѓу двете земји. Меѓу другото, декларацијата повика на „подобрување на заштитата на соодветните малцинства, справување со прашањето на исчезнатите лица од војната во 90-тите, решавањето на граничните спорови, решавањето на прашањата поврзани со сукцесијата, борбата против тероризмот, кризата со мигрантите, и заедничкиот развој и прекуграничните проекти на ЕУ“.⁴² Сепак, ваквите позитивни примери претставуваат само епизодни напори за подобрување на севкупните односи меѓу двете земји. Многу често позитивните иницијативи се засенуваат со националистичка реторика во којашто двете земји тврдат дека нивните роднини се предмет на дискриминација во областите како што се вработување и домување, а во исто време, едвај имаат корист од целиот спектар на колективни права.⁴³ За меѓудржавните односи меѓу Хрватска и Србија да имаат долготрајно влијание врз подобрувањето на правата на малцинствата во двете земји, постои потреба од вистинска заложба и континуирани напори на двете страни во оваа насока.

Откако Хрватска пристапи кон ЕУ, на 1. јули 2013 година, подобрувањето на односите со Хрватска стана дополнително важно за Србија, бидејќи таквите

41 Дотогаш споровите меѓу двете земји беа решавани од Меѓународниот суд на правдата (МСП). Хрватска во 1999 година поднесе тужба против Србија пред МСП за етничко чистење во Хрватска за време на војната, од страна на вооружените сили контролирани од Белград. Од друга страна, Србија ја обвини Хрватска за злосторства против српскиот народ во Хрватска во периодот 1991-1995 година, како и за спречување на враќањето на воените бегалци и нивните имоти. Види Журнаук Томаш. „Подобрување на хрватско-српските односи: импликации за регионот“. Полски институт за меѓународни односи 61/137 (2010): 260.

42 „Грабар-Китаровиќ очекува односите меѓу Хрватска и Србија да се подобрат по српските избори“, ЕБЛ Вести, 15 февруари 2017 година. Пристапено на 26 август 2017 година. <https://eblnews.com/news/croatia/grabar-kitarovic-expects-croatia-serbia-relations-improve-after-serbian-elections-56321>.

43 Бугајски, Јануш. „Конфликтот меѓу Хрватска и Србија повторно оживеан“. Центар за анализа на европски политики, 29 август, 2016 година. <http://cepa.org/Croatia-Serbia-conflict-revived>.

односи сега претставуваат и односи со ЕУ.⁴⁴ Што е најважно, Србија сега стана зависна од добрата волја и поддршката на Хрватска, бидејќи Хрватска сега е вето-играч и би можела да ги блокира преговорите за пристапување на Србија, како и нејзиното полноправно членство во ЕУ. Самата Хрватска се соочи со одредени пречки поради билатералниот словенечко-хрватски пограничен спор. Кон крајот на процесот на пристапување на Хрватска, ваквата политика на ЕУ во однос на спорните билатерални прашања ги поттурна нанавпред некои од споровите меѓу Хрватска и Србија.⁴⁵ Хрватска од самиот почеток објави дека ќе ги поддржува и ќе им помага на земјите од регионот на Западен Балкан во нивните напори за интегрирање во евроатланските структури. Сепак, со оглед на бројните билатерални спорови меѓу двете земји, останува да се види како ќе се развива нејзиниот став кон Србија. И покрај одредени подобрувања во севкупните односи, често, духовите на минатото излегуваат на површина и односите меѓу двете земји, барем привремено, повторно се влошуваат.

■ ЗАКЛУЧОК

И покрај присуството на други малцинства во земјата, меѓуетничките односи во Хрватска беа и продолжуваат да бидат главно дефинирани од односите меѓу етничките Хрвати и етничките Срби. Односите меѓу овие две големи етнички групи имаат длабоки корени во историјата. За време на Втората светска војна, Србите во Хрватска биле жртви на прогони, протерувања и масовни погубувања. Како резултат на тоа, односите меѓу хрватското мнозинство и локалните Срби во Хрватска беа обележани со заемен страв и сомнеж уште од самото создавање на социјалистичка Југославија. Меѓутоа, односите беа обележани со конфликт околу територијата, бидејќи од создавањето до распадат на поранешна Југославија, етничките Срби во Хрватска континуирано инсистираа на автономија на териториите во коишто доминира српското население во Хрватска или нивно целосно отцепување. Распадот на поранешна Југославија и прогласувањето на независноста на Хрватска резултираше со сеопфатна војна меѓу Хрватите и српското малцинство во земјата. Со силна поддршка на југословенската народна армија под српска контрола и поттикнати од првичниот воен напредок, Србите во Хрватска излегоа со мошне радикални барања. Покрај тоа, тие постојано ги отфрлуваа различните предлози на хрватската страна за територијална автономија на места населени со српско мнозинство. Меѓутоа, во 1995 година, по повеќе од четиригодишна војна, хрватските

⁴⁴ Вебер, Бодо и Басунер, Курт. „Србија – Хрватска – што нè чека по влегувањето на Хрватска во ЕУ? Предизвици за регионалната политика на Република Србија“. Реферат на политичката тркалезна маса организирана од Фондацијата Хајнрих Бол во Србија, Европското движење Србија и Советот за политика за демократизација, Белград, 19 јуни 2013 година, 1.

⁴⁵ Ибид., 6.

трупи започнаа две големи офанзивни познати како „Операција Блесок“ и „Операција Бур“, со што ефикасно ја завршија војната во своја корист.

По преземањето на контролата врз територии контролирани од Србите, хрватската Влада почна да ја поткопува автономијата и политичката застапеност на Србите во Уставниот закон од 1991 година. Не само што беа укинати одредбите за пропорционална застапеност и специјален статус на одредени окрузи, туку во текот на овој период се спроведуваа бројни форми на дискриминација кон српското малцинство. Покрај тоа, по војната, процентот на Србите кои живеат во Хрватска бележи значително намалување, од 12,6 отсто на 4,36 отсто. Од 1999, по смртта на претседателот Туѓман, Хрватска направи сериозен напредок во заштитата на правата на националните малцинства како дел од нејзиниот пат кон НАТО и Европската Унија (ЕУ). По пристапувањето во ЕУ, заштитата на националните малцинства во Хрватска е инкорпорирана во правната и законодавната рамка на земјата. Сепак, како што е случајот со службената употреба на јазикот и писмото на српското национално малцинство во градот Вуковар, понекогаш се разбудуваат духовите од минатото, а етничките тензии меѓу Хрватите и Србите повторно излегуваат на површината. Може да се заклучи дека иако севкупните меѓуетнички односи меѓу Хрватите и Србите во земјата сериозно се подобрија во текот на изминатите години, повремени инциденти остануваат остар потсетник за тоа колку се и натаму кривки таквите односи меѓу двата етникума.

Меѓутоа, насилното распаѓање на поранешна Југославија во новосоздадените држави што произлегоа од неа остави наследство на длабока недоверба и непријателство меѓу мнозинските и малцинските етнички групи. На целиот Западен Балкан, меѓуетничките и меѓудржавните односи во основа се компоненти на истата равенка. Според тоа, меѓуетничките односи меѓу Хрватите и Србите во Хрватска многу зависат од меѓудржавните односи меѓу Хрватска и Србија. Како резултат на тоа, подобрувањето или влошувањето на односите меѓу Хрватска и Србија има директно влијание врз меѓуетничките односи меѓу двата најголеми етникума во земјата. Иако неодамна бевме сведоци на неколку иницијативи и акти кои имаат за цел подобрување на односите меѓу двете земји, севкупните односи меѓу Хрватска и Србија остануваат мошне напнати и сè уште се оптоварени со длабок меѓусебен страв, со недоверба и со непријателства. Може да се заклучи дека севкупните односи меѓу Хрватска и Србија во крајна линија би можеле да придонесат за релаксирање на меѓуетничките односи меѓу Хрватите и Србите во Хрватска, само ако двете земји покажат вистинска заложба и континуирани напори во оваа насока.

| БИБЛИОГРАФИЈА

Бјелајац, Миле и Жунец, Озрен. „Војната во Хрватска, 1991-1995“. Извештај за Иницијативата за тркалезна маса, Загреб, 20 октомври 2007 година.

Бугајски, Јануш. „Повторно се појави конфликт меѓу Хрватска и Србија“. Центар за анализа на европската политика, 29 август 2016 година. Пристапено на 26 август 2017 година. <http://cepa.org/Croatia-Serbia-conflict-revived>.

Касперсен, Ника. „Трнливиот проблем на етничката автономија во Хрватска: српските водачи и предлози за автономија“. *Списание за етнополитика и малцински прашања во Европа*, 3 (2003): 1-28.

Сигар, Норман. „Српско-хрватската војна, 1991“. Во *Геноцидот по емоција: Пост-емоционалната балканска војна*, во редакција на Стјепан Г. Мештровиќ, 51-90. Лондон; Њујорк : Рутлеџ, 1996.

Устав на Република Хрватска, 22 декември, 1990. Пристапено на 18 јули, 2017. <http://www.refworld.org/docid/3ae6b551c.html>.

Уставен закон за правата на националните малцинства, Службен весник, 155/2002, Загреб, 13 декември 2002 година.

„Извештај на ЕК за напредокот на Хрватска“, Индекс на трансформација на Бертелинската фондација (БТИ), 2014 година.

Државен завод за статистика на Хрватска. Пристапено на 17 јули, 2017. http://www.dzs.hr/default_e.htm.

„Локална самоуправа, интеграција и учество на хрватските Срби: Во потрага по просперитетен модел“. Труд презентирани на годишната 10. конференција на НИСПА „Обезбедување јавни услуги во земјите, трендовите и развојот на земјите од Централна и Источна Европа“, Краков, Полска, април 2002 година.

„Четврти извештај на Република Хрватска за спроведување на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства“, АСФС / SR / IV (2014) 012, Влада на Република Хрватска, јули 2014.

„Грабар-Китаровиќ очекува односите меѓу Хрватска и Србија да се подобрат по српските избори“, ЕБЛ Њуз, 15 февруари 2017 година. Пристапено на 26 август 2017. <https://eblnews.com/news/croatia/grabar-kitarovic-expects-croatia-serbia-relations-improve-after-serbian-elections-56321>.

Хајбол, Хари Џек. „Србија и српската буна во Хрватска (1990-1991)“. Докторска дисертација, Универзитет во Лондон, 2015.

Хадсон, Кејт. *Уривање на словенскиот сон: Подемот и падот на Југославија*. Лондон: Плуто Прес, 2002.

Хјуман рајтс воч, *Хрватска: граѓани од втора класа – Срби од Хрватска*, 1 март 1999 година, 3. Пристапено на 17 јули 2017 година. <http://www.hrw.org/reports/1999/03/01/second-class-citizens>.

Хушка, Беата. *Сецесионистички движења и етнички конфликт: дебатирање и реторика во кампањите за независност*. Њујорк: Рутлеџ, 2014.

Илиќ, Игор, „Хрватска го отфрла барањето за референдум за ограничување на кириличните знаци“, Ројтерс, 12 август 2014. Пристапено на 20 јули 2017 година. <http://news.yahoo.com/croatia-rejects-demand-referendum-restrict-cyrillic-signs-160846457.html>.

„Сведок на Мартиќ ги објаснува хрватските воени жртви“. Институт за воено и мирновременско известување, ТУ Бр 448, 13 април, 2006. Пристапено на 21 јули, 2017. <https://iwpr.net/global-voices/martic-witness-details-croatian-war-casualties>.

Меѓународна група за малцински права, *Светски именик на малцинствата и домородните народи – Хрватска: Преглед, 2008*. Пристапено на 19 јули 2017 година. <http://www.refworld.org/docid/4954ce1ec.html>.

Огњанова, Ирина. „Национализмот и националната политика во независната држава на Хрватска (1941-1945)“. Во *Темите во феминизмот, историјата и филозофијата*, во редакција на Дороти Роџерс, Џошуа Вилер, Марина Завацка и Шона Касебиер. IWM Конференции на помлади, Том 6. Виена: IWM 2000.

Павелиќ, Боро, „Хрватска: спорот околу српскиот јазик создава раздор“, Балкан инсајт, 26 декември 2013. Пристапено на 20 јули 2017 година.

<http://www.balkaninsight.com/en/article/croatia-serbian-language-dispute-sparks-discord>.

Петричушиќ, Антонија. „Градење на нацијата во Хрватска и третманот на малцинствата: добри потези и грешки“. Европа во формирање, Списание на Студиите за европска интеграција и федерализам, 3 (2008): 135-45.

Петричушиќ, Антонија. „Ветер на промени: Владата на Хрватска се сврти кон политиката на етничко помирување“. Европски документи за различност и автономија, ЕДАП 6/2004.

Рашковиќ, Ј. *Луда Земја*. Белград: Аквариус, 1990.

„Српски бегалци: заборавени од Хрватска?“ Европски совет за бегалци и прогонети, Брисел, 2010.

Таталовиќ, Сениша. „Националните малцинства и хрватската демократија“. Политичка мисла 43/5 (2006): 45-59.

„Позицијата на националните малцинства во Република Хрватска – законодавство и практика“, Извештај на Народниот правобранител, Република Хрватска, Загреб, април 2008.

„Трето мислење за Хрватска“, АСFC / ОР / III005, Советодавен комитет за Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, 6 декември 2010.

Трифунуска, Снежана. „Малцински права во Хрватска“. *Меѓународно списание за правата на малцинствата и групите* 6/4 (1999): 474-75.

Вебер, Бодо и Басунер, Курт. „Србија – Хрватска – што нè чека по влегувањето на Хрватска во ЕУ? Предизвици за регионалната политика на Република Србија“. Трудови на политичката тркалезна маса организирана од Фондацијата Хајнрих Бол во Србија, Европското движење во Србија и Советот за политики за демократизација во Белград, 19 јуни, 2013.

Жорначук, Томаш. „Подобрување на хрватско-српските односи: импликации за регионот“. Полски институт за меѓународни односи 61/137 (2010): 260-61.

Жунец, Озрен. „Операции Блесок и Бурa“. *Во војната во Хрватска и Босна и Херцеговина 1991-1995 година*, во редакцијата на Бранка Магаш и Иво Жаниќ. Њујорк: Френк Кас издавачи, 2001.

Кратка биографија

Борче Треновски е роден во Берово, на 23 јули 1981 год. Дипломира со највисок успех во 2004, на Економскиот факултет во Скопје, УКИМ. Во јуни 2009 год. ги завршува постдипломските студии од областа на монетарната економија, а во септември 2013 год. Треновски докторира на Економскиот факултет – Скопје, УКИМ, на темата „Клучните макроекономски политики во услови на глобалната економска криза“. По дипломирањето (2004-2006), работи како аналитичар во Народна банка на Република Македонија, а од јуни 2006 год., кариерата ја продолжува како доцент на Економскиот факултет – Скопје, УКИМ, на катедрата по економија. Негово научно поле на интерес се: современите макроекономски концепции, економските политики, јавните финансии, економијата на јавниот сектор, јавниот финансиски менаџмент, фискалната транспарентност итн. Во оваа област на интерес, Треновски спровел повеќе од 35 научно-истражувачки и апликативни проекти, објавил повеќе од 50 публикации и бил дел од голем број обуки, семинари и конференции. Треновски, исто така, од 2007 год. е член (постар економист) во Центарот за економски анализи – Скопје и во други професионални и стручни организации.

Изворна научна статија

удк: 336.02:338.124.49497.7)

336.1:338.124.4(497.7)

Борче Треновски

ЈАВНИТЕ ФИНАНСИИ И ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА НА КРСТОПАТ – ШТО ПОНАТАМУ?

*„Што уште може да се додаде на среќата на човек
што е здрав, нема долгови и е со чиста совест?“*

Адам Смит

Глобалната економска криза, како и должничка криза во Европа ставија нов акцент на одржливоста на јавните финансии и силно ја истакнаа потребата од балансирање меѓу краткорочните стабилизациски цели и долгорочната фискална одржливост. Во ваква ситуација на брзо зголемување на јавниот долг, чувствителен економски раст и сè уште разнишана доверба на меѓународните финансиски пазари, проблематиката поврзана со јавните финансии и со фискалната одржливост станаа значајно прашање и тема на голем број истражувања, студии и книги. Овој проблем е исклучително

важен за земјите-членки на ЕУ, а уште повеќе за земјите што планираат да се интегрираат во ЕУ, имајќи предвид дека при глобални економски нарушувања се покажа оти фискалната политика е првиот „камен на сопнување“ за одржливата макроекономска стабилност на унијата. Република Македонија, како претставник на малите и отворени економии, не беше исклучок од глобалните трендови во оваа насока. Силната фискална експанзија во последните неколку години во земјава, ја стави на испит нејзината фискална одржливост, со оглед на брзата динамика на пораст на нивото на задолженост. Имајќи ја предвид големата важност на фискалната одржливост за макроекономската стабилност на земјава, во фокусот на овој труд се јавните финансии, фискалната политика и фискалната одржливост на Македонија во услови на последните економски нарушувања – глобалната криза и периодот по неа. Акцент е ставен на јавните финансии и на правецот на фискалната политика, низ елаборирање на движењата на главните фискални варијабли и досега реализираните емпириски истражувања, со цел јасно да се укаже на потребата за приспособување, промена на курсот и зголемување на ефикасноста на фискалната политика. Ова е особено важно имајќи го предвид темпото на раст на долгот, неговата структура, како и ефикасноста на фискалната политика, кои се едни од главните индикатори според коишто се оценува нашата стабилност на патот кон ЕУ.

1. ОДГОВОР НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА ВО МАКЕДОНИЈА, НА ГЛОБАЛНАТА ЕКОНОМСКА КРИЗА

Фискалната политика во услови на глобалната економска криза доби поголемо значење во однос на нејзината улога во последните три-четири децении и покажа дека сè уште е значајна сила за стабилизирање, а особено за поттикнување/заздравување на економиите на глобално ниво. Македонија не беше исклучок од глобалните трендови во оваа насока – иако поддршката од фискалната политика (даночните реформи, намалувањето на придонесите и воведувањето рамен данок) за економијата започна уште во преткризниот период. Значајна основа којашто овозможи понатамошно активно вклучување на фискалната политика во справувањето со глобалната криза во Македонија претставуваше релативно добрата фискална позиција на домашната економија во преткризниот период – ниските дефицити и нискиот јавен долг (кој значително беше намален во периодот пред кризата). Почетокот на кризата беше причина за засилена фискална активност во домашната економија, што понатаму ќе го анализираме преку менувањето на фискалните позиции (дефицитите, јавните расходи и нивната структура итн.), кои беа директно насочени кон намалување на ефектите од глобалната економска криза врз домашната економија.

Добрата фискална позиција што ја имаше Македонија во почетната фаза од кризата придонесе фискалниот простор за дејствување на фискалната политика да биде покомотен и ефектите за ублажување на кризата да бидат позначајни (аналогно на истражувањата што беа правени во земјите во развој и земјите во транзиција, каде што јасно се укажува дека падот на економската активност бил помал во земјите што имале поекспанзивна фискална политика). Доколку ги погледнеме буџетските дефицити што ги водеше Македонија во периодот пред кризата, ќе видиме дека се мошне ниски, почнувајќи од 2003 г. до 2007/2008 г. (види подолу во графикон бр.1)¹. Јавниот долг претставува уште една битна фискална компонента што го дизајнира фискалниот одговор во услови на криза. Македонија во 2008 г. го намали нивото на јавниот долг на само 20,6% од БДП, споредено со 2005 г., кога тој изнесуваше 39,5% од БДП (види на графикон бр. 2). За намалување на јавниот долг и проширување на фискалниот простор, особено се значајни одлуките на фискалната власт за задолжување на глобалните пазари на капитал под поповолни услови (пред да се влошат условите), односно издавањето на првата македонска еврообврзница во 2005 г.² Средствата од еврообврзницата беа искористени за значајна отплата на главнината од надворешниот долг – во првата половина од 2006 г. е извршен откуп на долгот кон Лондонскиот клуб на кредитори, редовно беше сервисиран долгот кон Парискиот клуб на кредитори и редовно беше сервисирано домашното задолжување, што во услови на умерено домашно и странско задолжување влијаеше за значајно намалување на вкупниот јавен долг.

Особено важно е да се напомене активноста на фискалната политика во државата непосредно пред кризата (почнувајќи од 2007 г.), насочена кон поттикнување на агрегатната понуда и побарувачка. Уште во 2006 г. започнаа реформите за поттикнување на агрегатната понуда и за создавање транспарентен и ефикасен даночен систем, по што во 2007 г. беа донесени главните законски реформи со коишто се воведо рамен данок – кај персоналниот данок на доход, постојните стапки од 15%, 18% и 24% се заменија со единствена стапка од 12% (започнувајќи од 2008 г., таа изнесува 10%); даночната стапка кај данокот на добивка од 15% се намали на 12% во 2007 г. (започнувајќи од 2008 г., таа изнесува 10%), се воведо даночно ослободување во висина на износот на реинвестираната добивка; кај ДДВ истата година беа извршени измени со коишто се воведо повластена даночна стапка од 5% за лекови, софтвер и компјутери, компоненти за јавен превоз и за термални и сончеви системи, беа зголемени платите на

1 Македонија водела претпазлива фискална политика во периодот пред кризата (во 2007 г., суфицит од 0,59% од БДП, а во 2008 г., дефицит од само 0,92% .

2 На 2.12.2005 г., на Лондонската берза беа емитувани првите македонски еврообврзници во износ од 150 милиони евра, со рок на достасување од десет години и купонска каматна стапка од 4,625% (поволна каматна стапка споредено со обврзниците што веќе ги имаа издадено земјите од регионот – Хрватска, Бугарија и Романија).

администрацијата. Со цел да се намали товарот врз стопанството, Владата во јули 2008 г. донесе мерка со којашто социјалните придонеси за периодот 2009 – 2011 се намалија за 10%, односно од 32% на 22%. Овие реформи и мерки спроведени во преткризниот период беа значајна поткрепа и за фискалната позиција и за фискалната политика што следеше во услови на криза³.

Врз основа на анализата од расположливите информации и податоци, одговорот на фискалната политика на ефектите што ги предизвика глобалната криза и продолжената должничка криза во Европа врз Македонија, можат да се сумираат во следниве точки⁴.

Добрата фискална позиција што ја имаше Македонија во почетната фаза од кризата придонесе фискалниот простор за дејствување на фискалната политика да биде покомотен и ефектите од неа за ублажување на кризата да бидат позначајни;

Македонија во периодот пред кризата водеше ниски буџетски дефицити, почнувајќи од 2003 г. до 2007/2008 г., во споредбата со земјите од регионот;

Македонија во 2008 г. го намали нивото на јавниот долг на само 20,6% од БДП, споредено со 2005 г., кога тој изнесуваше 39,5% од БДП, со што денес остана со најниско задолжување споредено со земјите од регионот и пошироко, со еврозоната;

Македонија се задолжи под поволни услови на глобалните пазари на капитал (пред да се влошат условите) со издавањето на првата македонска еврообврзница во 2005 г.; во 2009 г. беше издадена нова еврообврзница, но сега под многу понеповолни услови – нејзината каматна стапка беше речиси двапати поголема од онаа во 2005 г., и изнесуваше 9,875% на годишно ниво;

Особено е значајна активоста на фискалната политика во државата непосредно пред кризата (почнувајќи од 2007 г.): во 2007 г. беа донесени главните законски реформи со коишто се воведе рамен данок; се воведе даночно ослободување во висина на износот на реинвестираната добивка; кај ДДВ се воведе повластена даночна стапка од 5% за определени производи; во јули 2008 г. беше донесена мерка со којашто социјалните придонеси за периодот 2009 – 2011 се намалија за 10%, односно од 32% на 22%;

3 Види пошироко: Претпристапна економска програма 2009-2011, Министерство за финансии на Р. Македонија, достапна на: http://www.finance.gov.mk/files/u9/Final_PEP_2009-2011_mak_za_web.pdf

4 Види пошироко: Trenovski, B., (2013), "Optimal Macroeconomic Policy In Macedonia – in terms of the global economic crisis", Center for Economic Analyses–CEA, Skopje, pp, 165

Потребата за финансиски средства во 2009 г. придонесе за значајно зголемување на каматната стапка на тримесечните државни записи во јуни 2009 г., кога достигна ниво од 9,35%;

Реакција/одговор на глобалната економска криза претставува промената на трендот на ниските буџетски дефицити и нивното зголемување – од 0,9% во 2008 г. на 2,5% во 2009 г., до 4,2% денес;

Задолжувањето на државата во странство стана значаен извор на средства за покривање на јавните расходи, споредено со домашното задолжување – задолжувањето во странство е речиси десеткратно зголемено, од 1,1% во 2004 г., на 10,2% во 2013 г. од вкупните приходи;

Учеството на капиталните расходи во вкупните расходи во буџетот како развојна компонента значајно се зголеми – односно од 2,6% учество во вкупните расходи во 2006 г., овој износ порасна на 6,3% во 2012 г.;

Поткрепа за фискалната политика претставува аранжманот за финансиска поддршка склучен со ММФ во јануари 2011 г., во форма на новиот инструмент на ММФ – Кредитна линија на претпазливост (КЛП);

Владата на Р. Македонија донесе пет антикризни пакети коишто имаа за цел ублажување на ефектите од кризата, зголемување на потенцијалот за раст на економијата, подобрување на животниот стандард и заштита на ранливите групи.

Македонија ги следеше најголем дел од економиите на глобално ниво коишто во услови на глобалната економска криза го сменија курсот кон поекспанзивна фискална политика и реформи за поддршка на економијата. Меѓутоа, ограничениот фискален простор релативно брзо ги достигна своите граници (имајќи предвид дека се работи за мала и отворена економија), што предизвика зголемување на јавниот долг и поголема ранливост на економијата на идни шокови. Иако за справување со ефектите од глобалната криза беа донесени пет антикризни пакети, нивното спроведување, како и анализата на ефектите и нивната ефикасност не беше систематски спроведувана. Мерките беа насочени кон претпријатијата со нарушена активност, кон помали промени во структурата на клучните економски политики и кон обезбедување поддршка на ранливите категории; сепак, скромни беа ефектите од нив врз потенцијалот за раст на македонската економија.

2. КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЈАВНИТЕ ФИНАНСИИ И ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА ВО МАКЕДОНИЈА – ПРОМЕНА НА ТРЕНДОТ ВО ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА

Меѓутоа, кризата не ја одмина Македонија. Како мала и отворена економија, таа особено е ранлива на надворешни шокови од промените во економската активност на опкружувањето, а особено во земјите од ЕУ, како главни трговски партнери. Поради недоволната развиеност на финансиските пазари во регионот и во Македонија, кризата се пренесе кај нас прво преку реалниот сектор, преку намалената побарувачка за извоз⁵.

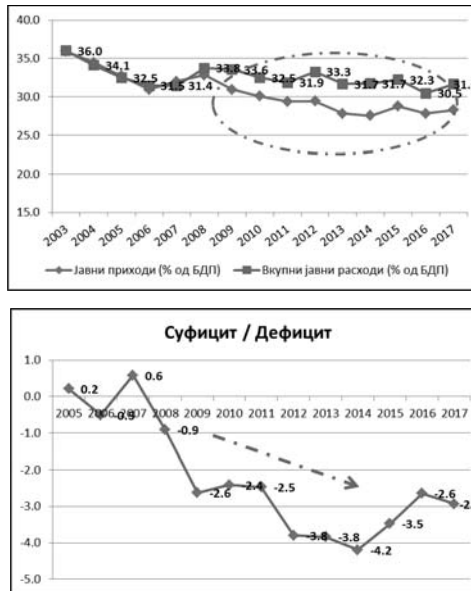
Падот на економската активност во земјата најпрвин се одрази на намалување на буџетските приходи, и суфицитот од 2007 год. (0,6% од БДП) се претвори во дефицит од - 0,9% од БДП во 2008 год. и примарен дефицит од - 0,3% од БДП. Фискалниот импулс изнесуваше околу 3% од БДП. Експанзивната дискрециона фискална политика што Владата започна да ја применува од 2009 год. (антикризните пакети за ублажување на ефектите од кризата, зголемување на потенцијалот за раст на економијата, подобрување на животниот стандард и заштита на ранливите групи), иако придонесе за ограничување на економскиот пад на само 0,4 % во 2009 год., доведе до продлабочување на буџетскиот дефицит, до ниво од - 2,7% од БДП во 2009 год. Сосема е логично во услови на пад на економската активност да се применат фискални стимули, особено кога монетарната политика е со врзани раце (кај нас поради фиксниот девизен курс). Монетарната политика, пак, беше затегната за да се намали притисокот врз девизните резерви. Карактеристично е тоа што најчесто фискалната и монетарната политика дејствуваат во обратна насока, како стратешки супститути, особено видливо при експанзивна фискална политика, кога рестриктивната монетарна политика неутрализира дел од стимулативниот ефект⁶.

5 За трансмисијата на кризата во Македонија погледни во: *Fiti, T. and Tashevska, B.* (2013) "The European debt crisis and its implications on the Macedonian economy", *CEA Journal of Economics*, Vol. 8, No. 1, pp. 25-42; *Trenovski, B.*, (2013) "Optimal Macroeconomic Policy In Macedonia – in terms of the global economic crisis", Center for Economic Analyses–CEA, Skopje, pp, 165

6 Види: - *Бечети, А.* (2010). Како до поадекватна фискална политика наспроти кризата во Република Македонија. Економски систем, економска политика и развој (стр. 199-216). Скопје: МАНУ;
- *Trenovski, B. and Tashevska, B.* (2015) "Fiscal or monetary dominance in a small, open economy with fixed exchange rate – the case of the Republic of Macedonia", *Proceedings of Rijeka Faculty of Economics: Journal of Economics and Business*, Volume 33, no.1, pp.125-145;
- *Trenovski, B.*, (2013), "Optimal Macroeconomic Policy In Macedonia – in terms of the global economic crisis", Center for Economic Analyses–CEA, Skopje, pp, 165

Графикон бр. 1.

Буџетски приходи, буџетски расходи и буџетско салдо на РМ (% од БДП)

Извор: Министерство за финансии на РМ

Во однос на движењето на јавните приходи и расходи – Јавните приходи во Република Македонија се во надолен тренд и се меѓу најниските во Европа во однос на БДП. Тие се намалија од 33,8% од БДП во 2007 год., на околу 29% во 2017 год., едни од најниските во регионот, поради намалените стапки на данокот на добивка и персоналниот данок на доход и на придонесите за социјално осигурување. Релаксирањето на фискалната политика и фискалните стимули ги зголемија јавните расходи на 34,1% во 2008 год. и 31,8% во 2014 г. (32,5% во 2017 год.). Иако нивото на јавните расходи не е загрижувачко, нивната структура не е поволна за растот. Тековните расходи сочинуваат околу 90% од вкупните буџетски расходи. Социјалните надоместоци се зголемени како процент од БДП, а растот на пензиите, надополнето со ефектите од стареењето на населението и одливот на млади образовани кадри, ќе предизвикува натамошни притисоци врз буџетот. Неколку истражувања⁷ укажуваат на ниската ефикасност на јавните расходи/потрошувачка, како и ниски во определени периоди и негативни фискални мултипликатори – што укажува на неефикасност и скромно влијание на фискалната врз економската активност. Иако учеството на капиталните инвестиции во вкупните буџетски расходи

7 Види: Trenovski, B., (2013), "Optimal Macroeconomic Policy In Macedonia – in terms of the global economic crisis", Center for Economic Analyses–CEA, Skopje, pp, 165

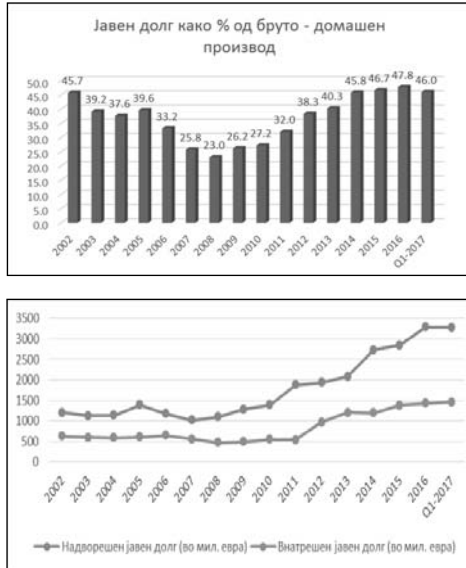
-Filipovski, V., Fiti, T. and Trenovski, B., (2016) "Efficiency of the fiscal policy and the fiscal multipliers – the case of the Republic of Macedonia", Economic Studies, Issue 1, 2015, Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences

се зголеми на 10,1% во 2014 год. (се одржува над 10% во последните години), тие содржат и непродуктивни и тековни расходи, а поради увозната зависност, голем дел од јавниот стимул завршува во странство, и тоа го намалува мултипликативниот ефект врз домашната економија. Расходите за истражување и развој на образованието, пак, кои го поттикнуваат растот, имаат особено ниско учество во вкупните буџетски расходи.

3. ЈАВЕН ДОЛГ

Периодот 2000-2008 год. се карактеризира со континуиран пад на јавниот долг од 47,9% од БДП, на најниското ниво од 23% од БДП во 2008 год., а државниот долг во 2008 год. изнесуваше 20,5% од БДП (графикон бр. 3). Но, од 2008 год., долгот започна да расте како резултат на влошените економски услови и водењето експанзивна фискална политика на Владата. Задолжувањето на државата, особено кон странство, стана значаен извор на средства за покривање на јавните расходи (задолжувањето во странство е зголемено од 1,1% во 2004 год., на 10,2% во 2013 год.). Во 2016 год., тоа достигна ниво од 47,8%, додека во моментот (првиот квартал од 2017 год.), јавниот долг изнесува околу 46% (види во графиконот подолу). Карактеристично е тоа што јавниот долг сè повеќе се разликува од долгот на централната влада, поради тоа што одредени капитални трошоци се пренесоа надвор од буџетот, на сметка на јавните претпријатија (пр. владата помести голем дел од патните инфраструктурни проекти надвор од буџетот, со трансформирање на поранешниот Фонд за патишта во Јавно претпријатие за државни патишта). Јавниот долг на претпријатијата во државна сопственост се зголеми од 2,6% од БДП во 2009 год., на 7,7% во 2014 год. Гарантираниот долг на јавните претпријатија и акционерските друштва во државна сопственост драстично се зголеми во апсолутен износ од 114 мил. евра во 2002, на дури 851 мил. евра во 2017 год. (види во графиконот бр. 3).

Графикон бр. 2. Вкупен јавен долг на РМ, надворешен/внатрешен јавен долг

Извор: Министерство за финансии на РМ.

Иако зголемен, јавниот долг, сепак, е меѓу пониските во Европа и е на значително пониско ниво од нивото поставено со Мастришкиот критериум од 60% од БДП. Сепак, забрзаната динамика на неговиот раст од почетокот на кризата (долгот се удвои во периодот 2008 – 2017), претставува основа за загриженост и наметнува потреба од висока претпазливост во понатамошното водење на јавните финансии, за да не се загрози нивната одржливост (за ова предупредуваат и ММФ и Светската банка). Ова особено важи и поради сознанието дека во земјите со понизок доход, негативните последици од јавниот долг (последници врз макроекономската стабилност, намалени капитални приливи и финансиски ограничувања на приватниот сектор) се појавуваат на пониско ниво на задолженост.

Графикон бр. 3 Гарантиран јавен долг на јавните претпријатија

Извор: Министерство за финансии

4. ТРАНСМИСИЈА И ЕФИКАСНОСТ НА ЈАВНИТЕ ФИНАНСИИ ВО МАКЕДОНИЈА – ЕМПИРИСКИ АНАЛИЗИ

Нема многу емпириски анализи што го допираат проблемот на фискалната одржливост на Република Македонија. Можеме да ги спомнеме Ташевска (2015), Треновски и Ташевска (2015), Треновски (2013), Филиповски, Фити и Треновски (2016), Доемланд и соработниците, извештаите на ММФ за Македонија итн. Во продолжение, накратко ќе ги претставиме главните резултати од емпириските анализи (воглавно реализирани од авторот на трудот), кои се однесуваат на ефикасноста и одржливоста на фискалната политика во Македонија. Имајќи ја предвид обемноста на секоја од емпириските анализи, ограничениот простор што го имаме, нема да се задржуваме на конкретно претставување на одделните методологии и на спецификите на секое од истражувањата⁸:

*Реакција на циклично приспособеното буџетско салдо на пораст на долгот*⁹. Циклично приспособеното буџетско салдо не реагира значително на шок од јавниот долг /БДП, а исто така, и обратната врска е несигнификантна. Според тоа, врз основа на тест/модел (VAR) којшто е применет, се доаѓа до заклучокот дека во анализираниот период (2000 – 2013), при дефинирање на тековната дискрециона фискална политика, се води малку сметка за нивото на јавните обврски, што укажува на фискално доминантен режим.

⁸ Дополнителни информации и податоци во однос на реализираните истражувања достапни на барање од авторите.

⁹ Види - *Trenovski, B. and Tashevska, B. (2015) "Fiscal or monetary dominance in a small, open economy with fixed exchange rate – the case of the Republic of Macedonia", Proceedings of Rijeka Faculty of Economics: Journal of Economics and Business, Volume 33, no.1, pp.125-145*

*Што земаат предвид фискалните власти при дефинирањето на фискалната политика – функција на фискалната политика*¹⁰. Јавните расходи во првите две години сигнификантно се зголемуваат како реакција на шокот во производствениот јаз, што укажува на процикличноста на експанзивната фискална политика. Тренд на зголемување се забележува и како реакција на шокот во јавниот долг, што потврдува дека зголемувањето на јавниот долг не ги загрижува фискалните власти при утврдувањето на јавните расходи. Шокот во референтната каматна стапка на НБРМ, исто така предизвикува експанзивен раст на јавните расходи, којшто е сигнификантен речиси цела година (земањето предвид на позицијата на монетарната политика при дефинирање на фискалната позиција).

Што се случува при зголемување (шок) на јавниот долг¹¹. Шокот/ зголемувањето на јавниот долг на среден и на долг рок води до зголемување на јавното трошење, исто така, имајќи предвид дека јавното задолжување е доминантно во странство, резултира со благо зголемување на девизните резерви. Ова на среден рок влијае на зголемување на стапката на инфлација, сигнификантна реакција на монетарната политика, што преку ефектот на „истиснување“ и останатите канали на краток до среден рок влијае на намалување на економската активност.

*Фискални мултипликатори*¹². Зголемувањето на јавните расходи резултира со значително негативно продлабочување на производствениот јаз, коешто се стабилизира по првата година, меѓутоа, сè уште останува во негативната зона со висока сигнификантност на резултатите. Ова укажува на негативен мултипликатор во зголемувањето на јавните расходи врз економската активност (среднорочниот мултипликатор на крајот од втората и третата година се стабилизира и изнесува -0,23). Зголемувањето во јавните приходи (поради разните структурни промени, даночни реформи) влијае на позитивно проширување на производствениот јаз, како и на поголемо намалување на јавниот долг во споредба со зголемувањето на јавните расходи (среднорочниот мултипликатор на крајот од втората година изнесува 0,24, додека на крајот од третата година изнесува 0,2).

10 Trenovski, B., (2013), "Optimal Macroeconomic Policy In Macedonia – in terms of the global economic crisis", Center for Economic Analyses–CEA, Skopje, pp, 165; Trenovski, B., (2013) "The Key Macroeconomic Policies In Terms Of The Global Economic Crisis", Center for Economic Analyses–CEA, Skopje, pp. 296

11 Trenovski, B., (2013), "Optimal Macroeconomic Policy In Macedonia – in terms of the global economic crisis", Center for Economic Analyses–CEA, Skopje, pp, 165

12 Види - Trenovski, B., (2013), "Optimal Macroeconomic Policy In Macedonia – in terms of the global economic crisis", Center for Economic Analyses–CEA, Skopje, pp, 165

Filipovski, V., Fiti, T. and Trenovski, B., (2016) "Efficiency of the fiscal policy and the fiscal multipliers – the case of the Republic of Macedonia", Economic Studies, Issue 1, 2015, Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences

5. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Од нашето истражување и претставување на состојбата со јавните финансии во Македонија, можеме најпрвин да ги претставиме: а) предизвиците во однос на ефикасноста и структурата на јавните финансии со коишто се соочува Македонија како мала и отворена економија; б) препораките за поефикасна фискална политика во контекст на макроекономското окружување и економските релации во македонската економија.

Предизвици/ризици/ранливост на македонската економија во контекст на јавните финансии:

- Концентрираноста на македонскиот извоз во определени производи, концентрираноста на извозот по земјите во коишто тој се реализира;
- Увозната зависност и отвореноста на земјата;
- Огромната детерминираност на растот на домашниот БДП од странската ефективна побарувачка;
- Сензитивност на приливите и одливите на капитал (пред сè, СДИ, концентрираноста на СДИ);
- Значителниот раст на јавниот долг во странство, особено во последните години (специфика за земјите во развој);
- Неповолна структура на јавните расходи (речиси 90% од буџетот се тековни/фиксни расходи);
- Амбициозните политики во однос на инфраструктурните проекти;
- Ефикасноста во управувањето со јавните финансии (приоритизација, ефикасност и оцена на влијанијата од јавните политики);
- Ригидноста на расходите во буџетот коишто се поврзани со пензиите, субвенциите и социјалните трансфери;
- Ограничените можности за стимулирање на растот со корекции на страната на јавните приходи (намалување на даноците итн.);
- Непредвидливите случувања во домашната економија и во регионот (политичката криза, грчката должничка криза).

Препораките за јавните финансии и за фискална политика во контекст на макроекономското окружување и економските релации во македонската економија:

- Потребно е да се преземат мерки на постепенa фискална консолидација, со цел да се создаде фискален простор; примарниот дефицит треба постепено да се намалува, најпрвин за да се стабилизира долгот, и потоа да се изградат фискални амортизери;

- Консолидацијата најдобро би се остварила со кратење на тековните расходи бидејќи имаат помали мултипликативни ефекти и помал негативен ефект врз економскиот раст;
- Да се утврдат приоритетите во поглед на капиталните расходи, да се направи анализа на нивните влијанија и ефектите врз јавните финансии. Јавните инвестиции да се насочат кон крупни инфраструктурни објекти;
- Зголемувањето на буџетските приходи може да се оствари со проширување на даночната база и нејзиниот опфат, подобрување на ефикасноста во прибирање на даноците, намалување на сивата економија – креирање на фискалната политика во насока на структурно и даночно реформирање;
- Потребна е подобра координација меѓу фискалната и монетарната политика;
- Реформи за поттикнување и диверзификација на извозот, што е клучен фактор за подобрување на динамиката на растот/прилив на девизни средства;
- На среден рок, неопходни се реформи во пензискиот систем, како главен предизвик за фискалната одржливост на среден до долг рок;
- Реформи за зголемување на ефикасноста на јавниот финансиски менаџмент (приоритизација на проектите, ефикасност во реализацијата итн.);
- Треба да се води сметка за очекувањата на економските субјекти;
- Фискални правила (плафон на буџетскиот дефицит од 3% од БДП и на јавниот долг на ниво од 60% од БДП);
- Одржливото ниво на долгот зависи и од успешното спроведување на поефикасни структурни реформи коишто го поттикнуваат економскиот раст, поголема фискална транспарентност и добро управување со јавниот долг, преку прудентна фискална рамка.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Doemeland, D., Shimbov, B., Davies-Cole, N.S. (2015), FYR Macedonia - Public expenditure review: fiscal policy for growth. Washington, DC: World Bank.

Fiti, T. and Tashevska, B. (2013) "The European debt crisis and its implications on the Macedonian economy", CEA Journal of Economics, Vol. 8, No. 1, pp. 25-42.

Filipovski, V., Fiti, T. and Trenovski, B., (2016) "Efficiency of the fiscal policy and the fiscal multipliers – the case of the Republic of Macedonia", Economic Studies, Issue 1, 2015, Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences

IMF (2015) Former Yugoslav Republic of Macedonia: Staff Report for the 2015 Article IV Consultation, 10 August.

Reinhart, C. and Rogoff, K. (2010) "Growth in a Time of Debt", NBER Working Paper No. 156.

Spilimbergo, A. Symansky, S., Blanchard, O. and Cotarelli, C. (2008) "Fiscal Policy for the Crisis", IMF Staff Position Note, available at: <http://ssrn.com/abstract=1339442> .

Trenovski, B. and Tashevskа, B. (2015) "Fiscal or monetary dominance in a small, open economy with fixed exchange rate – the case of the Republic of Macedonia", Proceedings of Rijeka Faculty of Economics: Journal of Economics and Business, Volume 33, no.1, pp.125-145

Trenovski, B. and Tashevskа, B. (2016) "Fiscal Sustainability of Macedonia on Its Path Towards the EU", published in the research monograph "The Republic Of Macedonia On Its Path Towards The European Union (2020) – Experiences, Challenges and Perspectives" Macedonian Academy of Science and Arts (MASA), May, 2016

Бџети, А. (2010). Како до поадекватна фискална политика наспроти кризата во Република Македонија. Економски систем, економска политика и развој (стр. 199-216). Скопје: МАНУ.

Влада на РМ (2015) Фискална стратегија на Република Македонија 2016-2018.

НБРМ (2016) Годишен извештај за 2015 година, Народна банка на Република Македонија.

Ташевска, Б. (2015) Меѓузависноста на буџетскиот дефицит, јавниот долг и фискалната одржливост, докторска дисертација, Економски факултет – Скопје.

Trenovski, B., (2013), "Optimal Macroeconomic Policy In Macedonia – in terms of the global economic crisis", Center for Economic Analyses–CEA, Skopje, pp, 165

Trenovski, B., (2013) "The Key Macroeconomic Policies In Terms Of The Global Economic Crisis", Center for Economic Analyses–CEA, Skopje, pp. 296

Кратка биографија

Љубинка Андоновска е докторанд на Комуниколошки науки на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Магистрирала во областа мерење на односите со јавноста на Правниот факултет „Јустинијан Први“, а дипломирала Стратешки медиуми и односи со јавноста на Школата за новинарство и масовна комуникација „Волтер Кронкајт“, на Државниот универзитет во Аризона, САД. Нејзин примарен истражувачки интерес е примената на бихевиористичките елементи во комуникацијата и во креирањето на јавните политики, односно предизвикување промена во однесувањето на луѓето без да се променат нивните мислења и ставови. Андоновска има и над 10 години искуство како практичар на односи со јавноста во приватниот и во јавниот сектор.

КОМУНИКАЦИСКИ АСПЕКТИ НА БИХЕВИОРИСТИЧКИТЕ ПРИНЦИПИ ВО КРЕИРАЊЕТО ПОЛИТИКИ

Бихевиористичките науки се стремат кон подобрување на благосостојбата на граѓаните и потрошувачите преку политики и регулативи креирани врз основа на емпириски резултати добиени со солидни експериментални методи, кои во фокусот го имаат фактичкото однесување на луѓето, наспроти нормативните постулати за максимирање на корисноста при донесувањето одлуки во потрошувачки контекст. Бихевиористичките принципи ги комбинираат традиционалните економски стратегии со сознанија од психологијата, когнитивните науки и од други општествени науки, заради откривање на бројните „иррационални“ фактори што влијаат на донесувањето одлуки.¹ По фазата на иницијално откритие и методолошка љубопитност за примената на овие сознанија во еден мултидисциплинарен пристап, вниманието сега се насочува кон прашањата поврзани со

¹ OECD (2017), Behavioural Insights and Public Policy: Lessons from Around the World, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264270480-en>.

вградување на бихевиористичките принципи во различните фази од циклусот на креирање политики.

Неколку земји-членки на ЕУ, како на пример, Велика Британија, Холандија, Германија, Франција и Данска, веќе имаат воспоставено тимови за примена на бихевиористичките принципи, а некои пак, вклучувајќи ги Финска и Австрија, се во процес на нивно воспоставување. На меѓународно ниво, Светската банка и ОЕЦД објавија извештаи со коишто ја нагласуваат важноста на идентификувањето и примената на бихевиористичките елементи во креирањето политики, а во септември 2015 година, тогашниот претседател на Соединетите Американски Држави отворено ги повика владините агенции да ја зголемат примената на бихевиористичките принципи. Како резултат на тоа, примери за бихевиористички интервенции може да се сретнат во широк дијапазон на области, меѓу кои и вработување, потрошувачка политика, здравство, оданочување, животна средина и транспорт и сообраќај.²

Во овој труд се анализирани некои од недостатоците на рутинизираната човекова когнитивност и како овие сознанија можат да бидат вклучени при креирањето целни политики со поголема ефективност во насока на замислените цели. Претставени се резултатите добиени од контролирани истражувања по случаен избор, кои укажуваат на проминентно систематско влијание на когнитивните склоности врз човековото спознание, како и насоки за зголемување на ефективноста на јавните политики. Хипотезата на истражувањето е дека промени во однесувањето на луѓето може ефективно да се постигнат во посакуваната насока, и без претходна промена на нивните мислења, ставови и убедувања, како што укажуваат класичните комуниколошки теории.

| ТЕОРЕТСКА РАМКА

Двете најважни отстапки на бихевиористичката парадигма во однос на стандардните економски модели, во смисла на креирање политики, се однесуваат на следното:

- Луѓето честопати ги процесираат само оние информации коишто се најистакнати за нив, што може да доведе до пропуштање на важни информации и превидување на клучните последици;
- Постои несовпаѓање меѓу намерите и однесувањето на луѓето. Дури и во околности кога луѓето целосно ги разбираат последиците од нивните

2 Lourenço, Joana Sousa, and Ciriolo, Emanuele and Almeida, Sara Rafael, and Troussard, Xavier; *Behavioural insights applied to policy: European Report 2016*. EUR 27726 EN; doi:10.2760/903938

дејства, тие носат одлуки што не соодветствуваат со нивните планови и цели и не се во нивен интерес.

При расудувањето и донесувањето одлуки, луѓето ги поедноставуваат проблемите. Согласно сознанијата од бихевиористичките науки од последните три децении, постои широк консензус за тоа дека луѓето користат два начина на размислување.³ Во некои случаи, тие размислуваат со умисла, вложуваат напор и ги согледуваат сите страни на проблемот. Овој начин на размислување е тежок, оптоварувачки од когнитивен аспект и исцрпувачки, а човековиот капацитет за вакво размислување е ограничен. Во најголемиот дел од времето, човекот применува друг начин на размислување, при што човековиот ум расудува автоматски. Овој начин на размислување е брз, не бара напор, и во најголема мера е надвор од нашата волна контрола. Во литературата, овој начин на размислување уште се нарекува и Систем 1, а размислувањето со умисла – Систем 2.⁴

Систем 1	Систем 2
Се зема предвид она што автоматски доаѓа на памет (тесна рамка)	Се зема предвид широк сет од релевантни фактори (широка рамка)
Не бара напор	Бара напор
Асоцијативен	Се заснова на резонирање и расудување
Интуитивен	Рефлективен

(Kahneman, 2003)

Психолозите Даниел Канеман и Амос Тверски (1979) утврдиле дека при донесувањето одлуки, луѓето имаат тенденција да се потпираат на автоматскиот систем. Луѓето брзо ги евалуираат алтернативите и ретко, речиси никогаш, не ги земаат предвид сите можни алтернативи. Иако честопати се совршено способни за повнимателни анализи, луѓето се цврсто наклонети кон тоа да користат само мал број информации при донесувањето одлуки и заклучоци. Вториот систем на размислување уште потешко се активира кога кај поединците се забележува когнитивен замор, којшто може да биде предизвикан, меѓу другото, од сиромаштија и недостаток на финансиски средства, како и од временски притисок.⁵

Согледувањата коишто ги поттикнале рационалните економски теории се однесуваат на тоа што потрошувачите се рационални во принцип,

3 Kahneman, Daniel (2003) Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics, *The American Economic Review*, 93(5), 1449-1475

4 Stanovich, Keith E. and West, Richard F. (2000) "Individual Differences in Reasoning: Implications for the Rationality Debate?" *Behavioral and Brain Sciences*, 23(5), 645-65

5 World Bank Group. 2015. World Development Report 2015 : Mind, Society, and Behavior. Washington, DC <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/20597>

но ирационални во практиката. Нивната тенденција за ирационално однесување се засилува со маркетингот и со организираниите, целни комуникациски кампањи. Имајќи ги предвид најновите сознанија во бихевиористичката психологија и во бихевиористичката економија, некои скептици дури и го дефинираат маркетингот како уметност на експлоатирање на човековите когнитивни склоности.

Со оглед на тоа што човекот се потпира на автоматскиот систем на размислување при донесувањето одлуки, обезбедувањето информации само по себе има многу ограничена моќ за влијание при одлучувањето. Тенденцијата на луѓето автоматски да ги интерпретираат новите информации така што тие ќе ги поддржуваат претходно стекнатите убедувања, влијае и на когнитивните грешки при прибирањето нови информации, што само по себе ја зајакнува оваа когнитивна склоност. Убедувањето и едукацијата во кампањите за подигнување на свеста мора да се интегрираат со автоматскиот систем, со цел да се надмине одбивноста кон нови гледни точки за проблемите.

Во најголемиот дел од времето, човековата когнитивност е во „автопилот режим“, при што човековиот ум се потпира на когнитивни сигнали и кратенки. Размислувањето може да биде бавно и свесно, но претежно е брзо и лабаво. Алатките на коишто се потпираме при брзото размислување се нарекуваат *когнитивни еврестики*. Генерално, еврестиките се исклучително корисни, бидејќи со нивна помош луѓето носат заклучоци што се „доволно добри“ во најголемиот дел од ситуациите.

Сепак, кога овие еврестики не се едноставни, корисни кратенки за донесување на „доволно добри“ одлуки, туку елементарни грешки и аномалии во нашето размислување што нè водат кон погрешни заклучоци, тие се нарекуваат *когнитивни склоности (cognitive biases)*, односно недостатоци на рутинизираната човекова когнитивност.⁶ Она што ги прави нив клучни во контекстот на донесувањето одлуки е тоа што човековата когнитивност е под нивно проминентно, систематско влијание. Во понатамошниот текст се обработуваат четири од најпроминентите когнитивни склоности, како и нивното влијание и примена.

УКОТВУВАЊЕ

Доколку човекот беше совршено рационален, тој постојано би вклучувал информации во процесот на донесување одлуки на објективен начин, а заради подобрување на квалитетот на одлуките што ги носи, континуирано би прибирал информации и би ги ажурирал своите ставови и верувања.

⁶ Kovic, Marko and Nathalie Laisue (2016): “Consuming rationally: How marketing is exploiting our cognitive biases, and what we can do about it.” Swiss Sceptics Discussion Paper Series 1(3): 1-29.

Сепак, многубројните психолошки и економски истражувања покажуваат дека човекот е особено неспособен за справување со информации. Една проминентна аномалија во човековото размислување во оваа смисла е склоноста за *укотвување* – тенденција да придаваме поголемо значење на некоја иницијална информација во однос на сите последователни. Таа иницијална информација ни служи како референтна вредност врз основа на којашто ги цениме сите последователни информации, иако иницијалната информација може и да не е многу издржана или пак објективно корисна.

Во едно експериментално истражување за одлуки за висината на затворската казна, кое вклучувало искусни правни експерти, судиите или искусните адвокати прочитале опис на кривично дело што било казниво со казна затвор до една година.⁷ Тие потоа биле прашани каква казна би определиле, имајќи ги предвид фактите на случајот. Во верзијата што била дадена на првата група, била вклучена и реченица дека медиумите шпекулирале оти казната ќе биде одредена на три месеци, додека на припадниците на втората група им било кажано дека казната ќе биде одредена на девет месеци. Оние правници кои биле изложени на повисокото сидро (anchor), односно одредница, дале значително повисоки казни отколку оние што биле изложени на пониското сидро.

Важноста на влијанието на сидрот се покажува и во следниот класичен експеримент. Од учесниците било побарано да го пресметаат, во рок од пет секунди, производот на броевите од 1 до 8, при што кај една група задачата била изразена како $1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 \times 8$, а кај другата група била дадена како $8 \times 7 \times 6 \times 5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1$.⁸ Со оглед на тоа што испитаниците немале време да го најдат вистинскиот резултат, тие морале да одговорат со нивна најдобра претпоставка. Кога задачата започнува со помалиот број, средната процена на резултатот изнесува 512. Во случаите кога прв е поголемиот број, средната процена на резултатот е 2.250. (Точниот резултат е 40.320). Според ова, луѓето донесуваат заклучоци врз основа на многу парцијално согледување на проблемот и на особено бескорисни сигнали.

Моќта на влијанието што се остварува преку сидрата се согледува и при дизајнот и анализата на анкетните истражувања. Некоје претходно прашање може да влијае на информациите што автоматскиот систем на размислување ќе ги повика од меморијата и, последователно, да влијае на одговорите на следните прашања. За илустрација, еден анкетен прашалник ги содржел следниве две прашања поврзани со личната среќа, во различен редослед: А) Колку сте среќни, општо, во вашиот живот? и Б)

7 English, B., Mussweiler, T., & Strack, F. (2006). Playing dice with criminal sentences: The influence of irrelevant anchors on experts' judicial decision making. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 188–200

8 Montier, James. (2007) *Applied Behavioural Finance*. Chichester, England: Wiley

Колку често вообичаено одите на романтични состаноци?⁹ Кога прашањето за состаноците било поставено прво, одговорите на двете прашања покажале висок степен на корелација, но кога истото било поставено второ, кај одговорите не постоела корелација. Очигледно, првото прашање претставувало сидро за одговорот на второто прашање. Сидрот автоматски предизвикало размислување што имало влијание на индивидуалната процена дали романтичните состаноци се поврзани со животната среќа.

| СКЛОНОСТ КОН ЗАДРЖУВАЊЕ НА СТАТУС КВО

Од перспектива на чист рационален избор, човекот би требало да биде совршено отворен кон сите можни алтернативи, априори. Нашите преференции треба да бидат строго определени само од финалната корисност на достапните опции. Сепак, во реалноста, човекот не ги цени достапните алтернативи само на основа на нивната корисност – всушност, постои силна, ирационална тенденција да ги претпочита нештата какви што се во моментот, наспроти нивната промена.

Склоноста кон задржување на статус кво е комплексен феномен за којшто придонесуваат бројни ментални еврестики. На пример, човекот не е способен за рационално справување со ризик и затоа е склон кон избегнување на ризик. Дополнително, постојат ситуации во коишто развиваме преференција за нешта само затоа што ги поседуваме, не поради тоа што ни се објективно корисни. Исто така, некогаш продолжуваме да правиме некоја активност што сме ја правеле подолго време бидејќи веруваме, ирационално, дека колку поголеми се загубите (потонатите трошоци) од дотогашното преземање на активноста, толку е поголема потребата од продолжување на истата активност, иако тоа води до уште поголем трошок.

Оваа когнитивна склоност е од исклучително значење, во смисла на однесувањето на луѓето, особено во случаи кога тие влегуваат во договорни односи од каков било вид. Од чисто рационална гледна точка, потрошувачите би требало да ги менуваат и да ги приспособуваат договорите согласно своите преференции, секогаш кога имаат можност за тоа. Сепак, во реалноста, потрошувачите во голема мера ја претпочитаат *стандардната опција* во договорите. На пример, кога стандардната, предодредена опција во договорите е да се отфрли некоја предложена опција, да се откаже (opt out), односно да се согласи со некоја одредба автоматски – повеќе луѓе ја избираат таа опција, во споредба со случаи кога стандардниот дизајн на изборот е „opt in”, односно кога потрошувачот

9 Schwarz, N., Strack, F., and Mai, H. I. (1991). Assimilation and contrast effects in part-whole questions sequences: A conversational logic analysis. *Public Opinion Quarterly*, 55, 3-23

автоматски отфрла некоја одредба и треба да преземе некое дејство за да ја прифати (на пример, донација на органи, користење на лични податоци за промотивни цели, претплата на списание).

Добро дизајнираните стандардни опции се од потенцијална корист, и за компаниите и за потрошувачите, преку поедноставување на процесот за донесување одлуки, зајакнување на задоволството на потрошувачите, намалување на ризикот и поттикнување на профитабилната потрошувачка. Погрешно поставените стандардни опции, односно оние што никој не ги обмислил, можат потенцијално да предизвикаат негативни реакции од страна на потрошувачите, да ги стават потрошувачите во ризични околности, или дури да предизвикаат и тужби.

На пример, во 2007 година, компанијата „Фејсбук“ лансираше програма што стандардно вклучуваше и јавно истакнување на поупките на членовите на мрежата, освен во случај ако тие активно не ја откажале таа опција. Оведнаш, поупките на луѓето, вклучувајќи облека, карти за кино, па дури и свршенички прстен што бил предвиден како изненадување, биле објавени јавно на увид на сите пријатели. Корисниците на мрежата брзо и силно реагирале на ова нарушување на приватноста со непријателски коментари на блогосферата, а потоа и со здружена тужба. Девет дена по лансирањето, „Фејсбук“ ја промени стандардната опција така што корисниците требало активно да изберат да учествуваат во оваа програма и објави јавно извинување.¹⁰

Една голема европска компанија за железнички превоз на својата веб-локација вклучила автоматска опција за резервирање на седиште заедно со набавката на билет по дополнителна цена од едно до две евра, што купувачот може да ја деактивира преку едноставно штиклирање на копче на електронскиот формулар за резервација.¹¹ Пред воведувањето на оваа опција, само 9 отсто од купените билети биле придружени со резервација на седиште, додека овој процент се зголемил на 47 по воведувањето на опцијата, што резултирало со зголемени приходи во износ од околу 40 милиони евра на годишно ниво. Ова значително зголемување на приходите се постигнало со минимален фиксен трошок за програмирање и ИТ-инфраструктурата, а без никакво менување на самата понуда.

Од таксономски аспект, стандардните опции може да се класифицираат во масовни и персонализирани. Масовните стандардни опции се однесуваат на сите потрошувачи и не ги земаат предвид индивидуалните карактеристики или преференции на поединечните клиенти. На пример,

10 Goldstein, Daniel G., and Johnson, Eric J., and Hermann, Andreas, and Heitmann, Mark (2008). Nudge Your Customers Toward Better Choices. *Harvard Business Review*. 86 (12), 99-105

11 Ibid.

поголемиот дел од онлајн-продавниците нудат нормална испорака како стандардна опција, при што доколку некој сака брза испорака, треба активно да ја промени стандардната опција. Во услови кога компанијата нема доволно информации за профилот на потрошувачите, нагодувањето на масовни стандардни опции може да биде единствената можност, а ваквите таканаречени најдобри можни претпоставки уште се нарекуваат и бенигни стандардни опции. На пример, ремените на детските автомобилски седишта од компанијата „Макси кози“ може да се нагодат низ два сета на отвори – еден пониско, за помали деца, и еден повисоко, за поголеми деца. Под претпоставка дека оваа покупка потрошувачите ја прават во периодот кога првпат им затребува детско автомобилско седиште, а имајќи предвид дека штетата од лабави ремени е поголема од непријатноста што може да ја предизвикаат премногу затегнати ремени, „Макси кози“ ги нагодува ремените во оние отвори што се посоодветни за помали деца.¹²

Експериментални докази за влијанието на стандардните опции доаѓаат и од изборот на карактеристики при купувањето на автомобил.¹³ Претставување на автомобил со високо ниво на дополнителна опрема како стандарден модел, при што потенцијалните потрошувачи можат да ја отфрлуваат дополнителната опрема и со тоа да ја намалат крајната цена, резултирало со зголемување на цената по автомобил за 1.500 ам. долари, без да се намали задоволството на потрошувачите, во однос на првичното претставување на поевтина верзија од автомобилот, со помалку дополнителна опрема, на пример, со даден избор на потрошувачите да вклучат дополнителна опрема.

Персонализираните стандардни опции, од друга страна, ги рефлектираат индивидуалните разлики и можат да се приспособат во насока на поквалитетно пресретнување на потребите на потрошувачите. Се разликуваат три вида персонализирани стандардни опции, и тоа: паметни стандардни опции, перзистентни стандардни опции и приспособливи стандардни опции. Таканаречените паметни стандардни опции го применуваат она што е познато за секој поединечен потрошувач или сегмент потрошувачи, во насока на приспособување на нагодувањата на начин што би бил идеален за тој потрошувач, или, во најмала рака, подобар од масовната стандардна опција. Перзистентните стандардни опции го применуваат претходното однесување, односно претходните направени избори или донесени одлуки, како алатки за предвидување на идните преференции. На пример, доколку некој патник во претходна купопродажба на авионски билет избрал седиште покрај прозорец, авионската компанија ќе му понуди исто такво седиште и при следната

¹² Ibid.

¹³ Johnson, Eric, and Shu, Suzanne, and Dellaert, Benedict, and Fox, Craig, and Goldstein, Daniel, and Häubl, Gerald, and Larrick, Richard, and Payne, John, and Peters, Ellen, and Schkade, David, and Wansink, Brian and Weber, Elke (2012) *Marketing Letters*, 23(2) 487-504

резервација. Исто така, хотелите нудат соби за пушачи како стандардна опција за клиенти коишто во минатото резервирале такви соби. Примената на перзистентните стандардни опции е едноставен, но моќен начин за зајакнување на задоволството и лојалноста на потрошувачите. Основниот очигледен ризик од промена на преференциите може да се надмине со воведување на едноставна и транспарентна опција за промена на стандардната опција. Онлајн, пак, во услови кога потрошувачите прават неколку избори последователно во серија, од голема корист може да бидат таканаречените приспособливи стандардни опции, при што првично донесените одлуки влијаат на архитектурата на изборот во подоцнежните фази. На пример, при онлајн конфигурација на наредувања за автомобил, оние коишто во почетокот специфицираат дека сакаат појак мотор, можеби би преферирале и повисоко ниво на дополнителна опрема. Неколку производителни на автомобили, на пример, најнапред бараат потенцијалниот клиент да определи дали би сакал спортска, семејна или бизнис конфигурација, па според тоа ги определуваат и стандардните опции во последователните избори. Во вакви случаи, приспособливите стандардни опции имаат советодавна улога, при што им помагаат на потрошувачите да идентификуваат карактеристики што најверојатно би ги посакувале, врз основа на преференциите на другите потрошувачи во базата на податоци на компанијата.

Примената на стандардните опции се користи не само во бизнисот, туку има исклучително влијание и во полето на јавните политики. Еклатантен е примерот за влијанието на стандардните опции во случајот со донирањето органи – одлука што се смета за важна и исклучително лична. Докажано е во бројни експерименти, односно контролирани студии по случаен избор, дека луѓето најчесто не донесуваат одлука за донирање органи активно. Имено, во Германија никој не е донатор на органи по автоматизам, туку граѓаните активно мора да направат избор за да се вклучат во таа група, при што само 12 отсто од Германците се пријавиле да бидат донатори. Во соседна Австрија, пак, каде што сите по автоматизам се сметаат за донатори на органи, освен ако експлицитно не го отфрлат тоа, 99,98 отсто од Австријците се донатори, а само 0,02 отсто се откажале од програмата.¹⁴ Слични резултати се добиваат и при споредба на други културолошки слични земји. Според тоа, се чини дека ниту националните, ниту индивидуалните ставови немаат толку моќно влијание на одлуката за донирање органи, колку што има важечката политика за нудење на стандардна опција.

Дополнително, јачината на влијанието што го имаат стандардните опции е видлива и преку примерот со пензиското штедење во Соединетите

14 Thaler, Richard H., and Cass R. Sunstein. 2009. *Nudge: improving decisions about health, wealth, and happiness*. New Heaven: Yale University Press.

Американски Држави. Имено, до пред десетина години, стандардниот придонес од платата кон пензиските планови на ниво на компанија бил 0 и голем број Американци ја прифаќале оваа опција и воопшто не штеделе. Промената на стандардната опција на минимален придонес од неколку проценти резултирала со драматично влијание на пензиското штедење. Во случајот кога во една компанија стандардната опција се променила од 0 отсто штедење на 3 отсто штедење, бројот на нови вработени кои воопшто штеделе каков било износ се зголемил од 37 отсто на 86 отсто.¹⁵ Во споредба со голем број други стратегии за поттикнување на штедење, вклучително и едукативни кампањи за подигнување на јавната свест и даночни поволности, промената на стандардните опции е ефективен и евтин начин за подобрување на одлуките за сите засегнати страни.

Ричард Талер и Кас Санстајн ја промовирале идејата за архитектура на изборот, односно дизајнирање на околностите во коишто се донесува одлука за избор помеѓу неколку алтернативи, а воведувањето стандардни опции е во основата на оваа архитектура.¹⁶ Разбирањето на вредноста, но и на ограничувањата на стандардните опции, може да им помогне на компаниите да понудат подобра услуга на голем спектар на типови клиенти – оние што сакаат активно да донесуваат одлуки, оние што сакаат да се потпрат на експертизата на компанијата при изборот и оние што воопшто не се заинтересирани за правење избор.

| АВЕРЗИЈА КОН ЗАГУБА

Во класичната теорија за однесување на потрошувачите, преференциите во однос на различни пакети на добра се сметаат за непроменливи во однос на она со коешто лицето во моментот располага или го консумира. Сепак, спротивно на оваа неокласична претпоставка, разни видови докази укажуваат на зависност на преференциите од постоечките расположливи добра. Конкретно, се чини дека луѓето не сакаат да го изгубат она што веќе го имаат до многу повисок степен во споредба со нивната желба за прибавување на други добра.¹⁷

Класичниот експеримент што укажува на аверзија кон загуба бил спроведен од страна на Кнеч, кога групата научници по случаен избор на дел од учесниците им доделиле шолја, а на останатиот дел пенкало.¹⁸ На двете групи им било дозволено да си ги заменат шолјите и пенкалата. Доколку преференциите се навистина независни од случајното поседување на

¹⁵ Thaler, Richard, and Cass R. Sunstein (2003), "Libertarian Paternalism," *American Economic Review Papers and Proceedings* 93(2), 175-179.

¹⁶ Thaler, Richard & Sunstein, C & P Balz, John. (2012). *Choice Architecture*. во *The Behavioral Foundations of Public Policy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. pp. 428-39.

¹⁷ Camerer, Colin F., Loewenstein, George, & Rabin, Matthew (2004). *Advances in Behavioral Economics*. Princeton University Press, Princeton.

¹⁸ Kahneman, D., and Knetsch, J.L., 1992, Valuing public goods: The purchase of moral satisfaction: *Journal of Environmental Economics and Management*, v. 22.

доброто, збирот на процентот на лица што ќе сакаат да си ја заменат чашата за пенкало и процентот на лица што ќе сакаат да го заменат пенкалото за чаша би требало да биде приближно 1. Сепак, во експериментот, вкупно 22 отсто од лицата се одлучиле да ја направат размената. Фактот што толку мал процент се одлучиле за размена укажува на претерана преференција за доброто што се поседува, односно отпор кон губење на она што го имаат.

Дополнително, Канеман и останатите го докажуваат ефектот на аверзија кон загуба и преку експериментално истражување, при коешто на половина од учесниците им доделиле шолји за кафе.¹⁹ Оние што добиле шолји требало да го наведат најнискиот износ за којшто би ја продале чашата, а оние што не добиле шолја требало да го наведат највисокиот износ што би го платиле за чашата. Согласно класичната економска теорија, овие ценовни точки би требало да бидат приближно исти. Сепак, средната просечна продажна цена била 5,79 ам. долари, а средната просечна куповна цена била 2,25 ам. долари – однос поголем од 2 спрема 1.

Генерално, луѓето донесуваат одлуки земајќи ги предвид промените на вредноста во однос на некоја референтна точка, наместо на основа на апсолутни вредности. Референтната точка претставува еден вид одредница, или сидро. Кога луѓето расудуваат дали нешто им се допаѓа или не, тие имплицитно се прашуваат – во споредба со што? Според сознанијата, кога луѓето гледаат на нешто како на загуба, тие генерално повеќе ја вреднуваат разликата отколку што би доделиле вредност на истиот износ доколку се работи за добивка од слична димензија. Од рационална гледна точка, губењето на определен износ на пари би требало да има негативен ефект што е еднаков на позитивниот ефект на добивањето на истиот износ на пари. Но, на субјективно ниво, губење на нешто боли повеќе одошто добивање нешто.

Експлоатирањето на аверзијата кон загуба како инхерентна ментална склоност во маркетингот се користи во форма на истакнување на ограничената достапност на некое добро или услуга, при што потрошувачот се насочува да верува дека ќе ја пропушти/загуби можноста да ја набави, или пак ќе ја пропушти можноста да ја набави по некоја дисконтирана цена (се користи и онлајн, каде што се наведува бројот на останати производи/авионски карти...). Сепак, менталната склоност кон избегнување на загуби може да се експлоатира и на други суптилни начини за влијание на однесувањето, во смисла на многу важни општествени проблеми. Во еден теренски експеримент во Чикаго, на група наставници на почетокот на годината им бил доделен бонус којшто би можеле да го изгубат на крајот на годината доколку нивните ученици не постигнат определено ниво на

19 Kahneman, Daniel, and Knetsch, Jack L., and Thaler, Richard H. (1990). Experimental Tests of the Endowment Effect and the Coase Theorem. *Journal of Political Economy*. Vol. 98 No. 6, December 1990, pp. 1325-1348

успех.²⁰ Овие наставници вложиле значително поголеми напори во споредба со наставниците на кои им бил ветен бонус во истиот износ, којшто би го добиле на крајот од годината доколку нивните ученици не го постигнат истото ниво на успех. Потенцијалната загуба на бонусот била поголема мотивација отколку потенцијалната добивка на тој бонус. Дополнително, во овој случај, загубата најверојатно се перципира како казна за неуспехот да се постигне некоја норма на успех, а добивката како награда за постигнатиот успех.

| ОБИЧНА ИЗЛОЖЕНОСТ

Од рационална гледна точка, изложеноста на некоја информација би требало да биде прост феномен – човекот е во потрага по информации заради нивна употреба при рационалното расудување на алтернативите во ситуација на донесување одлука. Самиот факт што човек бил изложен на некоја информација, не би требало да влијае, само по себе, на нашите ставови во однос на алтернативите што сакаме да ги процениме. Сепак, реалноста е дека преку едноставна изложеност на нешто, ние развиваме преференции кон тоа.

Еден класичен експеримент којшто укажал на постоењето и на елементите од овој ефект бил спроведен од страна на славниот психолог Роберт Зјонц, кој го посветил најголемиот дел од својата кариера на врската меѓу повторувањето на некоја арбитарна дразба и богатата наклонетост што луѓето ја развиваат кон неа. Во рамките на експериментот, на насловната страница на студентските гласници на Универзитетот во Мичиген и на Државниот Универзитет во Мичиген, во текот на неколку недели се објавувало нешто налик на реклама во квадратна форма, којашто содржела еден од следните турски зборови (или зборови што се чинеле турски): *kadirga*, *saricik*, *biwonjñi*, *nansoma*, и *iktitif*.²¹ Фреквенцијата со којашто се појавувале зборовите во експерименталниот период варирала: еден од зборовите се појавил само еднаш, а другите се појавиле два, пет, десет или 25 пати, без никакво објаснување. Кога мистериозната серија огласи престанала да се појавува, научниците испратиле прашалници до студентите во коишто тие требало да означат за секој од зборовите дали сметаат дека означува нешто добро или нешто лошо. Резултатите биле спектакуларни: оние зборови што биле претставувани почесто, биле рангирани многу поповолно отколку оние што биле објавени само еднаш или двапати. Овој експеримент бил многупати повторуван и потврдун, вклучително и со кинески симболи, лица и со неправилни многуаголници.

²⁰ Fryer, Roland G., and Levitt, Steven D., and List, John and Sadoff, Sally. (2012) Enhancing The Efficacy Of Teacher Incentives Through Loss Aversion: A Field Experiment. *NBER Working Paper 18237* <http://www.nber.org/papers/w18237>

²¹ Zajonc, Robert B. (1968) Attitudinal Effects Of Mere Exposure. *Journal of Personality and Social Psychology*. 9: 1-27. DOI: 10.1037/h0025848.

Ефектот на обична изложеност не зависи од свесното искуство на препознавање. Всушност, ефектот воопшто не зависи од свесноста, што е очевидно кога тој може да се забележи и кога зборовите или сликите се појавуваат и се повторуваат толку брзо, што набљудувачите воопшто не се свесни дека воопшто ги виделе. На крајот, тие повторно покажуваат поголема наклоност кон оние зборови или слики што ги виделе почесто. Според тоа, Систем 1 од размислувањето може да реагира на импресии во врска со некои настани за коишто Систем 2 воопшто не е свесен. Дополнително, се потврдило дека ефектот на обична изложеност е, всушност, поголем за дразбите што поединецот не ги восприема свесно.²²

Зјонц тврдел дека ефектот што повторувањето го има на благонаклонетоста е длабоко вкоренет во еволутивната биологија. За да преживее во еден опасен свет, човекот морал претпазливо да реагира на нови дразби. Сепак, почетната претпазливост бледнеела во случаи кога дразбата била всушност безбедна, до степен што дразбата прераснува во сигнал за безбедност.

ЗАКЛУЧОК

Од сето горе наведено во врска со потпирањето на човекот на автоматскиот систем на размислување при донесувањето одлуки, може да се заклучи дека обезбедувањето информации само по себе има многу ограничена моќ за влијание при одлучувањето. Тенденцијата на луѓето автоматски да ги толкуваат новите информации така што нив ќе ги поддржуваат претходно стекнатите убедувања, влијае и на когнитивните грешки при прибирањето нови информации, што само по себе ја зајакнува оваа когнитивна склоност. Луѓето честопати не препознаваат дека, всушност, не го знаат она што мислат дека го знаат и не можат да учат од нови информации. Убедувањето и едукацијата во кампањите за подигнување на свеста мора да се интегрираат со автоматскиот систем, со цел да се надмине одбивноста кон нови гледни точки за проблемите. Најважната импликација за интегрираните комуникации применети како во бизнисот, така и во формулирањето и промовирањето на ефективните јавни политики, е тоа што промена на однесувањето кај луѓето во посакуваната насока може да се постигне без воопшто да се пристапи кон нивните постоечки ставови и убедувања, туку само со експлоатирање на когнитивните склоности својствени за нив. Од теоретски аспект, потребно е да се интегрираат теориите за убедување коишто се централни во комуниколошките науки, како што се теоријата за општествено расудување и моделот за веројатност за разработка, со теоријата на изгледи. Ваквото рафинирање би дало голем број корисни насоки за понатамошниот развој на комуниколошките науки,

22 Kahneman, Daniel. *Thinking, Fast and Slow*. Macmillan, 2011.

како и сознанија за зголемување на ефективност во практичната примена на комуникациите при обидите за влијание врз однесувањето на целната публика.

| КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Camerer, Colin F., Loewenstein, George, & Rabin, Matthew (2004). *Advances in Behavioral Economics*. Princeton University Press, Princeton.

Englich, B., Mussweiler, T., & Strack, F. (2006). Playing dice with criminal sentences: The influence of irrelevant anchors on experts' judicial decision making. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 188–200

Fryer, Roland G., and Levitt, Steven D., and List, John and Sadoff, Sally. (2012) *Enhancing The Efficacy Of Teacher Incentives Through Loss Aversion: A Field Experiment*. NBER Working Paper 18237 <http://www.nber.org/papers/w18237>

Goldstein, Daniel G., and Johnson, Eric J., and Hermann, Andreas, and Heitmann, Mark (2008). *Harvard Business Review*. 86 (12), 99-105

Green, Donald P., and Shapiro, Ian. (1996). *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*. New Haven, CT: Yale University Press

Johnson, Eric, and Shu, Suzanne, and Dellaert, Benedict, and Fox, Craig, and Goldstein, Daniel, and Häubl, Gerald, and Larrick, Richard, and Payne, John, and Peters, Ellen, and Schkade, David, and Wansink, Brian and Weber, Elke (2012) *Marketing Letters*, 23(2) 487-504

Kahneman, Daniel (2003) Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics, *The American Economic Review*, 93(5), 1449-1475

Kahneman, Daniel. *Thinking, Fast and Slow*. Macmillan, 2011.

Kahneman, D. and Tversky, A. (1979), "Prospect theory: an analysis of decision under risk", *Econometrica*, 47(2), 263-291

Kahneman, D., and Knetsch, J.L., 1992, Valuing public goods: The purchase of moral satisfaction: *Journal of Environmental Economics and Management*, v. 22.

Kahneman, Daniel, and Knetsch, Jack L., and Thaler, Richard H. (1990). Experimental Tests of the Endowment Effect and the Coase Theorem. *Journal of Political Economy*. Vol. 98 No. 6, December 1990, pp. 1325-1348

Kovic, Marko and Nathalie Laissue (2016): "Consuming rationally: How marketing is exploiting our cognitive biases, and what we can do about it." Swiss Skeptics Discussion Paper Series 1(3): 1-29.

Lourenço, Joana Sousa, and Ciriolo, Emanuele and Almeida, Sara Rafael, and Troussard, Xavier; *Behavioural insights applied to policy: European Report 2016*. EUR 27726 EN; doi:10.2760/903938

Lovell, Michael C. (1986) "Tests of the Rational Expectations Hypothesis," *American Economic Review* 76(1), 110-124.

OECD (2017), *Behavioural Insights and Public Policy: Lessons from Around the World*, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264270480-en>.

- Montier, James. (2007) *Applied Behavioural Finance*. Chichester, England: Wiley
- Schwarz, N., Strack, F., and Imai, H. I? (1991). Assimilation and contrast effects in part-whole questions sequences: A conversational logic analysis. *Public Opinion Quarterly*, 55, 3-23
- Stanovich, Keith E. and West, Richard F. (2000) "Individual Differences in Reasoning: Implications for the Rationality Debate?" *Behavioral and Brain Sciences*, 23(5), 645–65
- Thaler, Richard H., and Cass R. Sunstein. 2009. *Nudge: improving decisions about health, wealth, and happiness*. New Heaven: Yale University Press.
- Thaler, Richard, and Cass R. Sunstein (2003), "Libertarian Paternalism," *American Economic Review Papers and Proceedings* 93(2), 175-179.
- Thaler, Richard & Sunstein, C & P Balz, John. (2012). *Choice Architecture*. во *The Behavioral Foundations of Public Policy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. pp. 428–39
- World Bank Group. 2015. *World Development Report 2015 : Mind, Society, and Behavior*. Washington, DC <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/20597>
- Zajonc, Robert B. (1968) Attitudinal Effects Of Mere Exposure. *Journal of Personality and Social Psychology*. 9: 1-27. DOI: 10.1037/h0025848

Кратка биографија

М-р **Даниел Ѓоќески** е специјален советник за внатрешна политика на претседателот на Република Македонија, д-р Ѓорге Иванов, и волонтира како координатор на Одделот за меѓународна соработка во Фондацијата Алијанса на цивилизациите. Тој е фокусиран на развивање иницијативи кои ќе ги едуцираат и ќе ги мобилизираат младите за да креираат одржливи решенија за локални и национални предизвици во различни области. Ѓоќески има завршено додипломски и постдипломски студии од областа на политичките науки при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, специјализација во областа на јавните политики на Лондонскиот универзитетски колеџ и мастер курс за студии за меѓународен развој на Универзитетот во Осло. Неговото претходно работно искуство вклучува ангажмани на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, во Федерацијата на фармери на Република Македонија и во Собранието на Република Македонија, и е еден од основачите на асоцијацијата Алумни на Школата за млади лидери, под покровителство на претседателот Иванов, Младинскиот совет на американската амбаса во Македонија и Лабораторијата за развој на одржливи идеи. Тој членува во повеќе организации како Заедницата на Европскиот фонд за Балканот, стипендисти на фондацијата „Конрад Аденауер“ и Меѓукултурни лидери на Обединетите нации. За повеќе информации посетете: www.about.me/daniel.gjokjeski

Прегледна научна статија

удк: 334.72:364-3]:316.423.2/.3
334.72:364-3]:01

Даниел Гоќески

СОЦИЈАЛНИТЕ ПРЕТПРИЈАТИЈА КАКО ИНСТРУМЕНТ ЗА СОЦИЈАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЈА ВО ПОДЕЛЕНИТЕ ОПШТЕСТВА

НЕДОСТАТОЦИ НА КОНСОЦИОНАЛНАТА ТЕОРИЈА

Консоционалната теорија се темели на нормативната теорија на модели за споделување на моќта, која води кон демократско помирување на етнички или политички поделени групи во општествата. Според основачот Аренд Лејпхард, во консоционалната демократија, на центрифугалните тенденции својствени за плуралното општество им се спротивставуваат кооперативните ставови и однесувањето на лидерите на различни сегменти од населението.¹ Иако овој модел е нашироко користен и многубројни научници имаат отворени ставови во однос на придобивките и недостатоците, во овој труд главно ќе се дискутира за интегративната критика на теоријата,

¹ Аренд Лејпхард, „*Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*“ (Лондон, ВБ: Печат на Јеил Универзитетот Press, 1977); 1.

особено во областите каде што социјалното претприемништво може поефикасно да придонесе од консоционалниот модел. Главната критика на интеграционистите во врска со консоционалниот пристап е нивното отфрлање на постулатот дека етничката разлика треба нужно да се претвори во политичка разлика. Така, Чаудри предлага заеднички јавен идентитет, дури и во центарот на широка етно-културна разновидност.² Мекгари дискутира против потребата да се препознаат претходно постојните и трајни поделби и одбивањето на деконструкцијата на групните врски.³ Наспроти главните предизвици што интегративните автори ги поставуваат во однос на консоционалната теорија, овој труд ќе ги посочи оние недостатоци што можат поефикасно да бидат решени со социјално претприемништво.

ЗОШТО СЕ БИТНИ СОЦИЈАЛНИТЕ ПРЕТПРИЈАТИЈА ВО ПРОЦЕСОТ НА СОЦИЈАЛНАТА ТРАНСФОРМАЦИЈА?

Анализата на Ким за современите постиндустриски општества открива дека опаѓа моќта на големите и традиционални институции, како што се политичките партии, синдикатите и владите.⁴ Оваа забелешка е потврдена со десетгодишниот проект за истражување на јавниот интерес од страна на Камингс, кој доаѓа до заклучокот дека владините и медиумските елити не се во допир со преференциите на обичните граѓани, особено во областите на здравствената заштита, заштитата на животната средина, реформите во финансирањето на кампањите, отчетноста на владата и мирните пристапи кон решавање на конфликти.⁵ Зголемената тенденција кон социјалната разновидност ги поткопува сите обиди за изнаоѓање заеднички интерес, единствена идеологија или голема агенда за секој граѓанин.⁶ Во такви променливи околности, домородните групи се плашат дека постојните социјални аранжмани би можеле да имаат негативно влијание врз нив и затоа чувствуваат потреба од проширување на нивната културна и социјална застапеност. Како последица на тоа, овој отпор кон социјалниот статус-кво може на долг рок да доведе до општествена трансформација.⁷

Камингс ѝ поставува три клучни прашања на социјалната трансформација, врамена како основна промена на вредности, свест и институции во општеството: прво, кои групи уживаат институционална моќ; второ, кој

2 Саџит Чаудри, „*Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*“ (Њујорк, САД: Печат на Универзитетот Оксфорд, 2008), 27.

3 Џон Мекгари, „*Northern Ireland and the Divided World*“ (Оксфорд стипендија онлајн: ноември-03.01), 2.

4 Ким, Јонг Мие, „*The shifting sands of citizenship: towards a model of the citizenry in life politics*“ АНАЛИТЕ на Американската академија за политички и општествени науки (2012):3.

5 Мајкл С. Камингс, „*Beyond Political Correctness: Social Transformation in the United States*“ (Лондон, ВБ: Издавачка Лин Реинер, 2001), 13.

6 Ким, Јонг Мие, „*The shifting sands of citizenship: towards a model of the citizenry in life politics*“ АНАЛИТЕ на Американската академија за политички и општествени науки (2012):3.

7 Пенер, Брам, Макмилан, Лесли и Кох, Макс, изд., „*Diversity, Standardization and Social Transformation: Gender, Ethnicity and Inequality in Europe*“ (Бурлингтон, САД: Ешгејт издаваштво, 2011), 216.

има корист, а кој страда од овие институции; и трето, како овие институции влијаат врз еколошката структура од којашто луѓето зависат.⁸ Според интеграционистите, пристапот на социјалната трансформација се грижи за олеснување на конфликт со промовирање на партиципативна демократија и со предизвикување на етнонационализмот. Овој пристап, се чини, најмногу ветува мирна промена затоа што се темели врз дејствија на инклузивни продемократски движења во општествата што бараат да се создадат нови начини на социјална интеракција, со цел да се надминат политичките граници што разделуваат.⁹

Овој труд се фокусира на четири цели на социјалната трансформација: градење капацитети, зајакнување на групи, релациско градење на заедница и културен предизвик. Истите четири цели ги користи Матон како најважни димензии на околината, во својот напис за социјалната екологија и трансформација.¹⁰

Причината за фокусирањето на социјалното претприемништво потекнува од дефиницијата на самите социјални претпријатија: Квартер, Мук и Рајан наведуваат дека „социјалните претпријатија се воспоставени за да ги опфатат социјалните потреби и да ги олеснат проблемите; според тоа, може да се заклучи дека во една поширока смисла, сите социјални претпријатија бараат да се постигне социјална промена или социјална трансформација“¹¹. Во зависност од видот на иновацијата што ја промовира, Зиглер согледува дека социјалното претприемништво може да се јави во најмалку три облици: иницијативи фокусирани на ширење пакет иновации потребни за решавање на заедничките проблеми; градење локални капацитети или работа со маргинализирано население за да се идентификуваат капацитетите за самопомош; иницијативи фокусирани на мобилизирање базни групи за да формираат сојузи против навредливи елити или институции.¹² Корелацијата на овие три облици на социјално претприемништво, заедно со гореспоменатите четири цели на општествената трансформација, ќе биде анализирана подолу, давајќи примери на најдобри практики за влијанието на социјалните претпријатија врз поделените општества.

8 Мајкл С. Камингс, „*Beyond Political Correctness: Social Transformation in the United States*“ (Лондон, ВБ: Издавачи Лин Реинер, 2001) 12.

9 Џон Мекгари, „*Northern Ireland and the Divided World*“ (Оксфорд стипендија онлајн: ноември-03.01), 3.

10 Кенет И. Матон, „*Making a Difference: The Social Ecology of Social Transformation*“, „Американско списание за психологија на заедницата Том 28, бр. 1, (2000), 30.

11 Џек Квартер, Лорин Мук и Шерида Рајан, „*Business with a Difference: Balancing the Social and the Economic*“, (Торонто, Канада, Печат на Универзитет на Торонто, 2012), 226.

12 Рафаел Зиглер, „*An Introduction to Social Entrepreneurship*“ (Нортхемптон, САД: Издавачка куќа Едвард Елгар, 2009), 160.

ГРАДЕЊЕ КАПАЦИТЕТ

Интеграционалистичкото признавање на градењето капацитети како цел на општествената трансформација се поврзува со аргументот на Мејсон и Мемик дека го зајакнува процесот на градење мир во постнасилно конфликтно општество, преку зајакнување на базните групи за да го обноват своето социокономско, културно, политичко и еколошко опкружување за сопственото добро и трансформација.¹³ Според истражувањето на Јуне и Веркорен за постконфликтниот развој, градењето капацитети им овозможува на луѓето повторно да ги откријат своите сили и да развијат потенцијали преку градење самопочит и доверба, користејќи човечки и физички ресурси за да го подобрат квалитетот на животот.¹⁴ Консоционалната демократија, наспроти тоа, ја нагласува соработката на елитата, и затоа се тврди дека консоционалниот режим е компатибилен со раширена социјална нееднаквост. Бирнс реагира на оваа слабост со тоа што предлага да се интегрираат консоционалниот пристап со пристапот на граѓанско општество, преку создавање интерактивна, меѓузависна мрежа на активности и односи меѓу елитите и базните групи.¹⁵

Кауфман истакнува дека социјалното претприемништво може да има многу широк хоризонт на влијание, од обезбедување на потребната материјална, медицинска, образовна, технолошка или друг вид помош, до олеснување на економските тешкотии кои можат да поттикнат етнички конфликти.¹⁶ Следниот пример, социјално претпријатие со пристап за градење базични капацитети на Средниот Исток, го потврдува исказот на Кауфман. Важно е да се знае дека во овој регион, успешната мобилизација за поголема социјална инклузија и повеќе права нужно не доаѓа од државата, туку од обичните граѓани кои развиле креативни стратегии за ги одбранат и да ги подобрат можностите за живот наспроти сè поголемите нееднаквости во нивниот секојдневен живот.¹⁷ Примерот воведен овде е социјалниот потфат АлтСити од Либан, насочен кон проширување на пристапот до алатки, ресурси и простори за независни издавачи, активисти и технички претприемачи. АлтСити се дефинираат себеси како креативна стартувачка заедница со дизајн оддолу-нагоре, посветени да го олеснат, мобилизираат, охрабрат и да ги поддржат претприемништво со голем импакт и иновацијата во Либан и во регионот.¹⁸ Нивниот приоритет е елементот на заедницата, и тие постигнуваат резултати со здружување на различни видови засегнати страни за формални настани, како што се работилници и конференции, како

13 Давид Т. Мејсон, Џејмс Д. и Мирник, Џејмс, „Conflict Prevention and Peacebuilding in Post-War Societies“ (Лондон, ВБ: Рутлеџ, 2006), 21.

14 Герд Јуне и Вилемјин Веркорен, „Postconflict Development: Meeting New Challenges“ (Болдер, СО: Лин Рајнер издавачи, 2005), 32.

15 Стивен Рајан, „The Transformation of Violent Intercommunal Conflict“ (Лондон, ВБ: Рутлеџ, 2016), 114.

16 Даниел З. Кауфман, „Social Entrepreneurship in the Age of Atrocities: Changing Our World“ (Камберли, ВБ: Едвард Елгар издаваштво, 2012), 38.

17 Асеф Бајат, „How Ordinary People Change the Middle East“ (Стенфорд, КА: Печат на Стенфорд универзитет, 2010), 56.

18 Веб-страница на АлтСити: www.altcity.me (посетено на 23.3.2014)

и за неформални активности, како што се мрежни сесии во кафетерија.¹⁹ Меѓу нивните цели е да се поддржат инклузијата и соработката, кои тие ги вградиле во нивната „АлтСтарт“ програма, и да се зголемат свеста за климатските промени и социјалните прашања („Предизвик за нула-отпад“). Коосновачот Самер Азар за време на својот говор на Американската мрежа за дијалог на Блискиот Исток, на Универзитетот Стенфорд, нагласи дека АлтСити станува одраз на локалната заедница и помага да ги обликува во заедници на практики и поддршка околу теми како што се медиумите, дизајн технологијата и нивното вкрстување.²⁰ Тој истакна дека Пролетта за социјално претприемништво на Блискиот Исток е првенствено движење на млади луѓе кои градат претпријатија во нивните заедници, ги задржуваат основните човекови компоненти во суштината на нивното постоење.

Иако овој пример се однесува на сите горенаведени цели на општествената трансформација, градењето на капацитетите може да се смета за примарен фокус што резултира во другите три. Што се однесува до обликот на социјалното претпријатие, АлтСити се поврзува со третиот облик на гореспоменатите социјални претпријатија, бидејќи нивната цел е да создадат алтернативи за решавање на прашања поврзани со политиката од „сложените, фрустрирачки и исцрпувачки прашања во политиката во Либан“.

ЗАЈАКНУВАЊЕ НА ГРУПАТА

Во рамките на консоционалната теорија, клучна улога ѝ се дава на групата. Сепак, постои збунувачка двојност за можностите групата да биде протагонист во процесот: од една страна, консоционалниот концепт има тенденција да се темели на етнички групи како главни градежни блокови, и тие често се експлицитно именуваани во уставите, други основни закони или пактови како составни елементи на системот за поделба на власта, како што укажува Крепаз²¹. Од друга страна, аргументот за политичко вклучување на Олзак²² сугерира дека формализирањето на идентитетот на етничките групи во партиските структури го зголемува потенцијалот за етнички конфликт. Бидејќи дебатата за оваа тема продолжува, забелешките подолу се засноваат на претпоставката дека постои корист од зајакнување на групата во поделени општества.

Египетското социјално претпријатие ГебРаа, со седиште во Каиро, е добар пример за социјално претпријатие ангажирано во зајакнувањето

19 Некст Веб онлајн-весник: Забрзување на иновацијата во Либан <http://thenextweb.com/me/2012/03/10/accelerating-innovation-in-lebanon/#1A1EZB> (пристапено на 23.3.2014)

20 Јутјуб канал на АМЕНДС Станфорд: <https://www.youtube.com/watch?v=C5qhDNYdhLc> (пристапено на 24.3.2014)

21 Маркуз М. Крепаз, Томас А. Келбле, Давид Вилсфорд „Democracy and Institutions: the life work of Arend Lijphart“ (Мичиген, САД; Печат на Универзитетот Мичиген, 2000), 233.

22 Олзак, Сузан, „The Global Dynamics of Racial and Ethnic Mobilization“ (Калифорнија, САД; Печат на Универзитетот Стенфорд, 2006), 21.

на групи, бидејќи работи со маргинализирани групи, го промовира културниот идентитет и воведува одржлив базичен развој во заедницата. Претпријатието е основано за продажба и извоз на египетски ракотворби, како одговор на зголемените предизвици за занаетчиите (несигурност на занаетчиските работни места, високите даноци, намалениот туризам, конкуренција со понизок квалитет) и воведува нов начин на одржлив развој за младите од маргинализирани рурални заедници. Тоа е дел од невладината организација наречена Карама, со цел да го одржи египетското културно наследство преку обука на нови генерации занаетчи кои би требало да се вклучат во меѓународната соработка. Нивниот успех во постигнувањето на своите цели е признаен со наградите од СЕЕД Иницијативата за одржлив развој и зелена економија од УНЕП, УНДП и ИУЦН, Асоцијацијата Кордес за соработка за намалување на сиромаштијата и наградата Картие, за женска иницијатива на Северна Африка.²³

Овој пример се однесува на вториот облик на иновативност на социјалните претпријатија: подобрување на можностите за самопомош кај маргинализираното население. Меѓутоа, исто така претставува иновација за решавање на заедничките проблеми, бидејќи нејзината директна цел е да ја подобри позицијата на занаетчиите и со тоа да го зачува и промовира културното наследство.

Друг пример за зајакнување на групите е домородното претприемништво. Стејарт наведува дека сè поголем број домородци се занимаваат со претприемачки активности со поширока општествена цел, а честопати само остварливи како резултат на создавањето и работењето на профитабилните деловни претпријатија.²⁴ Вилерман го надградува овој аргумент додавајќи дека руралните, домородните и другите заедници маргинализирани поради културни, географски или јазични причини се меѓу оние што можат да имаат најголема корист од спроведувањето на претприемачките активности што се фокусираат на општествените резултати.²⁵ Социјалните претпријатија од оваа група се поврзуваат со сите три облици на социјални иновации, клучни за трансформација.

ГРАДЕЊЕ РЕЛАЦИСКА ЗАЕДНИЦА

Во својата филозофска студија за војната против тероризмот, Пресби наведува дека „осмислувањето на нова социо-политичка стварност преку градење нови односи меѓу заедниците се заснова врз согледувањето

²³ Веб-страница на Гебраа: <http://www.gebraa.com/> (посетено на 24.2.2014)

²⁴ Крис Стејарт и Даниел Хјорт, „Претприемништво како социјална промена: трето ново движење во претприемништвото“ (Камберли ВБ: Едвард Елгар издаваштво, 2008), Chris Steyaert and, 76.

²⁵ Александар Вајсман, „Меѓународна образовна иновација и претприемништво во јавниот сектор“ (Бигли, ВБ: Издаваштво Емералд Груп, 2014), 159.

дека походот за човекови права мора да ја опфати трансформацијата на деструктивната и злоупотребувачка врска што го одолговлече насилството и секогаш институционализира, психолошки, политички и културно²⁶.

Сите човекови права се вградени во социјален контекст и имаат важни социјални димензии. Донели изјавува дека „самите идеи за почитување и кршење на човековите права лежат врз идејата за поединецот како дел од едно поголемо социјално претпријатие“²⁷. Еден многу важен аспект на градењето односи во заедницата во поделени општества е помирувањето. Важно е за контекстот што се дискутира, бидејќи го концептуализира преобликувањето на општеството како целина, наместо да се фокусира врз односот меѓу непријателите, како што е случајот со консоционалниот модел. Вториот претпоставува дека се постигнува одредено ниво на мир затоа што, според Дали, секој знае дека секоја друга група има право да биде на маса, но тоа не води кон помирување, бидејќи не се обезбедени стимулации за градење коалиција, дури ни за меѓугрупна комуникација, особено во длабоко поделени општества.²⁸

Релевантен пример на социјално претпријатие фокусирано на мобилизирање групи е движењето ЕденГлас (OneVoice), кое претставува меѓународно базично движење што го засилува гласот на традиционалните Израелци и Палестинци. Движењето ги оспособува да ги придвижат своите избрани претставници кон решението со две држави и на тој начин да се создаде консензус за решавање на конфликти и да се изгради човечка инфраструктура способна да го мобилизира населението кон преговарачки, сеопфатен и постојан договор.²⁹ ЕденГлас започна кампања осмислена да ги поврзе младите Израелци со мировниот процес, со истакнување на конкретното подобрување на информирањето за договор што ќе ги донесе на маса економските прашања кои им се најважни: трошоците за живот, доделување станови и образование.³⁰ Рошан даде дополнителен придонес во дискусијата за улогата на социјалните претпријатија во градењето на мирот, истакнувајќи дека нивната главна предност во овој процес е предлогот за алтернативни решенија кои нема да го ублажат или да го олеснат насилството, туку ќе воведат долготрајна промена во системот.³¹ Затоа, кога станува збор за градење односи меѓу поделените заедници, социјалните иновации и претпријатијата придонесуваат кон сите три форми на општествена трансформација.

26 Геил М. Пресби., „*Philosophical Perspectives on the “War on Terrorism”*“ (Њујорк, САД: Родопи 2007), 368.

27 Субрата Санкар Багани и Арнаб Дас, „*Human Rights and the Third World: Issues and Discourses*“ (Лакман САД: Лексингтон книги, 2012), 83.

28 Ерин Дали и Џеремни Саркин, „*Reconciliation in Divided Societies: Finding Common Ground*“ (Универзитет Пенсилванија, 2010), 189.

29 Веб-страница на движењето Еден Глас: <http://onevoicemovement.org/mission> (посетено на 30.3.2014)

30 Веб-страница на Социјални претпријатија во живо: <http://www.socialenterpriselive.com/your-blogs/item/vision-cross-sector-peacebuilding-israel-and-palestine> (посетено на 30.03.2014)

31 Веб-страница на Insight conflict: <http://www.insightonconflict.org/2011/12/what-is-social-entrepreneurship-in-peacebuilding/> (посетено на 30.04.2014)

| КУЛТУРА-ПРЕДИЗВИК

Низ еколошките нивоа, културата го ограничува „универзумот на алтернативи“, што се зема предвид при решавањето на социјалните проблеми, а со тоа и потенцијалот за значителен напредок.³² Може да биде крајно тешко да се преиспитаат постојните традиционални културни вредности, особено во регионите и во земјите каде што културната традиција е длабоко вкоренета во низа сфери на општеството. Со цел да се воведат промени во основните клетки на општеството, влијанието треба да биде врз културниот идентитет на заедниците, бидејќи коренот на конфликтот често може да се најде во културната историја што различната група ја бара за себе. Сепак, фокусот на консоционалниот модел за обезбедување застапеност на групи во процесите на донесување одлуки го ограничува просторот за културни промени, бидејќи презема дадени културни идентитети за застапување на населението и на тој начин го подобрува нивното зајакнување.

Важноста на социјалниот претприемачки пристап во решавањето на конфликтите преку интеркултурна интеграција ќе биде прикажана врз основа на два примера: Асоцијацијата Аријан де Ротшилд (Адр) во Кембриџ и ДаТеатарот во Палестина. Асоцијацијата ги користи социјалните претпријатија како начин за премостување на културната поделба меѓу муслиманските и еврејските соработници. Фироз Ладак од Фондацијата Едмонд де Ротшилд открива дека многу работи се направени околу прашањата за меѓуверски дијалог, но не секогаш со одржливи резултати.³³ Според директорот на програмата Адр, Патрис Бродо, социјалното претприемништво може да помогне во премостувањето на еврејско-муслиманската поделба преку поттикнување нови начини за поврзување на заедничките интереси во поглед на одредени деловни можности кои имаат големо општествено влијание врз двете групи³⁴. Черити Тајмс објави дека учесниците во асоцијацијата се обучуваат да се движат низ културните разлики со придонес од хуманитарните науки и искуствениот дијалог.³⁵

Палестинската организација Да Театар ги промовира сценските уметности со посебен интерес за тоа како театарот и драмата можат позитивно да влијаат врз животот на децата и младите, преку проширување на нивното разбирање и изразување на локалното наследство и култура.³⁶ Има програми за млади луѓе на различни возрасти и полугодишен билтен каде

32 Кенет И. Матон, „Правење разлика: Социјалната екологија на социјалната трансформација, „Американско списание за психологија на заедницата Том 28, бр. 1, (2000):39.

33 Веб-страница на Асоцијацијата Аријан де Ротшилд: <http://www.adrfellowship.org/jews-and-muslims-striving-for-challenge-a-cbs-interview-of-firoz-ladak-the-executive-director-of-the-edmond-de-rothschild-foundation/> (посетено на 25.4.14)

34 Вимео канал на Асоцијацијата Аријан де Ротшилд: <http://vimeo.com/77768497> (посетено на 25.4.14)

35 Статија од Черити Тајмс: (посетено на 25.4.14)

36 Веб-страница на YesTheatre : <http://www.yestheatre.org/pages/1> (посетено на 25.4.14)

што тие можат уметнички да ги изразат своите искуства и размисли. Тоа е глас за уништената младост, сцена каде што забранетото и страшното се вградени во изведбата на класични претстави или новоразвиени локални приказни. Така, за првото издание на билтенот ЈалахМастрах, 14-годишно девојче изјави дека пред Да Театар, таа одела на училиште и дома поради локалната традиција, но сега нашла нов дом каде што се чувствува слободна и почитувана и учи како да биде скромна и да се справува со другите. Многу други искуства што се споделуваат во овој билтен ги следат културните промени низ коишто поминува заедницата.³⁷ Тоа е трансформација оддолу-нагоре помеѓу идните лидери и актери кои можат да имаат удел во промовирањето на меѓукултурниот дијалог и разбирањето, благодарение на индивидуалната трансформација во овој модел, која се чини дека е многу поефикасна од воведувањето на актуелните политички актери кои ги претставуваат групите.

ЗАКЛУЧОК

Интегративната општествена трансформација на поделените општества е еден од начините за регулирање на постконфликтните односи. Овој пристап е во основа различен, дури и спротивен на консоционалната демократија. Во воведот на овој текст, кратко беа објаснети недостатоците на консоционалниот модел во однос на развојот на социјалната кохезија и интеграцијата на различните идентитети на долг рок. Свкупно, пристапот одгоре-надолу со институционализација и политизирани односи меѓу субјектите, создава краткорочна средина за стекнување односи на споделување на моќта и признавање на поделбата на власта, но на долг рок тоа не мора да води до интегративен сојуз во рамките на државата.

Затоа, и како алтернатива, овој труд предлага социјално претприемништво како интегративен инструмент за општествена трансформација. Анализите спроведени според претходно дефинираните три области на социјално претприемништво и четири облици на иновации со социјалните претпријатија се однесуваат на успешни примери. За првиот облик, зајакнување на капацитетите, акцентот е ставен на пренасочување на фокусот од политичките елити кон граѓанското општество преку овој пристап и намалување на нееднаквоста предизвикана од консоционалниот модел. Второто, групно зајакнување, е противтежа на ограничениот начин на промоција на разни групи во консоционалната демократија. Примерите покажуваат пристап којшто овозможува платформа преку социјално претприемништво за групите да се самоорганизираат и да ја унапредат одржливоста, како и социјалната и економската активност.

Третото, релациско градење на заедницата, го нагласува недостатокот на можности за помирување во консоционалниот модел и нуди охрабрување за умереност во рамките на групите, и градење сојуз меѓу групите. Четвртиот облик, културен предизвик, претставува критика за конзерватизмот на консоционалниот модел. Социјалното претприемништво во овој поглед нуди културни промени во нови и алтернативни начини за решавање на односите меѓу групата. Во многу од поделените општества, културата е еден од моментите во коишто се развива тензија и иако е веројатно најтешката и најконтроверзната област, културните промени може да предизвикаат позитивна, долгорочна перспектива за заедницата, како што покажуваат погоре дадените примери. Покрај тоа, секоја од четирите области исполнува минимум еден од облиците на социјални трансформации преку социјално претпријатие.

На крајот, консоционалниот модел на демократијата дава успешни примери за спроведување и регулирање на постконфликтните и поделените општества. Сепак, на долг рок, тоа води кон проблеми коишто можат ефикасно да се решат преку инструментите за општествена трансформација оддолу-нагоре, во овој случај, социјално претприемништво. Иако анализата во овој труд е ограничена на неколку примери и генерализирана критика поради новината на темата и недостатокот на придружни истражувања на теренот, таа поставува платформа за понатамошна анализа заснована врз постојните теории и нови практични искуства.

РЕФЕРЕНЦИ:

АлтСити веб-страница: www.altcity.me (пристапено на 23.3.2014).

Јутуб канал на АМЕНДС Станфорд: <https://www.youtube.com/watch?v=C5qhDNYdhLc> (пристапено на 24.3.2014).

Статија на Черити Тајмс: http://www.charitytimes.com/ct/Fellowship_launched_new%20_model_for_conflict_resolution.php (посетено на 25.4.14).

Bagchi, SubrataSankar and Das, Arnab, „*Human Rights and the Third World: Issues and Discourses*“ (Lahman USA: Lexington Books, 2012).

Bayat, Asef, „*Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East*“ (Stanford, CA: Stanford University Press, 2010).

Choudhry, Sujit, „*Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*“ (New York, USA: Oxford University Press, 2008).

Crepaz, Markus M., Koelble, Thomas A., Wilsford, David, „*Democracy and Institutions: the life work of ArendLijphart*“ (Michigan USA: University of Michigan Press, 2000).

Cummings, Michael S., „*Beyond Political Correctness: Social Transformation in the United States*“. (London, UK:: Lynne Reiner Publishers Inc., 2001).

Daly, Eryn and Sarkin, Jeremy, „*Reconciliation in Divided Societies: Funding Common Ground*“ (University of Pennsylvania, 2010).

Веб-страница на Гебраа: <http://www.gebraa.com/> (пристапено на 24.2.2014)

Веб-страница на Insight conflict: <http://www.insightonconflict.org/2011/12/what-is-social-entrepreneurship-in-peacebuilding/> (пристапено на 30.4.2014).

Junne, Gerd and Verkoren, Willemjin, „*Postconflict Development: Meeting New Challenges*“ (Boulder, CO: Lynne Rienner Publisher, 2005).

Kaufman, Z. Daniel, „*Social Entrepreneurship in the Age of Atrocities: Changing Our World*“ (Camberley, UK: Edward Elgar Publishing, 2012).

Kim, Young Mie, „*The shifting sands of citizenship: towards a model of the citizenry in life politics*“ The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science (2012).

Ljiphart, Arend, „*Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*“ (London, UK: Yale University Press, 1977).

Mason, T. David, James D. Mason, and James Meernik, „*Conflict Prevention and Peacebuilding in Post-War Societies*“ (London, UK: Routledge, 2006).

Maton, I. Keneth, „*Making a Difference: The Social Ecology of Social Transformation*“ American Journal of Community Psychology Vol.28, No.1, (2000).

McGarry, John „*Northern Ireland and the Divided World*“ (Oxford Scholarship Online: Nov-03.01).

Olzak, Susan, „*The Global Dynamics of Racial and Ethnic Mobilization*“ (California, USA: Stanford University Press, 2006).

Веб-страница на движењето ЕденГлас: <http://onevoicemovement.org/mission> (пристапено на 30.3.2014)

Peper, Bram, Mcmillan, Lesley and Koch, Max, eds., Diversity, Standardization and Social Transformation: Gender, Ethnicity and Inequality in Europe. (Burlington, USA: Ashgate Publishing Company, 2011).

Presbey, M. Gailed., „*Philosophical Perspectives on the „War on Terrorism”*“ (New York, USA: Rodopy 2007).

Quarter, Jack, Mook, Laurine, and Ryan, Sherida, „*Business with a Difference: Balancing the Social and the Economic*“ (Toronto, Canada: University of Toronto Press, 2012).

Ryan, Stephen, „*The Transformation of Violent Intercommunal Conflict*“ (London, UK: Routledge, 2016).

Веб-страница на Соушл Ентерпрајз Лајв: <http://www.socialenterpriselive.com/your-blogs/item/vision-cross-sector-peacebuilding-israel-and-palestine> (пристапено на 30.3.2014)

Steyaert, Chris Steyaert and Hjorth, Daniel, „*Entrepreneurship as Social Change: A Third New Movements in Entrepreneurship*“ (Camberley UK: Edward Elgar Publishing, 2008).

Некст Веб онлајн-весник: Забрзување на иновацијата во Либан <http://thenextweb.com/me/2012/03/10/accelerating-innovation-in-lebanon/#!A1EZB> (пристапено на 23.3.2014)

Видео канал на Асоцијација Ариане де Ротшилд: <http://vimeo.com/77768497>
(посетено на 25.4.14)

Веб-страница на Асоцијација Ариане де Ротшилд: <http://www.adrfellowship.org/jews-and-muslims-striving-for-challenge-a-cbs-interview-of-firoz-ladak-the-executive-director-of-the-edmond-de-rothschild-foundation/> (посетено на 25.4.14)

Wiseman, Alexander, „*International Educational Innovation and Public Sector Entrepreneurship*“ (Bingley, UK: Emerald Group Publishing, 2014).

ЈалахМастрах билтен издание бр. 1: <http://www.yestheatre.org/posts/7> (посетено на 25.4.14)

Веб-страница на Јес Театар: <http://www.yestheatre.org/pages/1> (посетено на 25.4.14)

Ziegler, Rafael, „*An Introduction to Social Entrepreneurship*“ (Northampton, USA: Edward Elgar Publishing, Inc. 2009).

Кратка биографија

Петар Трајков (роден 1981) дипломира на Економскиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, во 2006 година, а магистрира на студиите по менаџмент на човечки ресурси на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во 2012 година, во областа на претприемништвото. Од 2006 година има работено во Генералниот секретаријат при Владата на Република Македонија, во кабинетот на министерот за привлекување странски инвестиции, а потоа како консултант на проект за регулаторна реформа поддржан од британската амбасада, во Министерството за информатичко општество и администрација. Од 2013 година работи во Парламентарниот институт на Собранието на Република Македонија.
Е-маил: petar.trajkov@gmail.com

Прегледна научна статија
УДК: 336.146:342.53.078.3(497.7)

Петар Трајков

УЛОГАТА НА СОБРАНИЕТО ВО ЗАЈАКНУВАЊЕ НА БУЏЕТСКАТА ТРАНСПАРЕНТНОСТ

ПРЕКУ БУЏЕТСКА ТРАНСПАРЕНТНОСТ ДО ПОЕФИКАСНО ЈАВНО ТРОШЕЊЕ

Буџетот претставува исклучително важен инструмент на економската и социјалната политика на Владата, за остварување развој и за задоволување на потребите на сите граѓани. Постојат голем број докази дека најдобар начин за ефикасно управување со јавните финансии се буџетските системи кои се транспарентни, отворени за вклучување на јавноста и кои имаат ригорозни супервизорски институции. Постојат, исто така, бројни емпириски докази коишто јасно ја покажуваат меѓузависноста помеѓу зголемувањето на јавниот долг, корупцијата и трошоците за обезбедување капитал на меѓународните пазари во една земја, наспроти намалувањето на транспарентноста и отвореноста на буџетскиот процес. Буџетската транспарентност е еден од клучните аспекти на современото демократско

владеење. Транспарентноста во јавните финансии помага за подобрена ефикасност во јавното трошење и за поевтино меѓународно кредитирање, додека зголемената нетранспарентност води кон намалена фискална дисциплина. Буџетските пари се пари на граѓаните. Според тоа, увидот во планирањето на трошењето на јавните пари претставува основно право на граѓаните. Врз основа на информациите за тоа како извршната власт ќе ги распредели трошоците, граѓаните, пратениците, стручната јавност, граѓанските организации и бизнис секторот ќе имаат подобар увид во политичките приоритети и во развојната политика за наредните неколку години. Поаѓајќи од тие информации, овие чинители можат врз основа на опипливи податоци да ја разберат и да ја коментираат политиката на власта, но и да ги планираат сопствените активности.¹

Целта на оваа анализа е да се разбере важноста на буџетската транспарентност, да се разгледаат тековните политики во однос на буџетската транспарентност, и да се нагласи улогата на Собранието во нејзиното зајакнување. Ова се постигнува преку:

- фокусирање на улогата на Собранието на Република Македонија во буџетскиот процес, како и во надзорот и контролата над извршувањето на буџетот;
- разгледување на улогата на Државниот завод за ревизија, како механизам на Собранието во обезбедување надзор над извршувањето на Буџетот на Република Македонија.
- Анализата особено се осврнува на предизвиците и на потребите од подобрување на буџетскиот процес во Република Македонија и зајакнување на буџетската транспарентност.

ПОЛИТИКИ НА ТРАНСПАРЕНТНОСТ И ОЦЕНКА ЗА БУЏЕТСКАТА ТРАНСПАРЕНТНОСТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Клучно за секое демократско владеење е какви стандарди и каква јавна политика за транспарентност и отчетност се спроведува во државата. Во Македонија, во ограничен дел, мерките за споделување информации и податоци со јавноста се регулирани и гарантирани со два закона, **Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер**², донесен во 2006 година, со којшто се обезбедува јавност и отвореност во работењето на имателите на информации, и **Законот за користење на податоците од јавниот сектор** донесен во 2014 година, којшто ги обврзува институциите

1 Поповиќ, Миша и Мисев, Владимир. „Буџетска транспарентност и отчетност во Македонија - Студија за јавна политика“ Скопје: Институт за демократија „Социетас Цивилис“- Скопје (ИДСЦС), декември 2014 г., стр.4

2 Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер („Службен весник на Република Македонија“ број 13/2006, 86/2008, 6/10, 42/14 и 148/15), http://www.komspi.mk/?page_id=6872

на својата веб-страница да ги објават податоците што ги создаваат, и тоа во читлив формат.³ Крајната цел на оваа новина е „зголемена отчетност и транспарентност на јавниот сектор“.⁴

Според Организацијата за економска соработка и развој (ОЕЦД), буџетската транспарентност е дефинирана како „целосна и навремена достапност и отвореност на сите релевантни фискални информации на систематски начин.“⁵ Во Република Македонија, Законот за буџетите конкретно ја дефинира транспарентноста како „достапност на јавноста во сите фази на подготвување и извршување на буџетот“.⁶ Според овој закон, буџетите во Македонија „се извршуваат во согласност со начелата на сеопфатност, специфичност, економичност, ефикасност, ефективност, транспарентност и сигурно финансиско управување“.⁷ Оттука, Министерството за финансии е обврзано извештаите за извршувањето на Буџетот на Република Македонија на месечна основа да ги објавува на својата веб-страница. Полугодишниот извештај за извршување на Буџетот, Министерството за финансии е обврзано да го објави на својата веб-страница најдоцна до 31 јули истата година и тој треба да биде придружен со ажуриран извештај којшто ќе информира за макроекономските индикатори, проектираните приходи, преземените обврски и расходи за тековната буџетска година.⁸

Законот за буџетот исто така подразбира сеопфатност на буџетот, која е дефинирана како буџетско начело и подразбира прикажување на сите приходи и другите приливи, расходи и други одливи, заедно со роковите за доставување и објавување на горенаведените четири документи. Според овој преглед на законски обврски, без оглед на тоа од каде конкретно се влече обврската, може да се заклучи дека државните институции, односно буџетските корисници се обврзани информациите и податоците што се однесуваат на нивните програми, стратегии, буџети, трошења и слично, да ги објавуваат и да бидат достапни до јавноста. Буџетот на една државна или јавна институција, исто како и нејзината програма, е информација што ја создала или со којашто располага институцијата, па оттаму е должна да го објави и да го направи достапен до јавноста.⁹

3 Поповиќ, Миша и Владимир, Мисев. 2014 година, стр.7-8

4 Законот за користење на податоците од јавниот сектор; Службен весник на РМ, бр. 27 од 5.2.2014 година

5 OECD Best Practices for Budget Transparency, стр.7, Organization for Economic Co-operation and Development, Paris, 2002 <http://www.oecd.org/governance/budgeting/Best%20Practices%20Budget%20Transparency%20%20complete%20with%20cover%20page.pdf>

6 Закон за буџетите (Службен весник на Република Македонија бр.64/05, 04/08, 103/08,156/09, 95/10, 180/11 и 171/12)

7 Ибид,

8 Закон за буџетите, ГЛАВА VII - ТРАНСПАРЕНТНОСТ НА БУЏЕТИТЕ, член 53 (Службен весник на Република Македонија бр.64/05, 04/08, 103/08,156/09, 95/10, 180/11 и 171/12)

9 Поповиќ, Миша и Мисев, Владимир. 2014 година, стр.10

МЕЃУНАРОДНИ ОЦЕНКИ ЗА БУЏЕТСКАТА ТРАНСПАРЕНТНОСТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

На светско ниво, Иницијативата за отворен буџет (ОБИ)¹⁰, преку Индексот за буџетска отвореност, ја мери транспарентноста и отвореноста на владите во поглед на нивните буџети. Оваа глобална иницијатива за истражување и промовирање на буџетските практики, буџетската транспарентност, отвореност за вклучување на јавноста во буџетскиот процес и капацитетот на супервизорските институции, има исклучителна важност за мала, отворена, посттранзициска економија на патот кон зајакнување на своите капацитети и имплементирање на добри практики коишто се однесуваат на буџетот/буџетскиот процес. Анализата на Индексот на буџетска отвореност (Open Budget Index) се повикува на меѓународно прифатени критериуми и користи 109 индикатори за да ја измери буџетската транспарентност. Овие индикатори се користат за да се процени дали централната власт навремено ги става на располагање на јавноста осумте клучни буџетски документи и дали податоците содржани во овие документи се сеопфатни и корисни.¹¹

Оцената на Македонија е 35 од вкупно 100, и таа е умерено пониска од глобалниот просек, кој изнесува 45, и останува непроменета во однос на 2012 година, што би значело дека Владата објавува минимални информации за буџетот.¹²

Табела 1. Достапност на буџетски документи¹³

	2008	2010	2012	2015	2016
Пред буџетска изјава	●	●	●	●	●
Предлог-буџет на извршната власт	●	●	●	●	●
Донесен буџет	●	●	●	●	●
Граѓански буџет	○	●	●	●	●
Извештаи во текот на годината	●	●	●	●	●
Полугодишен извештај	●	●	●	○	●
Годишен извештај	●	●	●	●	●
Ревизорски извештај	●	●	●	●	●

Објавени ● Подготвени за интерни потреби ○ Неподготвени/доцна подготвени ●

10 International Budget Partnership Web Site. (пристапено на 21.06.2017г.)

<http://www.internationalbudget.org/budget-work-by-country/findgroup/group-data/?country=mk>

11 Треновски, Борче и Ташевска, Билјана. „Буџет базиран на перформанси: за подобар бучетски процес и зголемување на транспарентноста и отчетноста“ Скопје: ЦЕНТАР ЗА ЕКОНОМСКИ АНАЛИЗИ (ЦЕА) Институт за демократија, 2014 г., стр.22

12 International Budget Partnership Web Site, <http://www.internationalbudget.org/budget-work-by-country/findgroup/group-data/?country=mk> (пристапено на 7.7.2017 г.)

13 Ибид

Доказите укажуваат на тоа дека транспарентноста сама по себе не е доволна за подобрување на управувањето, туку дека и учеството на јавноста во буџетскиот процес може да ги зголеми позитивните исходи поврзани со подобрување на буџетската транспарентност. При мерењето на **учеството на јавноста**, анкетата за отворен буџет го оценува степенот до којшто Владата обезбедува можности за јавноста да се вклучи во буџетските процеси. Оценката за Македонија б од 100 укажува дека обезбедувањето можности за јавноста да се вклучи во процесот на буџетирање е слаба. Оваа оценка е пониска од глобалната просечна оценка, која изнесува 25.

Анкетата за отворен буџет го испитува и степенот до којшто Собранието на Република Македонија (законодавната власт) и Државниот завод за ревизија се способни да обезбедат ефективен **надзор на буџетот**.

Собранието на Република Македонија има ограничен надзор во текот на фазата на планирање на буџетскиот циклус и слаб надзор во фазата на имплементација на буџетскиот циклус. Предбуџетска дебата немало, а и според законот и во практиката, Собранието не се консултира пред трошењето на непредвидените приходи, како и за користење на средствата за непредвидени трошоци коишто не се идентификувани во донесениот Буџет.

Државниот завод за ревизија (ДЗР) обезбедува соодветен надзор на буџетот.¹⁴

Согласно стратегијата за проширување на Европската Унија, Буџетот во Република Македонија треба да биде повеќе насочен кон растот и вработувањето, а треба да се подобри неговото целокупно проектирање, транспарентност и спроведување. Исто така, потребно е **да се примени и систематско парламентарно следење на ревизорските наоди од страна на Државниот завод за ревизија.** (ДЗР)¹⁵

Во Извештајот за напредокот во 2016 година на Европската комисија, се наведува дека е потребно дополнително усогласување со Директивата за буџетска рамка и оти капацитетите за да се направат веродостојни макроекономски и буџетски предвидувања остануваат на ниско ниво.

Нотирано е дека во наредните години, земјата треба да:

- воспостави среднорочна буџетска рамка и извештај за долговите, со цел да ја подобри фискалната дисциплина и транспарентноста;

14 International Budget Partnership Web Site, <http://www.internationalbudget.org/budget-work-by-country/findgroup/group-data/?country=mk> (пристапено на 15.7.2017 г.) стр.6/8

15 Стратегија за проширување на ЕУ; Извествување од комисијата до Европскиот парламент, советот, европскиот економско-социјален комитет и комитетот на региони; Брисел, 10.11.2015

- воведи фискални правила, за подобрување на управувањето со јавните финансии.

Во однос на влијанието на ревизорската работа, во Извештајот се нагласува дека препораките на ДЗР честопати не се ефикасно спроведени од страна на субјектите. Следењето на препораките на ДЗР бара тесна парламентарна контрола. Сепак, кај нас Собранието сè уште не отвора парламентарна дебата по однос на ревизорските извештаи. Со подобро следење на препораките на ДЗР од страна на парламентот, може да се зајакне контролата над извршната власт и да се обезбеди поголема одговорност и транспарентност во користењето на јавните средства.¹⁶

УЛОГАТА НА СОБРАНИЕТО ВО БУЏЕТСКИОТ ПРОЦЕС И ТРАНСПАРЕНТНОСТА

Во еден современ систем на јавни финансии, покрај извршната власт, која го подготвува и го извршува буџетот, јасна е и функцијата на пратениците како народни избраници во донесувањето на финансискиот план на државата, но и во надзорот на негово извршување. Собранието го има, меѓу другото, екс-пост инструментот во улогата на Државниот завод за ревизија¹⁷ за оцена на тоа дали извршната власт работи во согласност со законите и прописите и дали го троши буџетот за утврдените цели и намени, односно дали граѓаните на Република Македонија ја добиваат вистинска вредност за потрошените пари¹⁸.

Улогата на Собранието е да обезбеди дека планирањето на буџетот ќе се извршува врз основа на потребите на граѓаните. Оттука, Собранието треба да има клучна улога во текот на различните фази на буџетскиот процес. Клучната фаза на буџетскиот процес во Собранието, т.е. фазата на усвојување, започнува откако Владата го доставува Предлог-буџетот на Република Македонија до Собранието, каде што задолжително се разгледува на собраниската комисија за финансирање и буџет и во законодавно-правната комисија, но има воспоставено практика и сите останати комисии да го разгледуваат Предлог-буџетот во однос на својот делокруг на работа.¹⁹ Преку јавните расправи и работата во собраниските комисии, пратениците имаат отворена можност да дадат предлози, да предложат измени на Предлог-буџетот и на Законот за извршување на

16 COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT The former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report; Chapter 32: Financial control; стр. 80; Брисел, 9.11.2016;

17 Интернет-страница на Државниот завод за ревизија, Вовед во ревизорски извештаи; http://dzr.mk/uploads/RIRACNIK_Voved_vo_revizorski_izvestai_MKD.pdf (пристапено на 7.7.2017 г.)

18 Николов, Марјан и Димовска, Габриела. „Студија за подобрување на буџетскиот процес во Република Македонија“, Скопје: Центар за економски анализи – ЦЕА, 2014 г., стр.20

19 ДЕЛОВНИК НА СОБРАНИЕТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА (пречистен текст) <http://www.sobranie.mk/content/Delovnik%20na%20RM/DelovniknaSRMPrecistentekstAvgust13.pdf>

Буџетот на Република Македонија за соодветната година. Собранието го има последниот збор во усвојувањето на расходите и на приходите, како и на мерките за прибирање на буџетските приходи пред тие формално да станат дел од Буџетот на Република Македонија за следната година.²⁰

Парламентите честопати се критикувани дека се најслаби токму во контролата и во испитувањето на јавните пари. Даноците и царините се собираат, и јавните пари се трошат со формално одобрување на парламентите. Притоа, одобрувањето речиси секогаш е дадено во иста форма и обем како што е предложено од Владата. Се чини дека ваква е ситуацијата и во Република Македонија. Имајќи ги предвид комплексноста и техникалите содржани во финансиските извештаи и во владините сметки, многу е реално да се очекува дека испитувањето од страна на Собранието е многу површно и во голема мера се потпира на значењето на независната ревизија и на извештаите од Државниот завод за ревизија (ДЗР). Всушност, токму ДЗР игра важна улога во набљудувањето, но потребно е финансиските информации да бидат претставени во јасен и разбирлив формат за да се овозможи пошироко испитување. **Контролата на трошењето на јавните пари директно ја врши Државниот завод за ревизија**, како независно и самостојно тело што одговара **пред Собранието, преку доставување на годишниот извештај за извршените ревизии и за својата работа**, најдоцна до 30 јуни во тековната година за претходната година, по што Собранието на Република Македонија го разгледува извештајот во којшто се прикажани сумарните резултати од неговата работа и според него усвојува заклучоци²¹. Мора да се напомене дека Државниот завод за ревизија во најголем дел се осврнува на сметководствената контрола – односно, на проверка на вистинитоста и на објективноста на финансиските извештаи на буџетските корисници, како и на утврдувањето на ненаменските трошоци. **За конечните извештаи на ДЗР за работата на одделни органи на државата не се дискутира во рамките на Собранието**, иако тие, во принцип, ги содржат суштинските информации за спроведување на парламентарната контрола на трошењето на јавните пари.²²

Пратениците можат да ги користат и постојните механизми при разгледувањето на конечните извештаи на ДЗР. Така, постои можност за формирање работни тела коишто можат да бараат податоци и информации од органите на државната управа и од други органи и организации, да покануваат научни и стручни работници заради изнесување мислења. Дополнително, доколку пратеник предложи, Собранието може да

20 Симјановска, Александра. „Анализа и проценка на буџетскиот процес и реформите во буџетските политики од аспект на родовата рамноправност“ Скопје: Министерство за труд и социјална политика и UN Women, 2013 год. стр.47 http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/analiza_budzet_mkd.pdf

21 Закон за државната ревизија, Сл. весник на РМ бр. 07-2001/1, од 6 мај 2010 година

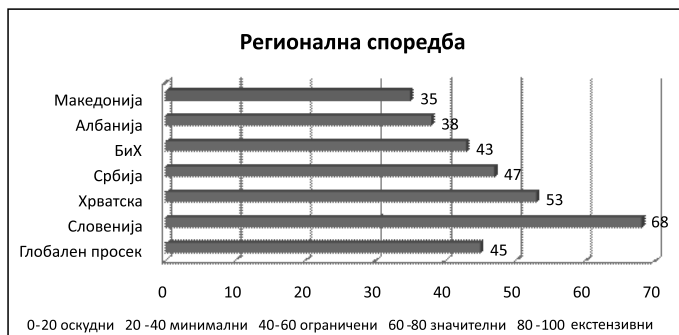
22 Коруновска Аврамовска, Неда. „Парламентарната контрола над Владата во Република Македонија, Скопје: Фондација отворено општество - Македонија, ноември 2012 година, стр. 31-32

претресува анализи, извештаи и информации доставени од Владата до пратеникот, по негово барање. Оттука, пратениците имаат можност да бараат од Владата да достави информации во коишто ќе ги образложи наодите на ДЗР во конечните извештаи, заедно со конечните извештаи, и тие да бидат разгледани од страна на Собранието.²³

Законот и Деловникот за работа на Собранието на Република Македонија нудат и други механизми коишто би овозможиле да се зголеми транспарентноста и да се зајакне политичката контрола и надзорот над Владата и над другите носители на јавни функции коишто се одговорни пред Собранието. Таквите механизми се: пратеничките прашања, анкетните комисији, надзорните и јавните расправи, како и јавните дискусии. Со надзорните расправи, како и со јавните расправи и дискусии, истовремено се стимулира и граѓанското учество во законодавниот процес.²⁴

Собранието на Република Македонија, а и другите парламенти од регионот треба да афирмираат принцип на финансиска јавност и отвореност. Парламентите најчесто не ги задоволуваат ниту минималните меѓународни стандарди на буџетска транспарентност, кои налагаат достапност на финансиските документи за јавноста. Официјалните веб-страници на повеќето парламенти не содржат информации за буџетите за претходните три години. Дополнително, голем дел од нив не ги објавуваат завршните сметки. Парламентите треба да вршат контрола на јавните трошоци во текот на годината и да објавуваат полугодишни извештаи за трошењето на буџетот.²⁵

Графикон 1. Транспарентност во регионот, мерена преку Индексот на отворен буџет (Open Budget Index)²⁶

²³ Ибид, стр. 32

²⁴ Закон за Собранието на Република Македонија, Сл. весник на РМ бр.104/2009 <http://www.sobranie.mk/zakon-za-sobranieto-na-rm.nspx>
Деловник на Собранието на Република Македонија <http://www.sobranie.mk/delovnik-na-sobranieto.nspx>

²⁵ Наумовска, Неда и Даниловска, Данче. „Отвореност на Собранијата во регионот и Македонија“, Скопје: Метаморфозис, април 2017г., стр.4 <http://metamorphosis.org.mk/wp-content/uploads/2017/.pdf>

²⁶ *International budget partnership Web Site*, <http://www.internationalbudget.org/budget-work-by-country/findgroup/group-data/?country=mk> (пристапено на 5.7.2017 г.) стр.1/8

ПРЕДИЗВИЦИ И ПОТРЕБИ ОД ПОДОБРУВАЊЕ НА БУЏЕТСКИОТ ПРОЦЕС И ЗАЈАКНУВАЊЕ НА БУЏЕТСКАТА ТРАНСПАРЕНТНОСТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Од еден систем за јавни финансии се очекува да има воспоставено транспарентни процедури и правила што ќе го регулираат буџетскиот процес, со што би се редуцирала можноста од дискреционо водење на фискалната политика. Најголем предизвик во Република Македонија претставува **недостатокот на јасни фискални правила**, пред сè на можноста од **дискреционо водење на фискалните политики**. Исто така, значаен предизвик со којшто се соочува Република Македонија, е и **преголемата политизираност и временската неконзистентност**.

Ако го анализираме буџетскиот процес во Република Македонија преку призмата на ММФ и прирачникот за буџетска транспарентност, според нивните препораки, има простор за подобро дефинирање на тоа што е фискална потреба, јасна и транспарентна распределба на трансфери, истиснување на дискреционата распределба, а има потреба и од подобрување на достапноста до фискални статистики како предуслов за информираност на граѓаните, за да бараат отчетност од централните, но и од локалните власти. Во оваа насока, се смета дека **фискалната стратегија** е документ којшто овие предизвици може да ги адресира заедно со ризиците. Важно е тој документ да биде инструмент за консензус во институционалната динамика за подготовка на буџетите во Македонија и потребно би било тој **да се усвојува во Собранието**.²⁷

Во земјите како што е Република Македонија, каде што буџетот се планира „одозгора надолу“, заради полесна фискална консолидација и широк фискален консензус, во Собранието треба да се разгледа можноста од воведување **фискален совет**, кој во системот за јавни финансии ќе служи за **екс-анте оценка на фискалната политика на извршната власт**, а би бил од голема помош за пратениците и за јавноста да се овозможи надзорот над извршната власт. На овој начин би се вовела двостепеност во носењето на буџетот. Во првиот степен, Владата преку министерот за финансии ќе ја брани Фискалната стратегија во Собранието и ќе понуди платформа за предбуџетска дебата. Ваквите институции, според досегашната практика во одредени земји во ЕУ, се особено корисни.²⁸

Според најдобрите практики на ОЕЦД за фискална транспарентност, во Република Македонија потребно е **да се изработува предбуџетска изјава**, која би служела за поттикнување дебата за буџетските агрегати и нивната интеракција со економијата. Таа би требало да ги содржи владините

27 Николов, Марјан и „Димовска Габриела. 2014 година, стр.15

28 Ибид, стр.15-16

долгорочни економски и фискални намери за претстојниот буџет и барем за следните две фискални години. Доколку на ова се додаде **и изработката на Граѓански буџет**, кој претставува поедноставена верзија на буџетот на државата, Република Македонија би ја подобрила својата транспарентност и фискална дисциплина во процесот на подготовка на буџетот. Со Граѓанскиот буџет, секој граѓанин ќе може подобро да се информира за тоа кои се изворите на средства во буџетот, за кои приоритети се трошат парите на граѓаните и како тече буџетскиот процес во државата. Предбуџетската изјава и граѓанскиот буџет, како посебни документи, треба да се подготвуваат во Владата на Република Македонија (Министерство за финансии).

Предбуџетската изјава потребно е министерот за финансии да ја брани во Собранието на Република Македонија доволно време пред да се достави предлог-буџетот на усвојување, и таа треба јавно да биде достапна на интернет-страницата на министерството.

Граѓанскиот буџет треба да биде подготвен барем за буџетскиот план и да биде доставен до клучни целни групи на граѓани и чинители, како и да биде објавен на интернет-страницата на Министерството за финансии и/или на интернет-страницата на Собранието на Република Македонија.

Меѓународните партнерства и иницијативи за транспарентност на буџетите предлагаат **Предлог-буџетот да се доставува до законодавното тело барем 3 месеци пред почетокот на наредната фискална година**. Според Законот за Буџет на Република Македонија, овој рок е 15 ноември, што споредено со меѓународните предлози е предоцна. Ваквиот рок не овозможува доволно време за сеопфатна дебата и испитување во Собранието, а уште помалку доколку во иднина систематски се вклучат стручната јавност и засегнатите страни. Исто така, друг предизвик претставува **непочитувањето на буџетскиот календар** во целост, што не дозволува доволна временска рамка според буџетските корисници.²⁹

Покрај горенаведеното, се препорачува и Министерството за финансии да воведо механизми (петиции и онлајн-барања) преку коишто граѓаните и други засегнати чинители ќе можат да поднесуваат барање за ревизија на некоја институција, како и да се воведо практика на консултации од страна на Министерството за финансии со јавноста и со засегнатите страни за буџетскиот процес.³⁰

Заради ваквите и слични предизвици коишто се однесуваат на буџетскиот процес, голем дел од развиените земји отпочнаа процес на воведување на буџет заснован на перформанси. **Буџетот заснован на перформанси**

29 Поповиќ, Миша и Мисев, Владимир. 2014 година, стр.27

30 Ибид, стр.28

претставува концепт што во процесот на имплементирање поврзува голем број делови во буџетскиот процес (планирање и цели, резултати/аутпути, индикатори, буџетски програми итн.), што непосредно влијае на отстранувањето или намалувањето на голем дел од недоследностите или пропустите во планирањето, имплементирањето и мониторингот на буџетот во државата. Ваквиот буџет овозможува промена на фокусот на фискалниот менаџмент, од контрола на лимитите на средствата на буџетските корисници, кон контрола на перформансите и резултатите/перформансите што се постигнуваат со тие средства. Ова најдиректно значи поврзување на буџетските средства со резултатите/перформансите што со нив се постигнуваат, притоа овозможувајќи оценување на перформансите и работата на менаџерите со буџетските средства.³¹

БИБЛИОГРАФИЈА:

Коруновска Аврамовска, Неда. „Парламентарната контрола над Владата во Република Македонија“, Скопје: Фондација отворено општество – Македонија, ноември 2012 година.

Наумовска, Неда и Даниловска, Данче. „Отвореност на Собранијата во регионот и Македонија“, Скопје: Метаморфозис, април 2017 г.

Николов, Марјан и Димовска, Габриела. „Студија за подобрување на буџетскиот процес во Република Македонија“, Скопје: Центар за економски анализи – ЦЕА, 2014 г.

Поповиќ, Миша и Мисев, Владимир. „Буџетска транспарентност и отчетност во Македонија – Студија за јавна политика“ Скопје: Институт за демократија „Социетас Цивилис“ – Скопје (ИДСЦС) декември, 2014 г.

Симјановска, Александра. „Анализа и проценка на буџетскиот процес и реформите во буџетските политики од аспект на родовата рамноправност“ Скопје: Министерство за труд и социјална политика и UN Women, 2013 год. http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/analiza_budxet_mkd.pdf

Треновски, Борче и Ташевска, Билјана. „Буџет базиран на перформанси: за подобар бучетски процес и зголемување на транспарентноста и отчетноста“ Скопје: ЦЕНТАР ЗА ЕКОНОМСКИ АНАЛИЗИ (ЦЕА) Институт за демократија 2014 г.

ДРУГИ ИЗВОРИ:

COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT The former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report; Chapter 32: Financial control; Брисел, 9.11.2016;

Деловник на Собранието на Република Македонија
<http://www.sobranie.mk/content/Delovnik%20na%20RM/DelovniknaSRMPrecistentekstAvgust13.pdf>

International Budget Partnership Web Site

<http://www.internationalbudget.org/budget-work-by-country/findgroup/groupdata/?country=mk>

Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер („Службен весник на Република Македонија“ број 13/2006, 86/2008, 6/10, 42/14 и 148/15), http://www.komspi.mk/?page_id=6872

Законот за користење на податоците од јавниот сектор; Службен весник на РМ, бр. 27 од 05.02.2014 година

Закон за буџетите (Службен весник на Република Македонија бр.64/05, 04/08, 103/08,156/09, 95/10, 180/11 и 171/12)

OECD Best Practices for Budget Transparency, стр.7, Organization for Economic Co-operation and Development. Paris, 2002 <http://www.oecd.org/governance/budgeting/Best%20Practices%20Budget%20Transparency%20%20complete%20with%20cover%20page.pdf>

Интернет-страница на Државниот завод за ревизија, Вовед во ревизорски извештаи;http://dzt.mk/Uploads/RIRACNIK_Voved_vo_revizorski_izvestai_MKD.pdf

Закон за државната ревизија, Сл. весник на РМ. бр. 07-2001/1 од 6 мај 2010 година

Закон за Собранието на Република Македонија Сл. весник на РМ. бр.104/2009 <http://www.sobranie.mk/zakon-za-sobranieto-na-rm.nspх>

Стратегија за проширување на ЕУ; Известување од комисијата до Европскиот парламент, советот, европскиот економско-социјален комитет и комитетот на региони; Брисел, 10.11.2015

